

**УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА**

Миливоје Г. Пајовић

**ПРИМЕНА МЕТОДЕ АНАЛИЗЕ
(САДРЖАЈА) ДОКУМЕНАТА У
ИСТРАЖИВАЊИМА У ПОЛИТИЧКИМ
НАУКАМА**

Докторска дисертација

Београд, 2016.

**UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES**

Milivoje G. Pajović

**APPLICATION OF THE METHOD OF
ANALYZING DOCUMENT (CONTENTS) IN
POLITICAL SCIENCES RESEARCH**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016.

Ментор:

др Вера Арежина, доцент

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Чланови комисије:

др Иван Радосављевић, редовни професор

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

др Неђо Даниловић, редовни професор

Универзитет „Џон Незбит“, Факултет за право, јавну управу и безбедност

Датум одбране дисертације:

Примена методе анализе (садржаја) докумената у истраживањима у политичким наукама

Резиме

Анализа (садржаја) докумената као научна метода, релативно мало се користи у процесу истраживања у политичким наукама. Не ретко, о њој ће се говорити као о техници, или само о поступку и начину анализе садржаја у социологији. У истраживању у политичким наукама, ова метода је присутна у фази прикупљања података као ефикасна оперативна метода, али није довољно заступљена у осталим фазама процеса научног истраживања. О томе сведоче бројни примери у радовима и истраживањима различитих нивоа научне и стручне компетентности. Па и онда када се представља коришћење методе анализе садржаја, заправо се најчешће ради само о простој анализи саставних делова неке појаве или ученог проблема, а не о потпуном научном третману кључних елемената комуникације и квалитативном и квантитативном закључивању о ефектима.

У овом раду показано је и на научним принципима објашњено како би метода анализе (садржаја) докумената која је сврстана у појединачне, оперативне методе, и чији се капацитети врло често и неаргументовано проблематизују и доводе у питање, могла да буде употребљена у свим фазама процеса научног истраживања. Осим тога, објашњено је како се методом анализе (садржаја) докумената могу подржати остале методе које се користе у фазама процеса научног истраживања, некада као подршка општенаучним или посебним научним методама, али некада и као коректив и провера поузданости и исправности њихове логичке, епистемолошке или аналитичко-техничке функције. У том смислу се настојало, да се истражи и објасни, метода анализе (садржаја) докумената као појединачна (емпиријска) метода и представи капацитет њене применљивости у свим фазама процеса научног истраживања у политичким наукама. Поред тога, истакнуто је размишљање и став, да ова метода на практичан начин не може бити употребљена само у своје квалитативном или само у квантитативном

облику, већ увек у јединству своје две природе, што јој даје додатну способност и сврстава је у самосталне и довршене научне методе. Разматрањем појма и класификација методе анализе (садржаја) докумената објашњена је самостална улоге ове методе у истраживању и представљене су и описане њене битне одредбе. Такође, компаративним приступом наглашене се неке специфичности ове методе у односу на остале научне методе, првенствено у политичким наукама.

У завршним поглављима овог рада детаљно је приказана специфична улога методе анализе (садржаја) докумената. Описане су карактеристике примене ове методе у кључним фазама процеса научног истраживања почев од улоге методе при избору теме, проблема и предмета истраживања, преко улоге методе у реализацији истраживања, па све до употребе методе анализе (садржаја) докумената при изради извештаја о истраживању. Објашњена је и улога методе у праћењу ефеката у науци, пракси, у јавном мњењу и у другим сферама живота, при чему је нагласак стављен на могућности методе да у садејству са другим научним методама прати целокупан процес научне и практичне делатности људи, како у друштвеној тако и у другим областима живота.

У теоријском делу обраде ове методе афирмисани су капацитети ове методе, али и отворена нова питања која се односе на друге методе са којима је метода анализе (садржаја) документа у директној вези. Посебан акценат дат је на објашњењу релација квалитативне и квантитативне природе методе анализе (садржаја) докумената, односно неопходност комплементарног приступа овој методи приликом истраживања употребом ове методе. У том смислу је и објашњена научна потврда о потреби да технике ове методе није ни могуће раздвајати, јер се управо у техничким карактеристикама и квантитативне и квалитативне технике, односно у њиховом здруженом и надопуњујућем обухвату налази капацитет методе анализе (садржаја) докумената. То методу квалификује као компетентну за примену у свим фазама процеса научног истраживања у политичким наукама, а на тај начин се остварује и повезаност научне и друштвене оправданости истраживања.

Кључне речи: метода анализе (садржаја) докумената, процес комуникације, садржај поруке, процес научног истраживања, тенденције, латентни садржај.

Научна област: Политичка теорија, политичка историја и методологија политичких наука

Ужа научна област: Методологија политичких наука

UDK: 321. 01: 001. 8 (043.3)

Application of the method of analyzing document contents in political sciences research

Summary

Document content analysis as a scientific method is not frequently used in the political sciences research process. It is often discussed as a technique or only a procedure or way of analyzing content in sociology. In political sciences research, this method is present at the stage of collecting data as efficient operational method, but is not sufficiently present in other stages of scientific research process. This is witnessed by numerous examples in works and researches at various levels of scientific and expert competency. Even when using content analysis method is stated, it is most often only a simple analysis of integral parts of an occurrence or detected problem, and not a complete scientific treatment of key elements of communication or quality and quantity conclusion on effects.

This paper also presents and scientifically explains how a document content analysis method, which is classified into individual, operational methods and whose capacities are often problematized and challenged, could be used in all stages of scientific research process. Apart from that, it is explained how document content analysis method can support other methods used in scientific research process stages, sometimes as supporting general scientific or special scientific methods and sometimes correcting and testing the reliability and validity of their logical, epistemological or analytical-technical effect. In that sense, the idea was to research and explain document content analysis method as individual (empirical) method and present the capacity of its applicability in all stages of the scientific research process in political sciences. Apart from that, focus is also on the idea that this method cannot be used in a practical way only in its qualitative or quantitative form, but always in unity of its two natures, which gives an additional capability and classifies it as independent and completed scientific methods. Independence of the role of this method in research is explained and its significant provisions are presented and described through considering the concept and classification of

document content analysis method. In addition, comparative approach emphasizes certain specifics of this method in relation to others, primarily in political sciences.

In final chapters, this paper thoroughly presents the specific role of document content analysis method. Characteristics of applying this method in key stages of the scientific research process are described, starting from the method's role in selecting topic, problem and subject of research, all the way to using document content analysis method in creating research report. Role of the method in monitoring effects in science, practice, public opinion and other spheres of life is also described, while the focus is on the capability of the method, together with other methods, to follow the whole process of scientific and practical activities of people, in social, but also in other fields of life.

In the theoretical part of processing this method, capacities of this method are asserted, but new questions are also opened, regarding other methods directly connected to the document content analysis method. Special emphasis is given to the explanation of relations of qualitative and quantitative nature of document content analysis method, i.e. the necessity of complementary approach to this method during the research with this method in place. In that sense, a scientific confirmation is explained in that variants of this method cannot be separated, since the capacity of document content analysis method is precisely in technical characteristics of both qualitative and quantitative variant, i.e. there is a capacity of document content analysis method in their joint and supplemented grasp. This is what qualifies the method as competent for application in all stages of the process of scientific research in political sciences, and thus the link is accomplished of scientific and social justification of research.

Keywords: document content analysis method, communication process, message content, scientific research process, tendencies, latent content.

Scientific field: Political theory, Political history and Methodology of Political Science

Narrow Scientific field: Methodology of Political Sciences

UDK: 321. 01: 001. 8 (043.3)

САДРЖАЈ

I У В О Д.....	1
1. ПРОБЛЕМ И ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА	7
1.1. Проблем истраживања	7
1.1.1. Хипотетички ставови о проблему истраживања.....	7
1.2. Предмет истраживања	11
1.2.1. Теоријско одређење предмета истраживања.....	11
1.2.2. Операционо одређење предмета истраживања.....	12
1.2.2.1. Чиниоци садржаја предмета истраживања.....	15
1.2.3. Временско, просторно и дисциплинарно одређење предмета истраживања.....	17
2. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА.....	18
3. ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР И ИНДИКАТОРИ.....	23
3.1. Општа (генерална) хипотеза истраживања	23
3.2. Посебне хипотезе истраживања.....	23
4. НАЧИН ИСТРАЖИВАЊА	27
4.1. Методе које ће се у истраживању применити.....	27
4.2. Узорак истраживања.....	29
5. НАУЧНА И ДРУШТВЕНА ОПРАВДАНОСТ.....	30
6. КАТЕГОРИЈАЛНИ СИСТЕМ	32
6.1. Метод и метод анализе садржаја	32
6.2. Научно истраживање	39
6.3. Политичке науке.....	42
II ПОЈАМ, КЛАСИФИКАЦИЈА И БИТНЕ ОДРЕДБЕ УЛОГЕ МЕТОДЕ АНАЛИЗЕ (САДРЖАЈА) ДОКУМЕНАТА.....	51
1. Општи појам, класификација и улога метода у истраживању	51
2. Основне битне одредбе и класификација методе анализе (садржаја) докумената	60
3. Општа улога методе анализе (садржаја) докумената.....	73
III ОПШТИ ПОЈАМ НАУЧНИХ ИСТРАЖИВАЊА И ЊИХОВА КЛАСИФИКАЦИЈА	87
1. Емпиријска, теоријска и комбинована истраживања.....	87
2. Научна и друга истраживања	103
3. Трансферзална и лонгитудинална истраживања.....	125
4. Фундаментална, примењена, развојна и акциона истраживања	131

IV УЛОГА МЕТОДЕ АНАЛИЗЕ (САДРЖАЈА) ДОКУМЕНАТА ПО ПОЈЕДИНИМ ФАЗАМА И ЕТАПАМА ИСТРАЖИВАЊА	156
1. Улога методе анализе (садржаја) докумената при (избору) одређивању теме, проблема и предмета истраживања	156
2. Улога методе анализе (садржаја) докумената у пројектовању истраживања.....	179
3. Улога методе анализе (садржаја) докумената у реализацији истраживања.....	189
4. Улога методе анализе (садржаја) докумената у закључивању на основу прибављених података истраживања.....	200
5. Улога методе анализе (садржаја) докумената у практичној примени резултата истраживања ...	207
6. Улога методе анализе (садржаја) докумената у изради извештаја о истраживању и резултатима истраживања.....	214
V УЛОГА МЕТОДЕ АНАЛИЗЕ (САДРЖАЈА) ДОКУМЕНАТА У ПРАЋЕЊУ НАУЧНИХ И ДРУШТВЕНИХ ЕФЕКТА ИСТРАЖИВАЊА	221
1. Улога методе анализе (садржаја) докумената у праћењу ефеката у науци	221
2. Улога методе анализе (садржаја) докумената у праћењу ефеката у пракси.....	227
3. Улога методе анализе (садржаја) докумената у праћењу ефеката јавног мњења.....	233
4. Улога методе анализе (садржаја) докумената у праћењу ефеката у другим сферама живота ...	241
.VI ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	248
VII ЛИТЕРАТУРА.....	261
IX БИОГРАФИЈА.....	270
VIII ПРИЛОЗИ.....	273
Изјава о ауторству	
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада	
Изјава о коришћењу	

И У В О Д

Проучавање политике и истраживање појава и процеса, познатог и непознатог у политици као делу друштвене стварности и важног сегмента друштвеног живота, представља истовремено и откривање, изучавање, опис и дефинисање бројних политичких и друштвених феномена. Политика представља делатност која третира и усмерава бројне животне процесе, како појединаца, тако и великих колектива и саме људске цивилизације. Ипак, цели колективи нису доносиоци одлука, већ се, по мање или више уређеном моделу, одлуке и усмеравања токова живота налазе у рукама појединаца. Отуда су, на пример, услови политичке моћи, облици у којима се моћ испољава и развија и твори одређену делатну праксу, или пак политичка доминација и услови за њено настајање и постојање, битни феномени за проучавање политике, али и предмети анализе више научних дисциплина. У њима се препознају потенцијални предмети истраживања, и то у форми постојећих односа између доносилаца одлука и друштва у целини и унутар ових ентитета, затим облици политичког понашања и последице таквог понашања, као и утицаји идеологије и практичне политике на живот и понашање политичких субјеката и друштва у целини. Зато су и предмети истраживања у политичким наукама у тесној вези са „друштвом као историјски развојним тоталитетом у којем структуре владања, форме свести и структуре друштвене репродукције нису неповезане, него су као облици испољавања људске праксе нужно међузависни и међуусловљени у историјским процесима“.¹

У спровођењу политике као друштвене свести и праксе, али и као научне дисциплине о истим делатностима, у свим њеним фазама развоја и

¹ Јорг Камлер, Предмет и метод политичке науке, у: Основи политичких наука, практикум, превео Драган Симеуновић, Београд, 1994, стр. 49.

свим периодима и епохама постојања, комуникација представља суштину те делатне праксе, а садржаји тих комуникација предмете бројних истраживања. Саопштавање, слање и примање порука чији садржај производи неко социјално понашање, представља процес својствен свим друштвеним пословима, а у политици је од значаја онај који се односи на спровођење одлука којима се власт материјализује. Индикатор оваквог закључка јесте очигледно доминантно нарастање улоге и значаја чинилаца политике и политичког у свим сферама и областима друштвеног живота.² Из тог разлога евидентан је и интерес научне мисли да се политика као област друштвеног живота научно сазна, објасни и на основама објашњења прогнозира даље друштвено поступање. Савремено доба, дакле почетак трећег миленијума, представља време нових медија и непрекидне комуникације. Информације о различитим догађајима политичке природе преносе се са једног на други крај наше планете у истом тренутку када се и одигравају. И за разлику од прошлих времена, информације о важним догађајима бележе се и архивирају истовремено на више различитих медијума за архивирање, а бележе се и ефекти политичког поступања и одлучивања. О једном догађају или појави истовремено се архивира на десетине пута више података него у претходним временима. Брзина претраге информација такође је мултипликована до могућности тренутног поседовања свих података о резултатима претраге. Огромне базе података и савремени софтвери омогућавају брзу и поуздану претрагу. Исто тако, анализирање информација и закључивање по транспарентним или скривеним садржајима о политичким активностима и даље представља научни изазов, али и потребу да се стварност уочи и схвати на адекватан начин који даје поуздане закључке.³

За проучавање комуникације у политици, оне која је забележена у физичком облику и чије је (ре)интерпретирање могуће, користе се разне

² Иван Радосављевић, *Хипотетичко-дедуктивна метода у истраживању политике*, СО Горњи Милановац – Дечије новине, 2006, стр. 5.

³ Видети још: David Deacon, *Yesterday's Papers and Today's Technology: Digital Newspaper Archives and 'Push Button' Content Analysis*, European Journal of Communication, Vol. 22, No. 1: 5-25, 2007.

методе и технике политичких и других наука. Методе преиспитују своје сазнајне потенцијале и прилагођавају своје логичке, епистемолошке и техничке елементе појавама које су садржај предмета истраживања. Тако се начелно, заједно са развојем и променама реалитета, логично мења и трансформише и предмет науке о том реалитету, а самим тим мењају или допуњују и елементи научног метода. Због тога је сасвим могуће да се и од постојећих научних метода трансформацијом као последицом нових сазнања и односа према околностима појаве и нови методи адекватни карактеру предмета и природи праксе и теорије која из праксе настаје, а која је део науке о политици.

Анализа (садржаја) докумената чешће се помиње него што се практично користи у процесу истраживања у политичким наукама. Називају је специфичном техником, или пак само помоћном техником, поступком или начином којим се прикупљају подаци или евентуално анализира садржај, пре свега у социологији. У истраживању у политичким наукама, ова метода је присутна у фази прикупљања података као ефикасна оперативна метода, али није довољно заступљена у осталим фазама процеса научног истраживања. О томе сведоче бројни примери у радовима и истраживањима различитих нивоа научне и стручне компетентности. Наводи се коришћење методе анализе садржаја, при чему се заправо, ради само о простој анализи саставних делова неке појаве или ученог проблема, а да се не ради о потпуном научном третману кључних елемената комуникације и квалитативном и квантитативном закључивању о ефектима.

Историја ове методе поприлично је дуго ако се на адекватан начин посматра све оно што би могло да има елементе анализе садржаја, односно анализе докумената. Тако се помиње и Аристотелово теоријско разматрање државних облика за које се претпоставља да га је аутор саставио на тај начин што је, још пре нове ере, спровео анализу садржаја устава грчких градова-држава, али и на основу анализе садржаја Платонове *Државе*. Током средњег века такође је постојао велики број примера организоване примене анализе (садржаја) докумената, не само као анализе онога шта је написано, већ и како, када, на који начин и за коју сврху је забележено. Типичан пример јесте

често помињан случај анализе садржаја и порука религиозних химни у Шведској у 17. и 19. веку, где се срећу и први примери анализе латентних садржаја, тј. ставова и интензитета емоција прикривених у строфама црквених текстова. Крајем 19. и почетком 20. века у Сједињеним америчким државама долази до убрзаног развоја примене ове методе и њеног масовног коришћења у анализи штампе. Касније, током другог светског рата, ова метода налази своју пуну примену у анализи непријатељске пропаганде. Коришћена је и од стране нациста и у службама савезничких снага.⁴

После 1960. године, како наводи др Неђо Даниловић, метода анализе (садржаја) докумената се интензивније користила у бројним сферама друштвене делатности и у научним дисциплинама, као што су психологија, антропологија, политичке науке, књижевност, педагогија и нарочито социологија, које су условно биле сврстане у три веће целине. Прва се односила на примену ове методе у развоју методологије и научних техника и инструмента, друга на њену примену у праћењу медија и масовних комуникација, док је трећа везана за лингвистичка истраживања и значења речи и порука у општем смислу. До данашњег дана, ова метода је у значајној мери свој развој базирала, са једне стране на унапређењу техника инструмената, у првом реду захваљујући огромном напретку информационих технологија, а са друге, на дефинисању и утврђивању своје епистемолошке и логичке основе.⁵ Данас се истраживачи служе методом анализе (садржаја) докумената као самосталном теоријско-емпиријском методом која има могућности употребе у свим фазама процеса научног истраживања и за бројна посматрања и праћење ефеката у разним областима друштвеног живота. Њоме се истражује постојећи научни фонд пре пројектовања истраживања, користи се као метода прикупљања и обраде података и за реализацију истраживања и формирање резултата научног истраживања и закључакла на основу изведених резултата. Имајући напред речено у виду, у овом раду је понуђено научно објашњење могућности

⁴ Видети више: Rudi Stojak, *Metoda analize sadržaja*, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, DP Grafičar Tuzla, Sarajevo, 1990.

⁵ Видети шире: Неђо Даниловић, *Специфичности израде кодекса појмова и шифара у политиколошким истраживањима*, докторска дисертација, ФПН Београд, 2005, стр. 17-42.

методе анализе садржаја, коју ћемо за ту сврху именовати као „метода анализе (садржаја) докумената“ из разлога који ће у даљем тексту бити подробно описани.

Садржај докторске дисертације разрађен је по поглављима и главним питањима и потпитањима унутар сваког поглавља. У уводном методолошком оквиру истраживања, детаљније разрађени чиниоци садржаја предмета истраживања и дат њихов опис. Осим тога, објашњени су циљеви истраживања, приказан хипотетички оквир са индикаторима и описан начин истраживања. Дефинисана је научна и друштвена оправданост истраживања и на крају формулисани основни битни категоријални појмови који су у директној вези са предметом докторске дисертације.

У другом поглављу детаљно су размотрени појам и класификација методе анализе (садржаја) докумената. Објашњена је самосталност улоге ове методе у истраживању и представљене и описане њене битне одредбе. Такође, компаративним приступом наглашене су неке специфичности ове методе у односу на остале методе, првенствено у односу на оне које се користе у политичким наукама.

Трећи део докторске дисертације је обухватио појам научних истраживања и њихову класификацију. У овом делу рада дате су основне одредбе научних истраживања у друштвеним и политичким наукама. Описан је процес научног истраживања, значајне фазе и функције процеса истраживања и наглашене важне теоријске одредбе које се тичу пројекта истраживања политичких појава.

Четврто и пето поглавље представљају кључни део рада. У четвртом поглављу дисертације детаљно је приказана специфична улога методе анализе (садржаја) докумената. Описане су карактеристике примене ове методе у кључним фазама процеса научног истраживања почев од улоге методе при избору теме, проблема и предмета истраживања, преко улоге методе у реализацији истраживања, па све до употребе методе анализе (садржаја) докумената при изради извештаја о истраживању.

У петом делу описана је улога методе у праћењу ефеката у науци и пракси, у јавном мњењу, и у другим сферама живота, при чему је нагласак на

могућностима методе да у садејству са другим методама прати целокупан процес научне и практичне делатности људи, како у друштвеној тако и у другим областима живота.

Научно објашњење које је постављено као главни циљ истраживања остварено је у овом раду као теоријско потврђивање практичних примера примене методе анализе (садржаја) докумената. На тај начин, објашњење има конкретно искуствено упориште и чини циљ истраживања објективнијим и реалнијим. Закључци који су доношени током описивања могућности примене ове методе у четвртм и петом поглављу, дати су као индивидуални приступ аутора овог рада у промишљању могућности употребе ове методе. Проверавање изнетих ставова вршено је на практичним примерима у којима је аутор имао прилику да током своје професионалне стручне и научне каријере учествује, посебно када су у питању односи са јавношћу и документа службене преписке. У оба случаја ради се о организованим државним системима у којима је у оптицају велики број непрестаних процеса комуникације. У том смислу, метода анализе (садржаја) докумената налази врло често своје упориште посебно у развојним и примењеним истраживањима, али и у свакодневној службеној кореспонденцији.

1. ПРОБЛЕМ И ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Формулисање проблема и дефинисање предмета истраживања спада у најважније методолошке радње. Ове мисаоне активности исходе из способности и ерудиције истраживача и условљене су изграђеним методолошким искуством којим се издваја битан, а науци и пракси недовољно познат део објективне појаве.

1.1. Проблем истраживања

У проблему истраживања сажето и прецизно се издвајају, описују и представљају делови појаве која се истражује. Одређење проблема се изводи кроз изношење хипотетичких ставова о проблему и кроз мисаоно и операционо одређење значаја истраживања, али и познатих резултата претходних истраживања.

1.1.1. Хипотетички ставови о проблему истраживања.

СТИЦАЊЕ НАУЧНОГ САЗНАЊА ИСТРАЖИВАЊЕМ ДРУШТВЕНИХ ПОЈАВА, ПОСЕБНО ИСТРАЖИВАЊИМА У ПОЛИТИЧКИМ НАУКАМА, РАДИ ОБЕЗБЕЂЕЊА НЕОПХОДНИХ ПРЕДУСЛОВА ЗА ПЛАНСКИ И КОНТИНУИРАН РАЗВОЈ И НАПРЕДАК ДРУШТВЕНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ, ЈЕДАН ЈЕ ОД ОСНОВНИХ ЗАДАТАКА ДРУШТВЕНИХ НАУКА. Према Богдану Шешићу, предмет друштвених наука јесте сам човек и његов свет, тј. стварност произведена, створена људском друштвеном делатношћу, као и сама та делатност и њени носиоци, тј. људске заједнице, њихове структуре, функције и дешавања у њима и са њима.⁶ Хроника претходних генерација,

⁶ Богдан Шешић, Основи методологије друштвених наука, Научна књига, Београд, 1988, стр. 7.

ток живота људи као друштвено делатних бића, њихова искуства и примери из свакодневне праксе, садржани су у бројним документима у различитим формама и са различитим садржајима и значењима. Обим садржаја порука из претходног времена прогресивно се мултипликује са напретком технологије за евиденцију, заштиту и чување документарног материјала, тако да савременим истраживачима на располагању стоје бројне погодности електронски записаних података. Ипак, без одабира адекватне методе истраживања, многи ће послови остати без успеха или на крају дати (не)очекивано бескористан резултат. Сваки део документарне грађе јесте евиденција извесне врсте комуникације прошлог са садашњим и са импликацијама за будућност, при чему се адекватном методом као скупом основних научних и логичких правила, техника, поступака и процедура откривају непознате чињенице и стиче ново знање засновано на постојећем и препознаје и одваја истинито од непоузданог и непровереног.

Јер, како тврди Радомир Лукић, метод претходи науци, али, исто тако, он се употребљава у науци, тј. саставни је део науке. Он наглашава да „метод у најширем смислу обухвата три елемента. Најпре то је поступак како се долази до сазнања, тј. радње које треба извршити да би се дошло до сазнања предмета. Затим, то је знање о самом предмету, које омогућава да се поступак боље прилагоди предмету и тако овај потпуно сазна. Најзад, то су средства помоћу којих се предмет може сазнати, тј. они конкретизовани специфични поступци, као и материјална средства, помоћу којих откривамо оне особине предмета чије нам сазнавање представља циљ научног истраживања“.⁷ Слично мисле и други аутори када за суштину научног метода кажу да она „представља сложenu целовитост, односно, у јединственом поретку уређен систем међусобно повезаних функционалних метода, са логичким, епистемолошким и оперативно-техничким деловима као основним елементима“.⁸

⁷ Радомир Лукић, Увод у социологију, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1957, стр. 25-27.

⁸ Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 52.

Метода анализе садржаја, или тачније метода анализе (садржаја) докумената, представља истакнуту, свеобухватну и веома примењиву научну методу. Истакнуту и свеобухватну, јер поред аналитичких компоненти, анализе и класификације, како наводе Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић, ова метода подразумева још најмање и индукцију, генерализацију и синтезу, као синтетичке компоненте. У најкраћем, њеном евентуалном применом у свим фазама научног истраживања у политичким наукама, обезбеђује се концептуализација и израда нацрта научне замисли истраживања, преко тока реализације истраживања, све до стицања научног сазнања и израде извештаја о истраживању.

Проблем истраживања садржан је у чињеници да се ова оперативна метода недовољно користи у истраживањима у политичким наукама, при чему се у свакодневной пракси веома често помиње употреба управо ове методе. Основно питање гласи: Да ли се метода анализе (садржаја) докумената не користи у свим фазама процеса научног истраживања, пре свега из разлога недовољног познавања њених капацитета – како логичких правила и категоријално-појмовног система, тако и непознавања оперативно-техничких могућности техника и инструмената ове методе?

Други проблем јесте постојање различитих мишљења око самог термина ове методе. Неки аутори сматрају да анализа садржаја није адекватан назив за ову методу. Пре се може говорити о анализи или проучавању докумената, или пак, анализи само садржаја докумената без форме. Јер и поред тога што је несумњиво садржај докумената најважнији елемент посматрања, сама форма, облик, старост, порекло и познате особине аутора докумената, такође представљају веома битне одлике. Оне поткрепљују аутентичност садржаја, јер су неизбежни носиоци података и обавештења. Нарочито у политичким и историјским наукама, код проучавања материјалних остатака, повеља, писама, закона и старих записа. Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић сматрају да је уместо назива анализа садржаја документа (под којом се подразумева основна метода,

општи предмет истраживања и извор података) тачнији назив – метода проучавања докумената.⁹

Осим тога, проблем је и у поистовећивању методе анализе (садржаја) докумената са анализом као аналитичком основном методом сазнања, којом се врши растављање неке целине на ниже чиниоце. Неопходно је препознати постојећу разлику између анализе одређене целине са свим њеним унутрашњим структурним чиниоцима и која се спроводи рашчлањавањем и појединачним сагледавањем односа, функција и тенденција и анализе која за производ има податке који су стечени истраживањем неке целине у укупној својој датости, квалитативно и квантитативно, при чему се уз проучавање садржаја обухвата и истраживање форме у свим могућим појавним облицима, као битне карактеристике документа. Тако и Неђо Даниловић истиче да цео процес примене методе анализе (садржаја) документа и почиње анализом, при чему на почетку није реч о анализи документа него о анализи стварности, путем које се стиже до анализе (садржаја) докумената. Након тога следи анализа садржаја документа, али према другим критеријумима, односно индикаторима садржаним у пројекту, у оквиру уређеног кодекса појмова и шифара.¹⁰

Посебан проблем јесте примена методе анализе (садржаја) докумената јер се она не употребљава у своме пуном капацитету. Недостатак делом лежи и у непознавању унутрашње структуре ове методе, њених особина и свеобухватних потенцијала, а делом и у томе што се овој методи, опет из не(пре)познавања не приписују доприноси остварени кроз друге научне методе, а који припадају методи анализе (садржаја) докумената. Јер се ради о оперативној методи која има вишеструку улогу: у процесу дефинисања теме, проблема и предмета истраживања, и у пројектовању истраживања, у самој реализацији научно-истраживачког поступка, као и у закључивању и у практичној примени и изради извештаја након остварених резултата истраживања.

⁹ Исто, стр. 556.

¹⁰ Неђо Даниловић, Однос методе анализе (садржаја) докумената и других научних метода, у: Српска политичка мисао, број 3-4/2007, стр. 175.

1.2. Предмет истраживања

Истраживање непознатог реалитета није могуће обухватом свих његових појавних облика. Зато се истраживачки напор усмерава према предмету истраживања који се истражује у усаглашеном поступку истраживања чинилаца проблема истраживања, односно, њихових битних појединачних карактеристика. Из тог разлога, предмет се после прелиминарног конституисања теоријски и операционо детаљније дефинише и прецизно издвајају и описују чиниоци садржаја предмета истраживања.

1.2.1. Теоријско одређење предмета истраживања.

Иако се ова метода у свакодневој комуникацији често спомиње, при том се најчешће, лаички и некомпетентно под анализом садржаја подразумевају и називају бројне интелектуалне и мање интелектуалне, визуелне комуникацијске и вербалне, свесне и несвесне радње, које најчешће нису ни у каквој вези са анализом (садржаја) докумената као научном методом. Наиме, све је већи број „аналитичара“ и „теоретичара“ који пуко препричавање непосредног садржаја неког документа, називају анализом садржаја или, заправо, само раздвајају његове конститутивне целине без свести о потреби сагледавања њихових унутрашњих релација и функција, док се о препознавању латентних значења не може ни говорити. Додатно је проблематично када такве „резултате“ презентују као резултате истраживања путем анализе (садржаја) докумената и када на њима заснивају практичну или даљу „научну“ делатност.

Кроз истраживање и аналитичко критичко сагледавање предмета истраживања биће осветљени бројни проблеми у примени ове методе почев од њене неадекватне употребе, преко идентификације случајева и појава

њеног псеудо или декларативног присуства, до дефинисања разлога недовољне употребе ове свеобухватне научне методе.

1.2.2. Операционо одређење предмета истраживања.

У политичким наукама које проучавају теорију и праксу политике, тј политику као битну целину друштвене стварности, расправљање о научном методу као предмету методологије политичких наука кореспондира са начином проучавања метода у друштвеним наукама уопште. Ипак, битна специфичност политичких наука огледа се у специфичности њеног предмета у односу на остале предмете других наука друштвене оријентације. Самим тим и научне методе употребљене у истраживањима у политичким наукама имаће своје специфичне технике, поступке и инструменте и то првенствено у фази прикупљања података, а затим и при обради, интерпретацији и нарочито закључивању. Управо искуство истраживача у области политичких наука, пре свега искуство одабира адекватне методе и њене потпуне примене, обезбедиће да закључивање одговара очекиваним циљевима. Као резултат приказаће се сва лица бића политике, транспарентна и латентна, при чему епистемолошки део метода, подржан оперативно-техничким делом треба да објасни специфичност политичких појава у односу на друге друштвене појаве.

Предмет истраживања у овом раду јесте сагледавање могућности примене методе анализе (садржаја) докумената у истраживању у политичким наукама, у свим фазама процеса научног истраживања и опис и објашњење разлога неадекватне примене капацитета ове методе.

У најкраћем дефинисана, ова методе, по мишљењу неких истраживача, представља анализу сачуване комуникације између појединаца и група. Истраживач проналази, издваја, сагледава и проучава извесну форму обавештења и у садржају комуникације трага за смислом и порукама који га могу упутити у жеље и намере онога који говори или је говорио. Коначно, он тако сазнаје његову интелектуалну, социјалну или другу друштвено делатну интенцију и тиме долази до научног сазнања које и јесте почетно

претпостављени циљ. Јер како тврди Александер Л. Георг, говорник је за остварење онога што је за њега корисно ангажован без обзира да ли он поседује о томе свест или не. То практично значи да је метода анализе (садржаја) докумената дијагностички инструментаријум за извођење закључака о одређеном аспекту говорниковог понашања у односу на неки циљ или сврху.¹¹

Истраживање друштвених појава и специфичности у циљу досезања научног сазнања, при употреби методе анализе (садржаја) докумената обезбеђује и истраживање веза између садржаја саопштења и циљева онога који саопштава. Истовремено, обезбеђује се и обележавање правца развоја (тренда) и промена између комуникатора и аудиторијума, а самим тим и промена у садржају документа. Стога и Живан Танић тврди да метода анализе садржаја базира на претпоставци да је препознат смисао и намера у квалитативном опису садржаја, односно, да је комуникатор нешто хтео, некакву поруку послао и извесну реакцију и учинак произвео.¹² Из тога, дакле, проистиче да су неке независне варијабле које се односе на индивидуалне особине пошиљаоца поруке, заједно са онима које се односе на услове и околности у којима документ као носилац поруке настао, учесталије у хипотетичком систему. Остале варијабле, односе се на форму, стил и суштину самог саопштења, док се као трећа категорија по заступљености могу рачунати варијабле везане за аудиторијум као предвиђени конзумент информација садржаних у документу.

Ова метода се препознаје у две своје природе. Прво, као квантитативна, односно фреквенцијска, при чему се генеришу, у прву руку номинални подаци о интензитету садржаја. Квантитативном анализом (садржаја) докумената, истраживач заправо проналази, препознаје и констатује учесталост појављивања одређених елемената садржаја са свим његовим унутрашњим функционалним својствима. Та својства се касније третирају инструментима квалитативног тумачења садржаја. Квалитативна,

¹¹ Александер Л. Георг: *Анализа садржаја у истраживању политичких појава*, у М. Печујлић, *Методологија друштвених наука, Савремена администрација*, Београд, 1982, стр. 682.

¹² Живан Танић, *Анализа садржаја у истраживању самоуправљања*, у М. Печујлић, *Методологија друштвених наука, Савремена администрација*, Београд, 1982, стр. 615.

односно нефреквенцијска анализа садржаја осетљивије препознаје семантичке слојеве садржаја, идентификује тенденције и латентне карактеристике поруке из садржаја докумената, и допуњаује квантитативни приступ. У вези са претходним, квалитативна анализа користи интуитивно процењивање, заправо, мерење и оцењивање, односно, квантификује интензитет дефинисане тенденције на принципима стварне, тј. дијалектичке дихотомије.¹³

Говорећи о квалитативној епистемологији и разлици између квалитативног и квантитативног приступа у методологији, Србобран Бранковић истиче да квалитативан приступ у методологији подразумева примарну усредсређеност истраживача на наративни опис друштвених појава и на откривање и дефинисање смисла и значења које неки догађаји и процеси имају код друштвених чинилаца који их сачињавају. При том, код квантитативног приступа, другачије је то што се настоји да се друштвене појаве опишу и објасне номиналним исказима, тј. количинама, интензитетима, мерењима и вредностима корелација међу појавама.¹⁴

Коначно, у оба појавна облика ова метода, на неки начин оперише дихотомијским инструментаријем. У оба случаја а priori евидентира присуство или одсуство предмета посматрања. Међутим, док се код квантитативног приступа третира велики број одабраних јединица посматрања, код квалитативне, нефреквенцијске анализе закључак се изводи проценом својстава на једној претпостављеној јединици.¹⁵ Међутим, природа основне јединице посматрања у непосредној је корелацији са претпостављеним циљевима истраживања и предложеним хипотетичким оквиром. Она је некада реч, некада синтагма, некада сложени семантички

¹³ Супротно формално логичкој дихотомији, која се заснива на апстрактној елементарној противречности између апстрактне просте позитивне и апстрактне негативне, спољашње противречности ($A - не A$) као и на механичком скупу посебних чинилаца појма, стварна дихотомија, води сазнању противречних чинилаца који предмет творе, а тиме и разумевању праве суштине предмета. Богдан Шеших, *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд 1988, стр. 88.

¹⁴ Србобран Бранковић, *Увод у методологију, квалитативни методи истраживања друштвених појава*, скрипта, Мегатренд универзитет примењених наука, Београд, 2007.

¹⁵ Више у: Алехандер Л. Георге: *Анализа садржаја у истраживању политичких појава*, у М. Печујлић, *Методологија друштвених наука*, Савремена администрација, Београд, 1982, стр. 685.

симбол карактеристичан за одређену предметну материју, док је код специфичног садржаја какви су тонски или видео записи могуће да буду звучни делови, акорди или секвенце.

У обради предмета истраживања, поред сагледавања могућности примене методе анализе (садржаја) докумената у истраживању у политичким наукама у свим фазама процеса научног истраживања, суштински је важно објаснити да метода анализе (садржаја) докумената јесте самостална емпиријско-теоријска (оперативна) метода са сопственим логичким правилима, разрађеним епистемолошким елементом и са развијеним оперативно-техничким делом, односно да не спада у помоћне методе или технике, као што је повремено могуће запазити да се помиње и у делу научне јавности.

1.2.2.1. Чиниоци садржаја предмета истраживања

Да би се овако дефинисани предмет истраживања могао описати и на целовит начин научно објаснити, неопходно га је рашчланити на логичке структуралне чиниоце.

Први структурални чинилац предмета истраживања обухвата појам, класификацију и битне одредбе улоге методе анализе (садржаја) докумената.

Други структурални чинилац предмета истраживања обухвата општи појам научних истраживања и њихову класификацију према научним критеријумима на: емпиријска, теоријска и комбинована истраживања; научна и друга истраживања; трансферзална и лонгитудинална истраживања; фундаментална, примењена, развојна и акциона истраживања.

Трећи структурални чинилац предмета истраживања обухвата дескрипцију и научно објашњење улоге методе анализе (садржаја) у појединим фазама и етапама истраживања.

Четврти структурални чинилац предмета истраживања односи се на улогу методе анализе (садржаја) докумената у праћењу научних и друштвених ефеката истраживања

1.2.3. Временско, просторно и дисциплинарно одређење предмета истраживања

Временски посматрано предмет истраживања обухвата период од педесетих година двадесетог века до данашњих дана, са нужним освртом на раније примере примене ове методе у историјским периодима када она и није била конституисана као научна метода за прикупљање података.

Просторно, предмет истраживања обухвата глобалне, регионалне и локалне просторе у којима се изучавала и примењивала метода анализе (садржаја) докумената у научним истраживањима, са тежиштем на оним просторима у којима се ова научна метода највише користила.

Дисциплинарно, предмет истраживања припада пољу друштвено-хуманистичких наука и научној области политичких наука и научним дисциплинама унутар научне области политикологије, тј. науке о политици.

2. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Реализацијом процеса истраживања према постављеном предмету истраживања, настоји се да се постигну и научни и практични (друштвени) циљеви. Остварењем ова два циља обезбедиће ће се и допринос теоријском фондусу знања, са циљем унапређења будуће теорије и праксе. Логично је да квантум новог сазнања зависи од нивоа претходног знања, али и од распона и обухвата предмета истраживања. Није потребно ни оправдано одређивати нити наглашавати који је део нацрта научне замисли важнији, будући да су узрочно-последично и логички повезани и неизоставно потребни управо према научном моделу који је методологија као наука дефинисала, односно, који је мање или више подударан и у природним и у друштвеним наукама.

С тим у вези, циљеви научног истраживања свакако заузимају важно и усмеравајуће место и функцију у истраживачком пројекту. Зато се тачно дефинисање циљева, али и тачно дефинисање нивоа научног сазнања не одмеравају у односу на друге делове нацрта научне замисли, већ према природи амбиције која се жели постићи. Амбиције су исказане проверивим новим чињеницама које осветљавају, до тада скривени део сазнања, с једне стране, а с друге, код сложенијих нивоа научног сазнања, очекује се да извршење амбиције допринесе прогресивном померању искуства, и у теорији и у пракси која се тиче одређеног проблема и предмета истраживања.

У једном пројекту научног истраживања начелно се поставља један ниво научног сазнања који се жели постићи. Али то не мора да буде правило. Подразумева се да поједина истраживања имају интердисциплинаран карактер. Тада се за сваку примењену дисциплину или фазу истраживаног проблема могу поставити различити нивои сазнања као коначни циљ,

сагласно нивоу и квалитету претходних знања о предмету истраживања.¹⁶ Пошто се циљеви дефинишу на самом почетку структурирања нацрта научне замисли, у пројекту научног истраживања, логично је да се на уму имају и извесне пројекције нивоа научне вредности који се жели постићи. То се пројектује на скали од: научне дескрипције, преко научне класификације и типологизације, научног открића и научног објашњења (експликације), па све до научне прогнозе као најсложенијег достигнућа.¹⁷

Научни циљ истраживања у овом раду јесте научно објашњење. То подразумева ново научно сазнање и објављивање нових чињеница о улози, узрочностима, последицама, редоследима и правилностима постављеним у проблему и предмету истраживања. При том ће остати настојање да се истакну квалитативна и квантитативна својства новог сазнања на конкретним примерима и у различитим фазама процеса научног истраживања. Војин Милић наводи: „Научна објашњења се могу класификовати према више различитих критерија. По логичком односу у коме се у објашњењима налазе премисе и закључак, она се могу поделити на чисто дедуктивна, ако закључак логички нужно следи из премиса, или пробабилистичка, ако закључак произилази из премиса само с одређеном вероватноћом.

Затим, објашњења могу бити структурално-функционална, ако је циљ да се открије положај и улога неке врсте појава у ширем систему. Фактор времена добија, међутим, сасвим другу улогу у генетичким објашњењима, чији је основни циљ објашњење настанка одређене појаве. По неким схватањима посебан тип објашњења су тзв. телеолошка објашњења у којима се неко понашање објашњава намерама и циљевима који се помоћу њега желе постићи.“¹⁸ Прилично је јасно да се нове законитости нових појава откривају и изводе из неких општијих закона и теорија, при чему ове теорије уједно служе и за проверавање других законитости које су у вези са

¹⁶ Више у: Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 440-444.

¹⁷ Више у: Џевад Термиз, Методологија истраживања у криминалистичким наукама (скрипта), Сарајево/Приштина, 2008, стр. 101-104.

¹⁸ Војин Милић, Социолошки метод, Нолит Београд, 1965, стр. 320.

предметним појавама а које нису непосредно обухваћене предметом истраживања.¹⁹ Односно, ако се као разлози недовољне употребе једне научне методе покажу чињенице и законитости које објашњавају да се структура методе недовољно познаје, онда се том теоријом може и треба да објасне и разлози који условљавају да се о једној методи недовољно зна, или да се она сврстава у технику или помоћно средство или поступак.

Научно објашњење представља високо комплексну структуру научног сазнања. Њиме се осветљавају дилеме у вези са питањима динамике и структуре процеса и појава који се одвијају као препознати реалитет. Научно објашњење нема форму научног закона, али сазнање у вези са структуром одређених друштвених закона и њихова објашњења садрже непобитне логичке ставиве и судове који производе одређене закључке који имају значај законитости.

Према томе, научним објашњењем проблема неадекватне примене методе анализе (садржаја) докумената поспешује се сазнање о могућности интензивније примене ове методе у свим фазама процеса научног истраживања, не само у истраживањима у политичким наукама већ интердисциплинарно. Овим се подразумева да методолошка правила и поступци једнако универзално важе без обзира на савремене технике технологије којим се третира садржај у појединим деловима процеса научног сазнања. Мерења, пребројавања, класификације, уопштавања, ставови, закључци и судови, и даље ће бити производ процеса људског мишљења и последица позитивне научне и стваралачке инвентивности и интенције, без обзира што се, не ретко, могу срести дилеме о томе, када је научни циљ остварен, односно, каква ће трајна законитост остати након саопштења резултата истраживања. Јер научно објашњење јесте неопходан услов за следећи ниво научног сазнања, научну прогнозу.

Научна прогноза почива на конкретним научним законима, али научно објашњење појаве и објашњење законитости највећим делом лежи у претходном кораку, у научном објашњењу које претходи прогнози. Зато је

¹⁹ Видети више: Франц Бидлински, *Правна методологија*, ЦИД, Подгорица, 2011, стр. 13-20.

објашњење узрочно-последичних релација и условљености, које се тичу недовољне или псеудо примене методе анализе (садржаја) докумената, само део предвиђеног научног објашњења, са малом вероватноћом да се препознају релације и реалитети који могу имати и одржати идентитет законитости.

Друштвени циљ истраживања замишљен је као усмеравање пажње стручне, научне и опште јавности на могућност практичног унапређења радњи, поступака и техника приликом планирања и пројектовања научног истраживања. Поред сагледавања могућности примене методе анализе (садржаја) докумената у истраживању у политичким наукама у свим фазама процеса научног истраживања, циљ је да се научно објасни метода анализе (садржаја) докумената као самостална, посебна емпиријско-теоријска (оперативна) метода са сопственим логичким правилима, разрађеним епистемолошким елементом и са развијеним оперативно-техничким делом, односно, описом и објашњењем разјасни њено неприпадање помоћним методама или техникама истраживања. При том, успостављени однос научног и теоријског доприноса треба да заинтересује, пре свега стручну јавност, за конкретну примену капацитета ове методе у свакодневној делатној пракси. Ово се односи на бројне институције у којима је аналитички рад неопходно померити са ненаучног ка научном нивоу методичке праксе, као што су у ресору министарства одбране, унутрашњих и иностраних послова, министарствима финансија и правде, регионалног развоја, културе и просвете, службама безбедности и сл.

Овако постављени, циљеви у овом раду имају непосредну оперативно-истраживачку функцију и на директан начин упућују на садржај хипотеза. Исказ циљева кореспондира и са природом индикатора, а капацитети предложених научних метода биће у потпуности у функцији остварења постављених циљева. Такође, предложени ниво научног сазнања усаглашен је са претпостављеном вредношћу чињеница које ће се као нови допринос прикључити постојећем сазнању о предмету истраживања.

Практична природа циљева, и научног и друштвеног, огледа се у појави новог сазнања које може, на непосредан начин, да у оперативном смислу

побољша поузданост резултата до којих се методом анализе (садржаја) докумената долази. Уз то се очекује да анализа садржаја као релативно популарна метода, управо поузданошћу која се може проверавати, заслужи учесталије коришћење, и то у свим фазама процеса научног истраживања, а не само код прикупљања података.

3. ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР И ИНДИКАТОРИ

Хипотетички оквир истраживања у овој докторској дисертацији чине једна општа (генерална) и шест посебних и њима припадајућих појединачних хипотеза истраживања.

3.1. Општа (генерална) хипотеза истраживања

Општа (генерална) хипотеза истраживања гласи: „Метода анализе (садржаја) докумената као оперативна метода прикупљања и обраде података и као појединачна (емпиријска) научна метода, успешно се може применити у свим фазама и етапама процеса научног истраживања од дефинисања проблема и предмета истраживања до израде извештаја о истраживању и резултатима истраживања, али се у пракси примењује ограничено, у појединим фазама или само декларативно.

3.2. Посебне хипотезе истраживања

Прва посебна хипотеза истраживања. „Примена методе анализе (садржаја) докумената и њених техника (квалитативне и квантитативне) доприноси објективном опису, систематизацији и верификацији актуелног оквирног сазнања о предмету истраживања.“

Прва појединачна хипотеза: „Примена методе анализе (садржаја) докумената и њених техника (квалитативне и квантитативне) доприноси објективном опису актуелног, оквирног сазнања о предмету истраживања.“

Индикатори: аналитички текстови, осврти, коментари у штампаним и електронским медијима, чланци и коментари стручне јавности у литератури и стручној и научној периодици.

Друга појединачна хипотеза: „Примена методе анализе (садржаја) докумената и њених техника (квалитативне и квантитативне) доприноси систематизацији актуелног, оквирног сазнања о предмету истраживања.“

Индикатори: Стручни чланци о структури и могућностима примене методе, статистика примене методе у стручној и научној пракси, логичка и епистемолошка структура методе, практична запажања о искуствима примене методе.

Трећа појединачна хипотеза: „Примена методе анализе (садржаја) докумената и њених техника (квалитативне и квантитативне) доприноси верификацији актуелног, оквирног сазнања о предмету истраживања.“

Индикатори: запажања и анализе о могућностима примене методе, демонстрирана пракса примене методе, научни и стручни радови у којима се метода спомиње.

Друга посебна хипотеза истраживања. „У свим врстама научних истраживања, применом методе анализе (садржаја) докумената испуњавају се услови који се односе на предмет сазнања (садржајна страна науке), на начин сазнања (методолошка страна науке) и на истинитост сазнања (суштинска страна науке).“

Индикатори: карактеристике логичког, епистемолошког и оперативнотехничког дела методе, реализовани пројекти истраживања, научна и стручна разматрања о резултатима научног истраживања.

Трећа посебна хипотеза истраживања. „Метода анализе садржаја докумената има мању или већу улогу у свим фазама и етапама истраживања.

Прва појединачна хипотеза: „Метода анализе (садржаја) докумената има пресудну улогу у одређивању теме, проблема и предмета истраживања.“

Индикатори: изјаве у научним радовима, анализе резултата научних саопштења, закључци у научним чланцима и публикацијама.

Друга појединачна хипотеза: „Улога методе анализе (садржаја) докумената поступно је условљена свим конститутивним елементима пројекта истраживања.“

Индикатори: Стручни чланци о структури и могућностима примене методе, статистика примене методе у стручној и научној пракси, логичка и

епистемолошка структура методе, практична запажања о искуствима примене методе.

Трећа појединачна хипотеза: „Метода анализе (садржаја) докумената има значајну улогу у реализацији истраживања.“

Индикатори: аналитички текстови, осврти, коментари у штампаним и електронским медијима, чланци и коментари стручне јавности у литератури и стручној и научној периодици.

Четврта појединачна хипотеза: „Метода анализе (садржаја) докумената има важну улогу у закључивању на основу података у истраживању.“

Индикатори: карактеристике логичког, епистемолошког и оперативнотехничког дела методе, реализовани пројекти истраживања, научна и стручна разматрања о резултатима научног истраживања.

Пета појединачна хипотеза: „Метода анализе (садржаја) докумената има одређену улогу у практичној примени резултата истраживања.“

Индикатори: Стручни чланци о структури и могућностима примене методе, статистика примене методе у стручној и научној пракси, логичка и епистемолошка структура методе, практична запажања о искуствима примене методе.

Шеста појединачна хипотеза: „Метода анализе (садржаја) докумената недовољно се користи при изради извештаја о истраживању и извештаја о резултатима истраживања.“

Индикатори: аналитички текстови, осврти, коментари у штампаним и електронским медијима, чланци и коментари стручне јавности у литератури и стручној и научној периодици.

Четврта посебна хипотеза истраживања. „Метода анализе (садржаја) докумената има важну улогу у праћењу научних и друштвених ефеката истраживања.“

Прва појединачна хипотеза: „Метода анализе (садржаја) докумената има важну улогу у праћењу ефеката у одређеним гранама науке.“

Индикатори: Евиденција примене методе анализе (садржаја) докумената забележена у научним и стручним саопштењима, чланцима и расправама.

Друга појединачна хипотеза: „Метода анализе (садржаја) докумената има значајну улогу у праћењу постигнутих ефеката у друштвеној пракси.“

Индикатори: запажања и анализе о могућностима примене методе, демонстрирана пракса примене методе, научни и стручни радови у којима се метода спомиње.

Трећа појединачна хипотеза: „Метода анализе (садржаја) докумената има истакнуту улогу у праћењу ефеката јавног мњења.“

Индикатори: Искази у научној периодици, коментари стручне јавности, евиденција примене методе, запажања о практичној примени методе.

Четврта појединачна хипотеза: „Метода анализе (садржаја) докумената има одређену улогу у праћењу ефеката у другим сферама живота.“

Индикатори: Стручни чланци о структури и могућностима примене методе, статистика примене методе у стручној и научној пракси, логичка и епистемолошка структура методе, практична запажања о искуствима примене методе.

4. НАЧИН ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање у докторској дисертацији по теми Примена методе анализе (садржаја) докумената у истраживањима у политичким наукама је претежно теоријско-емпиријско јер се метода анализе (садржаја) докумената примењује као оперативна метода за прикупљање података у непосредној политичкој пракси, а јасне емпиријске манифестације представљају 1) писани искази у политичким документима у облику ставова, судова и закључака и других облика политиколошког текста; 2) вербални, усмени искази политичких субјеката, као и искази забележени и репродуковани путем аудио визуелних средстава у облику ставова, судова и закључака и других облика политичког вербалног општења; 3) писани искази у облику ставова, судова и закључака и других облика политиколошког текста у документима која нису примарног политичког карактера.

Писани искази садржани у политичким документима и усмени искази политичких субјеката саопштени у разним облицима политичког општења захтевају да начин истраживања структурирамо као интегралну методолошко-теоријску оријентацију, односно, као интегрално повезивање методолошких поступака и решења савремених теоријско-методолошких праваца који су афирмисани позитивним резултатима примене методе анализе (садржаја) докумената у истраживачкој пракси.

4.1. Методе које ће се у истраживању применити

Специјализована природа садржаја предмета истраживања намеће прецизан методолошки приступ који укључује методе својствене друштвеним наукама, у првом реду политичким наукама, али и шири аналитички корпус методологије друштвених наука (правних, социолошких, историјских, итд.).

Предмет истраживања обухваћен је методама анализе и дедукције, пре свега у вези теоријских ставова о карактеристикама примене методе анализе (садржаја) докумената из фондуса досадашњих проверених научних сазнања. Такође, структуралном анализом, аналогијом и дедукцијом обухваћена су неверификована научна сазнања, будући да је у политичким наукама, како наводи Славомир Милосављевић, због њихове динамичности и дисперзивности обим научно сазнатог, а још неверификованог већи него у другим наукама и по садржају променљив.²⁰ Стога су кроз дедуктивну методу примењени и поступци метода анализе, синтезе, апстракције, генерализације и специјализације. Будући да је објашњењима појединих фаза процеса научног истраживања анализирана улога методе анализе (садржаја) документа појединачно, анализа има дескриптивни карактер, док повремено, током анализирања и описивања улоге методе у целини, а на основу појединих њених карактеристика и/или улоге у појединим фазама процеса научног истраживања, анализа има и експликативни карактер.

Такође, хипотетичко-дедуктивна метода, као искуствена метода, била је подесна за примену у овој врсти истраживања, будући да је њена сазнајна и нарочито научно-сазнајна основа укупно друштвено и научно искуство.

На емпиријском нивоу, у сфери ненаучног, искуственог сазнања, анализом неких карактеристичних примера употребе методе анализе (садржаја) докумената, пре свега примењујући методу индукције и генерализације, а затим и методе систематизације, класификације и аналогије, извршена је систематизација нових целина сазнања и кроз компарацију довршено њихово приближавање и повезивање, како са још неверификованим научним сазнањем, тако и са провереним научним сазнањем о предмету истраживања.

Коначно, метода анализе (садржаја) докумената, употребљена је у разматрању провереног научног сазнања, неверификованог научног сазнања, емпиријског сазнања, као и непостојећег сазнања о предмету истраживања.

²⁰ Славомир Милосављевић, Пројекат истраживања политичких појава, у: М. Печујлић, Методологија друштвених наука, Савремена администрација, Београд, 1982, стр. 658.

4.2. Узорак истраживања

Узорак докумената који садрже аргументе који се узимају у анализи приликом истраживања предвиђени су као намерни узорак, и то:

- 1) Документа службена кореспонденције државних органа и институција, актуелна и архивирана;
- 2) Документа која садрже анализе, процене и смернице са смерницама за институционално политичко поступање;
- 3) Документа која садрже записнике, забелешке, стенограме и коментаре догађаја, изјава и индивидуалног искуства.

5. НАУЧНА И ДРУШТВЕНА ОПРАВДАНОСТ

Иако не постоје научно изграђени параметри и мерила значајности истраживања, претпостављени хеуристички допринос огледа се у научном објашњењу, стицању нових сазнања и новом осветљавању квалитативних и квантитативних капацитета методе анализе (садржаја) докумената у различитим фазама процеса научног истраживања.

Резултати истраживања у овој докторској дисертацији могу да буду од користи за интердисциплинарна истраживања, пре свега у оквиру друштвених наука, али и за бројна теоријска разматрања у сфери природних наука, у којима се користи метода анализе (садржаја) докумената.

Научни, али истовремено и друштвени допринос огледа се у унапређењу практичне искоришћености логичких правила, епистемолошког обухвата, али и методичких и оперативних способности оперативно-техничког дела предметне методе.

Полазећи од мишљења Харолда Д. Ласвела, водећег америчком теоретичара комуникологије, да се целокупна комуникација масовних медија и преношења порука садржана у формули: Ко (пошиљалац, аутор документа), Шта (садржај поруке), Кома (прималац), Како (којим каналом шаље), Који ефекат, метода анализе (садржаја) докумената бави се оним што јесте садржај или део садржаја документа, односно оним што јесте речено. Ипак, ослањајући се и на истраживања Клауса Крипендорфа, који је анализу садржаја окарактерисао као примену репликабилних и валидних метода за стварање специфичних закључака из текста према другим стањима или особинама његовог извора, ово истраживање настоји да као посебан допринос представи могућност употребе, пре свега квалитативних особина оперативно-техничких инструмената методе, ради поузданог сазнања оног што није речено и што физички није садржај, односно део садржаја

документа.²¹ Оно што је из неких разлога изостављено, а што према аналогји, логичким правилима и епистемолошким потенцијалима методе може да се докаже да је изостављено, макар на нивоу принципа формално логичке дихотомије, открива се посебним сензитивним способностима декодера који, користећи се анализом коресподентних односа елемената поруке може да открије нијансе у симболичком материјалу које објашњавају изостављено.

У теоријском делу обраде докторске дисертације афирмисани су капацитети методе анализе (садржаја) докумената, чиме су отворена и нова питања која се односе на друге методе или која са другим методама јесу у директној вези. Резултати истраживања у овој дисертацији показује релације између квалитативне и квантитативне природе методе анализе (садржаја) докумената, односно неопходност комплементарног приступа овој методи, односно приступа истраживању употребом ове методе. Отуда се научна оправданост истраживања садржи и у разлозима који изискују подударна ставова око ефикасности техника ове методе. Резултати истраживања су научно потврдили и аргументовано доказали да квалитативну и квантитативну технику ове методе није ни могуће раздвајати, јер се управо у техничким карактеристикама и квантитативне и квалитативне технике, односно у њиховом здруженом и надопуњујућем обухвату налази пун капацитет методе анализе (садржаја) докумената. То методу квалификује као компетентну за примену у свим фазама процеса научног истраживања у политичким наукама. Овим се остварује и пуна научна и друштвена оправданости израде ове докторске дисертације.

²¹ Видети више: Matthew Lombard, Jennifer Snyder-Duch, Cheryl Campanella Bracken, *A Call for Standardization in Content Analysis Reliability*, Human Communication Research, Vol. 30, No. 3, 2004.

6. КАТЕГОРИЈАЛНИ СИСТЕМ

Приликом дефинисања категоријалних појмова у овој докторској дисертацији дошло се до основних битних појмова које је неопходно разрадити и то: метод и метод анализе (садржаја) докумената, научно истраживање и политичке науке.

6.1. Метод и метод анализе садржаја

Метод је начин мишљења и истраживања. Научни метод је научни начин мишења и поступања у процесу научног истраживања којим се нека непознаница преводи у познато, у људском искуству релативно јасне чињенице и описе. Другим речима, све што се мисаоно, практично, оперативно и технички ради од тренутка уочавања појаве и дефинисања проблема истраживања у неком делу стварности, па преко пројектовања и реализације истраживања, све до закључивања, саопштавања резултата и примене научног сазнања, спада у научни метод.²²

Нучни метод се схвата као систематска целина замишљених концепција и начина истраживања дотичног предмета науке. Међутим, свака наука не може да инсистира на сопственом методу, на начину доласка до научног сазнања који аутентично припада само једној науци. Јер, преко 2000 наука и научних дисциплина користи нешто више од педесет метода.²³ Овај податак говори о томе да је научни метод универзални систем повезаних целина које се прилагођавају предмету и циљевима истраживања више наука. На пример, сви методи коришћени у истраживањима у другим друштвеним наукама користе се за истраживања у политичким наукама. Не ретко, конститутивни

²² Видети још: Богдан Шешић, *Општа методологија*, Научна књига, Београд, 1971.

²³ Новак Милошевић, *Пројектовање истраживања у ратној вештини*, ВИНЦ Београд, 1994, стр. 134.

делови научног метода имају идентична исходишта. Епистемолошка и логичка основа више метода могу имати идентичне прожимајуће и надопуњујуће садржаје. Осим тога, да би се научно сазнање стицало верификованим процедурама, оно је систематско и систематизовано. Поред јединства сопствених делова, логичког, епистемолошког и оперативно (методско) техничког, научни метод обезбеђује и трајност одређених правила и принципа који одвајају научно од сазнања добијених на друге, могуће сврсисходне, али ненаучне начине. Метод зато и јесте општи и трајни систем правила и принципа, као што су принцип објективности, поузданости, општости, економичности и сл.

Професор Глигорије Зајечарановић је писао да, најопштије речено, метод научног сазнања јесте смислено и сврсисходно рационално конституисан систем идеја, концепција, радњи, (поступака) и средстава одабран по научним критеријумима и научно проверен у циљу стицања научног сазнања, односно научног истраживања о предмету или методу науке.²⁴ Истичући претходну дефиницију, Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић закључују да из тога произлази да су битна обележја метода научног сазнања: научност, рационалност, циљност, систематичност, контролисаност и критичко вредновање намерно одабраних концепција поступака и средстава у оквирима одређене науке. Они даље објашњавају да постоје разлике између научног метода истраживања, тј. метода одређене науке и метода стицања научног сазнања. Управо зато што брани принципе научне истине и постулате проверљивости научних поступака, научни метод искључује све начине који немају обележје научности и научне основаности, тако да метода стицања научног сазнања обухвата све методе, све начине којима може, намерно или случајно, рационално или интуитивно да се дође до сазнања које може да добије статус научног.²⁵

Све напред наведено догађа се према парадигми понашања у науци. Отуда је за научно, дакле истинито сазнање, неопходан научни метод. Јер

²⁴ Видети више у: Глигорије Зајечарановић, *Основи методологије науке*, Научна књига, Београд, 1987.

²⁵ Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 51.

поред њега ће постојати и друга истраживања и други методи долажења до сазнања. Али не увек научни и према томе не потпуно и поуздано истинита и употребљива сазнања. Јер ако би смо истраживање дефинисали као путовање у непознато, научни метод јесте начин да се до непознатог најбрже и најпоузданије и проверљиво стигне. Научним методом непознато које је за науку важно постаје познато. То познато даље ће бити ослонац за откривање нових непознаница. Ново се открива техникама које методи поседују и који се такође развијају сагласно циљевима истраживања. Каже се да што је метод општији то су му и технике и инструменти истраживања мање развијени, јер се за поједине фазе процеса научног истраживања као допуна општим методама ангажују посебне, емпиријске, оперативне методе, на пример метода анализе (садржаја) докумената. Више о појму и класификацији научног метода биће изнето у наредим поглављима.

Метода анализе (садржаја) докумената јесте оперативна научна метода. Она је сврстана у категорију појединачних (емпиријских) метода. Често је помињана али у политиколошким и уопште друштвеним истраживањима не и реално примењивана метода научног истраживања. Користи се најчешће као помоћна метода у научним истраживањима и не ретко само у фази прикупљања података. Готово у сваком раду који озбиљније третира ову методу напомиње се њен неадекватан назив. Војин Милић је писао да термин анализа садржаја не одговара верно истраживачком поступку. Осим тога, исти аутор је анализу садржаја називао средством за проучавање друштвеног општења, или само посебним истраживачким поступком, или начином сређивања квантитативних података о најразличитијим врстама друштвеног општења који се употребљава у социологији.²⁶ Према његовим запажањима, не испитује се само садржај порука, већ се готово увек узима у обзир и њихов облик, тј. не само оно што је речено, написано, насликано него и како: да ли на миран, објективан начин, или је у неку поруку унето више осећајности, страсти, личног или групног ангажовања.²⁷

²⁶ Више у: Војин Милић, *Социолошки метод*, Нолит, Београд, 1978.

²⁷ Исто, стр. 574.

У својој докторској дисертацији, истраживању које иначе представља први познати рад који се детаљно бави кодексом појмова и шифара као важним чиниоцем квантитативне технике ове методе, Неђо Даниловић такође проблематизује сам назив методе анализе (садржаја) докумената.²⁸ Слажући се са Славомиром Милосављевићем да је у називу оправдано наглашавање појма садржај, из разлога што садржај чини документ документом, јер у супротном би то била научно неинтересантна ствар, Даниловић истиче да се научни карактер методе анализе (садржаја) докумената огледа се пре свега у томе што испуњава услове који се односе на предмет сазнања (садржајна страна науке) на начин сазнања (методолошка страна) и на истинитост сазнања (суштинска страна науке). Чини се да је наведеним констатацијама подробно дефинисан легитимитет анализе (садржаја) докумената као научне методе пуног структуралног, епистемолошког логичког и техничког капацитета.

Код расправе о могућностима ове методе, Џевад Термиз каже да се према ангажовању чула метода анализе (садржаја) докумената може сматрати аудитивном, визуелном, аудиовизуелном и фактичком методом сазнања којом се, приликом откривања, одабира и дефинисања података, чулно ангажовање нужно примењује, али је мисаони процес доминантан. Тиме се ова метода сврстава у теоријско-емпиријске научне методе. Стога она може да има видљиву улогу у свим фазама научног истраживања. Слично наглашавају и Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић који истичу да анализу садржаја докумената не можемо дефинисати једноставно, као технику сакупљања података, већ као специфичну оперативну методу која поседује специфичну логику односа према хипотезама пројекта истраживања, као и да се може јавити као самостална метода истраживања са специфичним нормама и поступцима закључивања или заједно са другим методама.²⁹

²⁸ Више у: Неђо Даниловић, *Специфичности израде кодекса појмова и шифара у политиколошким истраживањима*, докторска дисертација, ФПН Београд, 2005, стр. 17-44.

²⁹ Више у: Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 556-576.

Како ће у следећим поглављима овог рада подробно бити обрађена метода анализе (садржаја) докумената, њен настанак, облици, начин примене и друге значајне стране ове методе, на овом месту у циљу детаљнијег појмовног одређења, навешћемо неколико магистралних дефиниција којима је природа методе анализе садржаја описивана.

У том смислу, већина аутора полази од Берелсонове дефиниције године у којој се каже да је „анализа садржаја истраживачка техника за објективан, систематичан и квантитативан опис манифестног садржаја поруке“³⁰. Наравно, ретко ко је пропустио да поводом ове дефиниције изнесе мишљење о томе да је она даје преуско гледање на анализу садржаја јер, ако ништа друго, помиње само квантитативан опис, само садржај без позивања на форму, облике, околности и друго, и коначно, говори само о манифестном садржају што је можда и највећа замерка.

Ни Оле Холсти не иде значајно даље од претходне дефиниције. По њему анализа садржаја јесте техника за објективан, систематичан и општи опис манифестног садржаја текста.³¹ Примећује се да се наглашава општи опис манифестног садржаја, за разлику од савременог поимања у којем се инсистира на детаљном опису и анализи манифестног и посебно латентног садржаја.

Клаус Крипендорф дефинише анализу садржаја као истраживачку технику за извођење поновљивих и поузданих закључака из садржаја о његовом контексту. Крипендорф који је настојао да избрише постојање дилеме између квалитативног и квантитативног приступа у примени ове методе, уводи и значајно освежење у дефиницији подсећањем на постојање контекста, тј. латентних садржаја, односно пренесених значења у садржајима комуникације.

Ослањајући се на анализу рада претходно наведених аутора, Стјепан Гределъ каже да је: „Анализа садржаја одређеним теоријско-хипотетичким оквиром усмерен истраживачки поступак којим се ствара објективна и систематична искуствена грађа о садржају друштвеног комуницирања, која

³⁰ Бернард Берелсон, *Анализа садржаја*, Институт друштвених наука, Београд, 1960.

³¹ Ole Holsti, *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*, Addison Wesley, 1969.

омогућује извођење релевантних закључака о друштвеном контексту у којем се комуницирање одвија.³² Пажљивијим читањем може да се закључи да овај аутор помиње друштвени контекст у којем се комуницирање одвија, али не и контекст садржаја саопштења, односно поруке.

Такође, код синтагме друштвено комуницирање недоумица је да ли се мисли на комуницирање својствено само људима, јер се подразумева да се само ова врста комуницирања и узима у обзир и због чега се и назива друштвеним, или се можда мисли на институционално комуницирање организованих делова друштва, при чему индивидуалне и личне поруке и саопштења нису предмет разматрања?

По својој методолошкој опредељености, како наводи Руди Стојак, метода анализе садржаја се усмерава на „објективни и очигледни“ садржај, али јој то ни мало не смета да у посматрању и обради одређеног феномена даје тежиште на неопходни каузалитет.³³ Управо зато, ова метода је препознатљива по динамици која јој омогућава да обухвати све делове укупних целина простора, времена, али, могуће је додати, и све доступне аспекте и особине субјеката процеса друштвене комуникације. Метода анализе (садржаја) докумената успешно се користи у проучавању појава у комуникологији, социологији, политикологији, и многим друштвеним наукама и научним дисциплинама.

Повезујући области примене са њеним потенцијалима пре свега у логичком и техничком смислу, Србобран Бранковић каже да је анализа садржаја метод истраживања медијског материјала, различитих докумената, словних звучних или сликовних записа и других облика усменог или писменог општења међу људима.³⁴

Коначно, Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић, наводе да је „анализа докумената у политичким наукама неопходан и незаменљив

³² Стјепан Гредел, *С ону страну огледала*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд, 1986, стр. 19.

³³ Руди Стојак, *Метода анализе садржаја*, Институт за проучавање националних односа и ДП Графичар, Тузла, 1990, стр. 14.

³⁴ Србобран Бранковић, *Увод у методологију, квалитативни методи истраживања друштвених појава*, скрипта, Мегатренд универзитет, Београд, 2007, стр. 52.

продоран и поуздан оперативни метод сакупљања и третмана података о прошлим, садашњим и будућим појавама, о територијално и временски блиским али и о веома удаљеним појавама.“³⁵ Зато наводимо и следећу дефиницију: „Метода анализе (садржаја) докумената третирана је као помоћна, претходна, итд. По свим одликама она је самостална, оперативна метода која се може наћи у истраживањима у разним уогама. Тако се она користи у истраживању постојећег научног фонда пре израде пројекта истраживања у којем се користи више разних метода; као једна од метода прикупљања података у таквом истраживању; као метода обраде података испитивању; као самостална јединина метода прикупљања и обраде података и формирања научног сазнања, а неретко и као једино могућа метода научног сазнања одређених метода истраживања.“³⁶

Судећи по логици објашњења структуре и капацитета ове методе, Милосављевић и Радосављевић по први пут у методолошкој литератури истичу у новом светлу значајне особине методе анализе (садржаја) докумената. Компетентна објашњења говоре о новом месту и улози анализе докумената, како се тачније може називати ова метода, у политиколошким истраживањима, а на наредним страницама овог разматрања, придружујући се напред наведеним тврдњама изнеће се објашњење о могућностима примене ове оперативне емпиријске методе у свим фазама процеса научног истраживања.

³⁵ Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 560.

³⁶ Исто, стр. 558.

6.2. Научно истраживање

Основни начин научног сазнања јесте научно истраживање. Ако претпоставимо да је појам истине суштински појам у науци и ако је циљ сваке науке и научног истраживања долазак до научне истине и научног сазнања, тј. по теорији кореспонденције, до поклапања мисли и ствари (*adaequatio intellectus et rei*), онда је трагање за научном истином и суштина постојања научног метода. Филозофија настоји да досегне истину о тоталитету, а наука истину о делу тоталитета, сагласно са тим која је наука који део стварности одредила као свој предмет истраживања.³⁷ Научно истраживање није исто што и трагање и тражење. За разлику од тражења код којег се у начелу познате представе о природи ствари и замисли њихове природе, јер тражимо по опису тачно оно што је процес тражења изазвало, код истраживања постоји само мишљење и нека врста искуства које у строгом поретку процеса научног истраживања треба на адекватан начин употребити како би се открило непознато и сазнало ново на научним основама стечено знање. Оно што је непознато из предмета истраживања, непознато је и по структури и по функцијама. У исто време непознато има доказано присуство у тоталитету, евидентно је и остварује утицај који може да се региструје на делу стварности. Зато се у процесу научног истраживања и проблематизују његова структура и функције, повезују се са могућим предметом истраживања и покушавају да се идентификују и објасне нове појаве и везе. Супротно томе, ако сазнање о делу стварности нису стечена применом метода науке у процесу научног истраживања, ако је њихова вредност локална и привремена, тада неће имати ни довољну систематичност ни систематизованост и припадаће стихижном, спонтаном, искуственом или подражавајућем начину стицања сазнања.³⁸

³⁷ Мирослав Вујевић, *Увођење у знаствени рад у подручју друштвених знаности*, ВИИ допуњено издање, Школска књига, Загреб, 2006.

³⁸ Џевад Термиз, *Методологија истраживања у криминалистичким наукама* (скрипта), Сарајево/Приштина, 2008, стр. 15.

Научно истраживање се разуме као намерна и наменски организована делатност састављена од низа усклађених процеса и потпроцеса.³⁹ Управо усклађеност целина и способност да се по истом моделу изнова генерални процес научног истраживања понови, представља основну карактеристику научног истраживања. Истинито сазнање које је циљ сваког научног истраживања на такав начин ће задовољити, пре свега критеријум објективности, и омогућиће проверу резултата истраживања као и проверу тока самог процеса. Зато научно истраживање, за разлику од других, поседује сложени инструментаријум пратећих активности, алата и докумената који евидентирају активности и карактеристике фаза процеса. Анализом евиденције, проучавањем тока процеса, одлучује се о низу круцијалних одлука, као што је она о оизбору научних метода које ће у појединим фазама, односно, током целог тока истраживања бити укључене.

Научно истраживање неминовно почива на начелу објективности, при чему објективност није пасивни посматрачки став према стварности. Како наводи Војин Милић, објективизам у теорији сазнања и епистемологији подразумева да истраживач нема било какву практичну, личну заинтересованост, осим стремљења научној истини. Раздвојен од историјски одређене праксе, развој сазнања се стога мора објашњавати иманентним својствима духа „духа и ума“, а „интелектуална радозналост“ у тежњи за истином сматрати једином дозвољеном личном и групном побудом научника.⁴⁰ Ипак, у вези са наведеним, напред казано мало може бити вероватно. Скоро је немогуће искључити сваку другу врсту личног и задржати само интелектуалну радозналост. Није ли то преамбициозан идеал? Може ли таква врста посвећености у науци, равна каквом античком идеалу бити иманентна људском бићу сва свим његовим слабостима,

³⁹ “За разлику од научног истраживања, постоје и тзв. дилетантска истраживања. То су она која спроводе људи без довољног методолошког и истраживачког образовања па та истраживања не удовољавају одговарајућим нормама методологије и метода у конципирању, пројектовању, прикупљању података, обради и коришћењу података до којих се дошло истраживањем. Упркос многим теориским и методолошким мањкавостима ова истраживања поред евентуалне штетности, могу да буду корисна бар као подстицај.” Џевад Термиз, исто, стр. 17.

⁴⁰ Војин Милић, *Социолошки метод*, Нолит, Београд, 1978, стр. 261.

узимајући у обзир и слабости друштвене свести и друштвене праксе заједнице у којој и за коју у суштини научник и дела? Управо нам се из тог разлога модел процеса научног истраживања и сам ток тог процеса намеће као коректив могуће субјективности. Управо методологија и друге науке, са својим конституенсима, предметом, методом, и научним истраживањем као суштинским динамичким процесом потврђују да начело објективност проистиче из сазнајног карактера науке и да му је исходиште најопштији гносеолошки постулат – да стварност постоји независно од истраживача и његових субјективних ставова.⁴¹

Научно истраживање као организован, смислен, сврсисходан и плански скуп процеса и активности којим се уз употребу адекватних метода, техника и научних инструментарја по тачно утврђеним и прописаним корацима долази до научне истине, представља захтеван појам за дефинисање и одређење укупног обухвата тога појма. Наиме, постоје бројна одређења појма истраживања и врло често се комбинују различите синтагме и појмови како би се на свеобухватан начин описало шта научно истраживање јесте, али и шта по својој природи, као научно досезање истине, не може да подразумева. У суштини, поред тога што је теоријски и практично дефинисан и организован процес, научно истраживање, како пише др Иван Радосављевић, представља и систем мишљења, идеја, ставова и судова, поступака и активности мисаоне и практичне природе, којим се формира научна свест о стварности, тј. оном њеном делу који смо издвојили као предмет истраживања. Исти аутор дефинишући научно истраживање каже да је оно систематски сложен, планиран, рационално организован, усмеравано координиран процес доласка до научног сазнања. Тај процес је унутрашње структуриран од узајамно повезаних и међусобно усаглашених логичких, епистемолошких и техничких система, умних и других потребних пратећих активности. У том процесу се, наводи даље др Радосављевић, применом научних метода верификује постојеће сазнање, остварује виши ниво научног сазнања од постојећег, или стиче ново научно сазнање о појави-процесу (или

⁴¹ Исто.

о одређеном њиховом делу-аспекту или димензији) која је у средишту нашег научног интересовања, односно, о предмету истраживања.⁴² Рекло би се да је дефинисан на овакав начин, процес научног истраживања описан свеобухватно, укључујући и нагласак на рационалној организованости и усмераваној координираности. Можда би се могло додати да је, осим што је унутрашње структуриран, такође и екстерно структуриран, односно да његова унутрашња узајамна повезаност елемената кореспондира са друштвеном теоријом и праксом и да се са променама теорије и праксе мења и прилагођава унутрашња логичка и техничка структура процеса. Овде се првенствено мисли на технички део који, у условима савремених кретања информација али и убрзане динамике живота по свим аспектима, мора да прати праксу данашњице и да нове појаве прати, региструје и анализира новим средствима и новим програмима. Далеко брже и ажурније него раније.

6.3. Политичке науке

Развој филозофије у античком периоду као и наука и научних дисциплина које су је пратиле, дефинисао је и потврдио ставове о постојању политике као специфичне друштвене појаве, делатности, научне дисциплине и реалитета иманентног само људском друштву. Иако у неким посматрањима и понашањима животињског света, неизоставно можемо закључивати о категоријама које у основи почивају на интересима као кључном својству политике, та понашања немају суштину политичког процеса. Исходишта интереса узрокованог осећањем потребе за физичким опстанком нагонског су карактера. Са друге стране, у политици се интереси препознају и описују као дуготрајне смишљене и претпостављене категорије које нису повезане искључиво са физичким опстанком.⁴³

⁴² Иван Радосављевић, *Хипотетичко-дедуктивна метода у истраживању политике*, СО Горњи Милановац – Дечије новине, 2006.

⁴³ Видети више: Радослав Ратковић, *Основи политичких наука*, ИПС, Београд, 1985.

Временом се испоставила и потреба за подробним дефинисањем и описивањем постојећег реалитета именованог као политика.⁴⁴ Од успостављања првобитних државних заједница старог века, политика се поистовећивала са делом практичне филозофије која има способности да оперише суштинском стварношћу. Та пракса која обликује људско понашање и утиче на људски живот у свим његовим појавним облицима јесте политика у практичном, теоријском и апстрактном смислу. Она траје и развија се упоредо са развојем друштвених односа. Стога у свом делу Теорија и пракса, Јирген Хабермас у парафрази Хобса и истиче да људски род највећи напредак захваљује техници, али пре свега политичкој техници правилног уређења државе. О Макијавелијевим ставовима по истом питању има нешто другачију оцену, када каже да, ако је на издвојеном примеру града-државе било могуће изоставити организацију друштва и пажњу усмерити само на дескрипцију техника за освајање и одржавање власти, онда би се од тада, базична идентификација и дефиниција политике свела на опис непрекидног ратног стања: „Држава је највише држава у стању борбе. Политика је уметност, која се може истражити и научити, једна ка унутра и ка споља перманентно упражњавана стратегија за спровођење сопствене власти.“⁴⁵

Али Морис Диверже не сматра превише значајном расправу о томе да ли је политика наука о управљању националним заједницама, вештина борбе за власт или вештина и пракса владања и управљања већим заједницама и друштвима. Док се са једне стране политиком сматра наука о власти у једној, првенствено националној заједници, са друге стране то је наука о управљању и организованој власти у свим заједницама. Међутим, таква наука и истраживање у оквиру политичке науке има смисла само када се говори о држави као организованој друштвеној заједници која почива на интересима и очекивањима. Али у сваком случају, проучавање, како каже, „науке о власти“, треба спроводити и у организацијама које немају атрибуте државе, да би се затим, компаративним посматрањем, уочавале карактеристике и разлике. Јер у малим заједницама се може говорити о облицима управљања и

⁴⁴ Видети шире: *Мала политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1966.

⁴⁵ Јирген Хабермас, *Теорија и пракса*, БИГЗ, Београд, 1980.

власти појединца, а у великим организованим државама у борби за управљање и власт учествују веће друштвене категорије, групе створене унутар друштва, дакле, организација са унутрашњом структуром и хијерархијом која је настала зарад освајања и вршења власти.⁴⁶

Политички дискурс, као и дискурс о политици као науци, подразумевају појмове као што су: држава, организација, релације, односи, партије, могућности, воља, етика, (не)морал, уређеност, хаос, заједница, учествовање, територија, граница, удео у власти, очекивање, рат, улагање, и сл. На сличан начин и са појмовима истог значења, суштину политике, у свом делу Политика, Аристотел у најкраћем види на следећи начин: „Како је наш циљ да истражујемо ону државну заједницу која је најбоља од свих за оне који су у стању да живе по својој вољи, онда треба да испитамо и остала државна уређења која су нашла примену у неким државама за које се сматра да имају добре законе. Треба да испитамо и неке друге облике државног уређења које су замислили неки филозофи и који важе као добри, уколико има таквих, да би смо видели шта је у њима добро и корисно и да не би изгледало да тражимо друге облике, поред већ постојећих, зато што желимо да измишљамо, већ да се види да смо ово испитивање предузели зато што ови сада постојећи облици државног уређења нису добри. Да почнемо од природног почетка овог истраживања. Јер сви грађани морају да учествују у свему, или ни у чему, или у нечем да у нечем не. Очигледно је да је немогуће да не учествују ни у чему, јер је држава једна заједница и пре свега морају да имају свој део територије пошто је територија једне државе једна, а грађани су припадници једне државе. Али да ли је боље да у једној држави, чије уређење треба да буде добро, грађани имају удела у свим стварима код којих је то могуће, или је боље да у једнима имају удела а у другима не?“⁴⁷

Уосталом, још од времена Пола Жанеа суштински се променило одређење значења дотадашње политичке филозофије која је постала

⁴⁶ Морис Диверже, Увод у политику, Савремена администрација, Београд, 1966.

⁴⁷ Аристотел, Политика, књига друга, глава прва, БИГЗ, Београд, 1984, стр. 23.

политичком науком.⁴⁸ У употребу се све више уводе средства и методе за испитивање појава у друштвеном и политичком животу. Бројни статистички материјали, резултати испитивања јавног мњења, методе класичних наука, различите технике и алати, усавршавају се са циљем да на објективан начин обухвате, проуче и помогну у разумевању појава и процеса у политици као реалитету која је предмет проучавања политичких наука. Из тих разлога настаје и методологија политичких наука као потреба адекватног одговора на специфичности предмета политичких наука. Аксиом је да у предмету науке треба да буде садржана суштина извесне науке. Тако се у политичкој науци, као самосталном делу друштвених наука, у главном конституенсу, предмету науке, одсликава мултиполарност њене природе у форми изражених контрапунктова. Из проучавања односа и механизма владања, неминовно се намеће закључак о постојању ентитета који влада и испољава доминацију и другог који је потчињен и чији део интереса бива преусмерен ка тзв. општем добру. У тој динамици сталног надметања и усаглашавања, учествовања и неучествовања, јавног морала и личних интереса, изграђују се сложени односи чије понављање и трајање прераста у законитости или у научена свесна и несвесна понашања.

Могло би се рећи да се политика као наука дугорочно и релативно споро одвајала из корпуса друштвених наука у самосталну научну дисциплину. Али ни њено данашње дефинисање и одређење релативно поузданим параметрима није коначно услед различитих преплитања других наука, пре свега социологије, из разлога што политичке науке оперишу бројним методама које изворно припадају социологији. Пре тога, споро али систематски политика се одвајала најпре од филозофије и историје, а затим и од теорије права градећи сопствени систем и успостављајући сопствени метод, и то више на основама постојећих метода, са модификацијама епистемолошких премиса, него аутохтони. Јер основе политике као науке почивају на основама наука од којих се у еволутивном процесу одвајала.

⁴⁸ Пол Жане (Paul Alexandre René Janet, 1823-1899), француски теоретичар филозофије, политике и етике идеалистичких схватања.

Снажна подршка науци о политици у европским универзитетским круговима није била довољна за њено потпуно конституисање на старом континенту. Њени почеци као самосталне научне дисциплине везују се за Америку 19. века. Почев од Френсиса Либера, немачког либералног емигранта, настојало се да се политичка теорија која третира савремене појаве и процесе одвоји од историје политичких теорија.⁴⁹ Али како сматра Клаус фон Бајме, општа теорија увек има много непоузданих сегмената због чега се увек могу одвојити бољи од лошијих елемената теорије. Јер и некадашње теорије, за које се сматра да су иживљене због непоузданости или нетачности, увек су се поново примењивале као хипотезе и често се морају делимично поново испитивати, јер и тестови којима се подвргавају су увек нови. Зато је разграничење историје политичких идеја и теорија од релевантне теорије увек само привремено.⁵⁰

На међународној конференцији у организацији UNESCO 1948. године, група водећих научника из области друштвених наука предложила је да се назив науке користи у једнини као „политичка наука“, као и да се у предмет политичке науке укључе следеће области: 1) политичка теорија (политичка теорија и историја политичких идеја), 2) политичке институције (устав, државна управа, регионална и локална управа, јавна администрација, упоредна анализа политичких институција), 3) партије, групе и јавно мњење (политичке партије, групе и удружења, учешће грађана у управљању и администрацији, јавно мњење), 4) међународни односи (међународна политика, међународне организације и администрација, међународно право).⁵¹

У вези са претходним, треба напоменути да је у науци о политици и даље присутан напор, много више него у другим научним дисциплинама, на пример у социолошким наукама, да се успостави стабилан регистар предмета

⁴⁹ Више у: Клаус фон Бајме, Политичка теорија у оквиру науке о политици, превео Драган Симеуновић, Основи политичких наука, практикум, Београд, 1994.

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Contemporary Political Science, A Survey of Methods, Research and Teaching, UNESCO, Publication No, 416 of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Printed by G. Thone, Liege (Belgium), Copyright 1950 by Unesco, Paris, стр. 4.

истраживања и представе одговарајуће методе својствене само политичким наукама, и тако успостави трајни теоријски концепт којим се организује истраживање и саопштавају резултати у политиколошким истраживањима.

Заправо, дилема савремене политичке науке може да се опише као дискрепанца између дефиниција заснованих на традицијама научне и филозофске мисли претходних епоха, и са друге стране са недовољно инспиративним и епохалним резултатима и реакцијама на резултате и домете савремених научних истраживања и праксе у политици као науци. Зато се још и данас говори да је политика као наука достигла тек фазу флексибилне теоријске расправе о кредибилитету сопствених конституенаса. Управо од описа односа између предмета истраживања који израстају из истраживачких акција и укупног научног концепта представљеног у пројектима истраживања, у политичким наукама зависи могућност анализе политичке праксе у свим специфичним облицима испољавања, као и њених еволуционих трендова.⁵²

У политичким наукама предмет истраживања јесте политичка пракса.⁵³ Ова пракса производи извесне политичке појаве остварене деловањем чинилаца политичког процеса који поседује сложене функције везе и односе. Политичке појаве које настају као последица политичке активности проучавају се зарад објашњења будуће праксе политике.⁵⁴ Тако се научна теорија и пракса спровођења политике у различитим областима и на нивоу државне заједнице проучавају и упоређују из разлога учачавања одступања праксе од теорије, али и са циљем дефинисања нове теорије настале из праксе непосредног спровођења политике.

Дакле, политика се спроводи надлежним поступањем државних органа, пре свега Владе, као и специјализованих служби из одређених области које заједно чине структуру јединственог система. Након што у начелу, грађани преко скупштинских представника утврде основне смернице и дефинише оквире развоја система и политике неке области, постављеним циљевима се

⁵² Видети још: Љубомир Тадић, *Наука о политици*, Рад, Београд, 1988.

⁵³ *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975.

⁵⁴ Видети више: Илија Вујачић, *Политичка теорија: студије – портрети – расправе*, ФПН и Чигоја штампа, Београд, 2002.

одређују будућа квалитативна и квантитативна стања према којима се покреће, усмерава и води скуп свих дугорочних активности. Ово се сликовито може илустровати на примеру политике националне безбедности као нижем облику државне политике којом се регулише један важан сегмент друштвене реалности као што је безбедност грађана и њихове имовине.⁵⁵

У неколико дефиниција је наведено да политика националне безбедности, као сегмент укупне државне политике, представља усклађен програм мера и активности које држава предузима ради достизања циљева националне безбедности. Њеном реализацијом стварају се претпоставке за политички, економски и културни и свеукупни друштвени развој државе, уз сарадњу са другим демократским друштвима, међународним организацијама и институцијама. Истиче се да ова политика представља сегмент укупне државне политике.

По једноставној аналогiji могло би да се закључи да може постојати онолико политика колико једно друштво има области у којима се живот одвија. Тако би укупна државна политика била састављена од сегмената нижих политика које би требало да буду вишекритеријумски усклађене. То усклађивање по природи ствари припада органу државне власти који се формира као представничко тело грађана искључиво са циљем дефинисања услова и оквира у којима ће се од стране извршног дела власт спроводити политика. Тако је и случај да у свим парламентарним системима скупштина игра ограничену улогу у фази развоја неке политике па и политике националне безбедности. У свим фазама, конституисања циљева политике скупштина обично користи механизме којим извршну власт, дакле владу, чини свесном о стварима које се тичу очекивања грађана и јавности.

На овом месту се може показати да и ниво политике нижи од генералне политике може имати сопствене ниже нивое. Тако се сада јавља политика одбране као елеменат политике националне безбедности и представља синтезу основних идеја, циљева, принципа, опредељења и механизма којим држава обезбеђује функцију одбране у миру и рату. Она омогућава креирање

⁵⁵ Видети више у: Неђо Даниловић, Миодраг Гордић, Срђан Благојевић, Савремени системи безбедности, Завод за уџбенике, Београд, 2015.

одговарајућих унутрашњих и спољних политичких и економских, социјалних, војних и других услова и механизма за одбрану заједнице. Постоји и политика унутрашње безбедности. Ова политика усмерена је ка заштита уставног поретка и заштити демократског политичког система. Исто је могуће сагледати и у другим областима државних послова или људских активности. У савком случају, не постоји делатност у друштвеној заједници у којој није могуће на извешан начин препознати утицај политике као начина вршења власти и остваривања утицаја зарад стицања моћи и профита и користи било које врсте.

Конечно, у свакодневној комуникацији, у редовном току друштвеног живота, појам политика има различита значења и различита схватања о нивоима њене егзистенције. У начелу, бројне дефиниције политике ће се сводити на један општи закључак по којем је политика вршење моћи или власти у друштву. Политика се јавља и постоји од времена када су друштва успела да установе специфичан вид друштвене организације који данас зовемо државом. Укупни друштвени односи егзистирају по архитектури одређене политике као унапред дефинисаној апстрактној структури, али која је непрекидно присутна и описана замисао друштвених односа. На тај начин за све сфере друштвеног живота дефинише се политика нижег хијерархијског слоја. За све политике, почев од генералне државне политике, па до политика на појединачним нивоима делатности, важе извесни услови, принципи, правила, навике или законитости у поступању. За све те нивое значајни су и неки чиниоци који на извешан начин постоје као карактеристични репери само у политици, као што су на пример, политичко насиље, монопол моћи, избори и изборни системи, и сл. Могло би се без сумње рећи да је политика трајни процес са скуповима трајних или релативно трајних активности.⁵⁶ Неке активности и потпроцеси ће се временом мењати или престајати да постоје, а неки нови ће настајати и укупан политички процес одржавати без прекида.

⁵⁶ Видети још: Јован Марјановић, *Теорија политике*, Универзитет у Београду, 1996.

Политика је углавном рационална активност са унапред дефинисаним циљевима и ефектима који проистичу из њиховог остварења, али и са дефинисаним носиоцима активности и средствима. Политика дефинише и посебну методику деловања оне организације или организација које се зарад постизања циљева формирају и политички организују.⁵⁷ У методологији политичких наука предмет истраживања јесте политика која подразумева све политичке процесе, појаве, чиниоце, функције, везе и односе. Водећи спецификум, поред бројних других, којим се политички реалитет одваја од других друштвених реалитета јесте према мишљењу Славомир Милосављевића и Иван Радосављевића општи интерес. У том смислу, за крај овог увода наводимо дефиницију коју наведени аутори дају о политици: „Политика је легитимно и легално управљање општим и заједничким интересима становништва на одређеној организованој територији и односима између њих.“⁵⁸

⁵⁷ Више у: Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006.

⁵⁸ Исто, стр. 45.

II ПОЈАМ, КЛАСИФИКАЦИЈА И БИТНЕ ОДРЕДБЕ УЛОГЕ МЕТОДЕ АНАЛИЗЕ (САДРЖАЈА) ДОКУМЕНАТА

Анализа (садржаја) докумената представља релативно младу научну методу коју су истраживачи представили као методу са пуним научним капацитетом након практичног тестирања њених могућности током низа деценија двадесетог века. Њена флексибилност економичност и поузданост довеле су је у жижу научног интересовања па у том смислу постоји и више покушаја њеног дефинисања и класификовања.

1. Општи појам, класификација и улога метода у истраживању

При описивању метода научног истраживања, на самом почетку разматрања општег појма, није на одмет напоменути, можда не тако занемарљиву терминолошку разлику која се појављује у литератури. Наиме, понекад се може срести дилема око тога да ли је у српском језику именица метод мушког или женског рода, тј. да ли је метод или метода. Стручњаци за језик наводе да се ради о тзв. дублету, односно, да је исправно ову именицу користити у оба облика, на пример, метод научног истраживања или науке или метода научног истраживања, односно науке. На страницама електронског вокабулара српског језика, наведено је да је метод реч грчког порекла која у суштини значи истраживање, испитивање, односно пут и начин истраживања, као и да значење речи метод описује смишљено и планско поступање при раду ради постигнућа неког успеха, истине, сазнања, одређени пут и начин испитивања.⁵⁹

Метод постоји тамо где је изван динамички истраживачки сазнајни поступак, без обзира да ли се ради о научном или неком другом сазнању.

⁵⁹ Srpski rečnik – Vokabular, 28/11/2013, www.vokabular.org

Могло би се рећи да свака човекова делатност функционише по неком методу за који често и нисмо свесни, али се такође по неком методу и долази до сазнавања о суштини неке појаве. Већина теоретичара за метод каже да је то начин, односно скуп смишљених, планираних и интерактивно повезаних радњи и поступака, мисаоних и техничких.

Код Војина Милића налазимо да је метод саставни и нераздвојни део истраживачке делатности у некој науци. Он сматра да би само једна „мртва“ наука, у којој су се престала постављати нова питања, која више не настоји да усаврши своје знање, могла да буде без метода, без истраживачких поступака помоћу којих треба доћи до новог сазнања. Као такав нераздвојан саставни део науке, метод је, природно, готово срастао са теоријским схватањима те науке и развија се у најтешњем додиру са оним задацима које наука треба да реши у једном периоду.⁶⁰ Он још каже да многе науке проучавају исте делове стварности и могу се разграничити само на основу својих различитих основних сазнајних циљева и, у зависности од тога, различитих истраживачких приступа. Такође, уједначавањем теоријских схватања, гледишта о методу се такође почињу све више приближавати и разлике се више не односе на општа начела метода, а нарочито не на опште критерије који се употребљавају за оцену научности разних истраживачких поступака. Поред тога, схватања о методу су битан елемент разграничавања науке од других облика идејне делатности.⁶¹

Исти методи се користе у различитим наукама. Њихова унутрашња структура, делови метода, прилагођавају се предмету истраживања. Капацитетима својих саставних делова, логичким, епистемолошким и оперативно техничким инструментаријумима, обухватају проблем истраживања тежећи да у рукама компетентног истраживача доведу до новог истинитог сазнања о појави. Неоспориво је, кажу Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић, да се у истраживању разних предмета користе исте методе у истим или сличним варијантама и да се чак код разних

⁶⁰ Војин Милић, Социолошки метод, Нолит, Београд, 1978, стр. 12.

⁶¹ Исто.

метода јављају исти чиниоци.⁶² И они наглашавају да су метод и предмет битни и нераздвојни чиниоци сваке науке и научне дисциплине. При том додају и да су научна сазнања и научна истраживања методе одређене науке, односно научне дисциплине саставни делови те науке, односно научне дисциплине. Дакле и само проучавање научног метода који се користи у некој науци или научној дисциплини, припада истраживању и проучавању те науке као целине. Заправо, у оном тренутку када неки систематски одабрани научни метод ступи у релацију са предметом неке науке, постаје саставни део проучавања те науке као независног и специфичног концепта људског размишљања. Ослањајући се на ставове професора Зајечарановића, ови аутори наглашавају једну општу дефиницију научног метода: метод научног сазнања је смислено и сврсисходно, рационално конституисан систем идеја, концепција, радњи (поступака) и средстава одабран по научним критеријумима и научно проверен у циљу стицања научног сазнања односно научног истраживања о предмету или методу науке.⁶³

Стога је значајно подвући да је метод смислена и сврсисходна концепција радњи, поступака и средстава. Дакле сам избор метода прејудуцира идеју истинитости и поступности у третирању предмета истраживања и претпоставља научну истину као резултат. Па стога и сам метод не може бити одабран субјективним и емпиријским принципом осећаја и инстинкта истраживача, већ по научним критеријумима, узимајући у обзир капацитете његове, пре свега логичке и епистемолошке основе.

Према томе, научног истраживања нема без научног метода, односно, изван метода у одређеној науци нема других путева и начина за стицање истинитог сазнања о предмету истраживања. Научни метод искључује све друге начине који немају обележја научности и научне основаности. Заправо, метода стицања научног сазнања обухвата оне путеве, којима може, намерно или случајно, рационално или интуитивно да се дође до сазнања које може

⁶² Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, „Службени гласник“, Београд, 2006, стр 34.

⁶³ Исто, стр. 51.

да добије статус научног.⁶⁴ Научни метод је отуд и заједничко име за начин на који се наш систем знања о свету развија и напредује, каже Иван Аничин. Управо због тога и учесталост и континуитет сазнавања стварности на научно истинит начин указује да се, заправо исти предмети истраживања истражују изнова, и да у динамичном и константно еволуирајућем систему знања, поред тога што се може истраживати и бројним произвољним начинима, заузимају увек бољи положај у укупном напору да целу природу разумемо на јединствен и свеобухватан начин.⁶⁵

Научни метод неке науке егзистира као комплекс смишљених и међусобно функционално повезаних метода код којих се препознаје извесни одговарајући поредак. У том поретку који чини метод науке препознају се три основна саставна дела, и то: логички, епистемолошки, и оперативнотехнички део.⁶⁶ Логички део обухвата логичке основе и логичка правила метода. Може се рећи да се логичка правила односе на, у логици позната, четири уобичајена базична принципа или правила коректног мишљења које су поставили прво Аристотел, принцип идентитета, принцип противречности и принцип искључења трећег или средњег, и на Лајбницов принцип довољног разлога.⁶⁷ Методолог Џевад Термиз каже да је основа и битна одлика сваке науке њена логичност, те да стога, и јесте природно да и метод буде строго логичан и смислен. Управо због тога, у овом делу метода потребно је да се ускладе захтеви метода и логичка правила која налажу да се прво изврши избор логике чија ће се правила поштовати. Овај аутор наглашава постојање више врста логика (двовалентна, тровалентна, поливалентна) али и да логика на којој је заснован пројект истраживања (нацрт научне замисли) дефинише и логику метода. Међутим, треба истаћи и то да логика методологије не детерминише нужно логику метода, мада је антиципира. Најпре тиме што се утврђују правила која се нужно морају

⁶⁴ Исто.

⁶⁵ Иван Аничин, Увод у научни метод, 17/11/2015, www.ff.bg.ac.rs/Katedre/Nuklearna/clanci/Naucni_metod.pdf

⁶⁶ Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Исто, стр. 52.

⁶⁷ Видети још: Карл Попер, *Логика научног открића*, Нолит, Београд, 1973.

примењивати у истраживању, као и она која се могу употребити уз одређену адаптацију.⁶⁸

Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић говоре да, се не може порицати став да су логичка правила једног система у суштини иста и да она не зависе од метода, али да се ипак у оквиру разних метода логичка правила различито примењују и интерпретирају. Ова правила треба да буду посебно одређена у оквиру сваког метода сагласно својствима предмета истраживања и својствима метода. Они још кажу да ово нарочито важи за делове који се односе на логичке функције, валенције, суђење и закључивање.

Други је епистемолошки део метода. Овај део повезује теорију и остале делове неке науке са реалитетима стварности и методама истраживања. У тај део спада и категоријално-појмовни систем. У овом делу метода успостављају се релације између категоријално-појмовног апарата којим се обрађује предмет науке и методологије, док трећи, оперативно технички део обухвата однос између претходних делова метода и њихових техника, као и правила успостављања и примене техника истраживања.⁶⁹ Оперативно технички или методско-технички део је оперативни алат метода. Са својим прецизно дефинисаним нормама и процедурама у примени он конкретно оперативно повезује садржаје логичког, епистемолошког и техничког дела. Зато се овај део и састоји из операционализованих поставки метода и техника метода, јер је познато да се једна метода заснива на неколико принципа и одредаба које су универзално продуктивне у свим ситуацијама примјене и проучавања метода испитивања, али је исто тако познато да она има више врста, више техника, инструмената и поступака, као и разне вриједности доприноса научном сазнању.⁷⁰

Када је у питању класификација, подразумева се да се научни методи класификују са извесном рационалном и практичном сврхом. Истовремено, јасно је да све методе без обзира на класификацију нису подједнако

⁶⁸ Џевад Термиз, Методологија друштвених наука, Лукавац, 2009, стр. 25.

⁶⁹ Исто.

⁷⁰ Џевад Термиз, Исто, стр. 25-26.

примењиве у свим наукама. На пример, неке опште научне методе могу бити мање у употреби у једној а више у другим наукама, али се зову општим из разлога што су примењиве у свим наукама и научним дисциплинама. Треба разумети да постоје многобројни критеријуми класификација научних метода. Међутим, већина аутора истиче критеријум општости, затим употребљивост и коначно предмет који се методом истражује. Џевад Термиз још наводи и структуру као критеријум класификације, односно функцију и применљивост методе у оквиру припадности неком теоријско методолошком правцу. Исти аутор наводи да, по предмету разликујемо методе свих наука, методе природних наука које обухватају методе наука о мртвој и живој природи и методе наука о човеку. Подразумева се да у оквиру сваке од наведених наука постоје бројне појединачне, посебне и специјалне науке и научне дисциплине.⁷¹

У основама методологије политичких наука, Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић у основне методе сврставају: анализу, синтезу, апстраховање, конкретизацију, специјализацију, генерализацију, дедукцију и индукцију, али напомињу да би се у ову групу могле укључити и аналогија, односно, компарација која је интегрисана са свим напред поменутих методама. Они наглашавају да се основне методе називају се и основним посебним или само посебним и да су основа свих других метода, па их то и дефинише као основне.

У општенаучне методе, које се примењују или се могу применити у свим наукама, исти аутори убрајају: статистички метод, метод моделовања, аксиоматски метод, аналитичко-дедуктивни и хипотетичко-дедуктивни метод. Они при том истичу непознате разлоге досадашњег избегавања да се у ову групу уврсти и историјско-компаративна метода.⁷²

Посебне методе припадају одређеним наукама. Тако су на пример, како наводе Милосављевић и Радосављевић, у посебне методе друштвених наука сврстани: позитивизам, структурализам, аксиологизам, дијалектички метод, и др. Они износе значајну примедбу на коректност у конципирању,

⁷¹ Џевад Термиз, Методологија друштвених наука, Лукавац, 2009, стр. 26.

⁷² Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Исто, стр. 55.

дефинисању и примени критеријума класификације посебних метода појединих наука. Они кажу да свака од значајних методолошких оријентација садржи у својој одредби и властите методе, али се неки од тих методолошких праваца, иако конципирани за одређене науке, могу применити у истраживању било ког предмета, било које науке. Чињеница је да се позитивизам, структурализам и дијалектички метод успешно примењују и у природним и у друштвеним наукама.⁷³

Истраживања не могу отпочети без прикупљених података. Прикупљањем података ствара се искуствена евиденција о појавама чији се предмет истражује. Иако прикупљање података може да се обавља на различите начине, почев од пуког опажања, преко научне и ненаучне литературе па до медија, прикупљање података у сврху научног истраживања обавља се употребом метода за прикупљање података. Ове методе су у непосредној функцији са методама обраде података, и као и ове прве, имају своје структурне повезане делове, своја правила, алате и инструменте, односно, специфичну своју природу која их сврстава у групу научних метода чији је првенствени задатак обезбеђивање базе за употребу осталих метода. Иако се називају методама прикупљања података, подразумева се да ове методе имају способност и селекције, сређивања и обраде података, али и закључивања на основу тога. У ове методе највећи број аутора убраја методе испитивања, методе посматрања и методе експеримента. Поред тога, не ретко, у ову групу се сврставају и још две методе, које се називају и оперативним због својих специфичности и капацитета, и то метода анализе документа и метода студије случаја. Међутим, Џевад Термиз поставља дилему када су у питању методе прибављања података и њихове обраде. Он сматра да се може дати примедба да назив методе прикупљања/прибављања података више припада критеријуму улоге и функција, па би тачније било, како он сматра, да се ове

⁷³ Исто, 54.

методе сврстају у групу појединачних метода, којима додаје и биографску методу.⁷⁴

У стручној и научној литератури налазимо да је улога метода да проверава истинитост научног мишљења. У ужем значењу, проверавање истинитости јесте једна од фаза процеса научног истраживања у оквиру којег се укључује научни метод. Због тога, научни метод има улогу да процесу научног истраживања обезбеди форму кроз логичку апаратуру својствену извесном методу, али и садржај који истиче из епистемолошке дубине на коју се научни метод ослања, а који је коресподентан предмету и другим конституенсима дотичне науке.⁷⁵ Емпиријски поступци, који се огледају у употреби оперативног и техничког инструментарија метода садржај теоријских сазнања повезују са фондусима раније стечених знања и са новооткривеним чињеницама везаним за извесни реалитет који је садржан у предмету истраживања. На тај начин се, у одређеној науци на универзално разумљив и поновљив начин употребом метода, стиче и проверава истинитост научног сазнања. О томе Мирослав Вујевић каже на следећи начин: Истраживање почиње проблемом. На основу теоријског знања, интелигенције, интуиције и маште дајемо мисаони одговор на проблем. Тај нас одговор усмерава према одређеним чињеницама које требамо прикупити ради провјеравања наших хипотеза. Међутим, прикупљање, обрада и интерпретација чињеница послови су у знанственом истраживању који морају удовољавати одређеним знанственим критеријима.⁷⁶ Управо је улога научног метода да постави научне критеријуме. Користећи одређене научне методе током процеса научног истраживања решавају се откривају се слојеви непознатог који воде до научне истине, али на начин који је дефинисан као својство метода и које се може поновити у било које време и од стране било којег истраживача. Овим стандардом се обезбеђује поузданост процеса и проверљивост резултата истраживања и њихова научна истинитост. Поред тога, улога једног научног метода јесте да обезбеди ослонац на друге научне

⁷⁴ Џевад Термиз, *Методологија друштвених наука*, Лукавац, 2009, стр. 27.

⁷⁵ Видети више: Група аутора, *Методологија ратне вештине*, Београд, 1996.

⁷⁶ Miroslav Vujević, *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti VII. dopunjeno izdanje*, Zagreb, 2006, str. 27.

методе, односно да бројне разнородне и истородне активности током процеса научног истраживања повеже у јединствену идеју и складну и организовану целину.

Слично мишљење налазимо и код Џевада Термиза. На основу искуства из научно-истраживачке праксе он каже да је улога метода истраживања науке да обухвати методе свих научних дисциплина, али и да се исти метод адаптира сваком појединачном истраживању спецификацијом и конкретизацијом принципа и правила метода. Метод је у суштини процедура коју чине два битна дијела: принципи и правила метода и друго, фактичка примјена методе, јер, метод (методи истраживања) јесте најважнији инструмент истинитог научног сазнања, иако се не искључује могућност да се научни метод примењује у ваннаучне сврхе у циљу досезања неког сазнања, али без гаранције да ће довести до научног сазнања.⁷⁷

⁷⁷ Џевад Термиз, *Методологија друштвених наука*, Лукавац, 2009, стр. 24-25.

2. Основне битне одредбе и класификација методе анализе (садржаја) докумената

У претходним разматрањима напоменуто да је научни метод конститутивни елемент једне науке или научне дисциплине. Такође је напоменуто да постоје и истраживања у којима је изостављена примена научних метода и да таква истраживања немају префикс научности, па се ни методе које су у тим истраживањима не могу називати научним. Ова напомена је битна на самом почетку разматрања проблема и питања везаних за методу анализе садржаја из разлога што се свакодневно, у разним областима и делатностима могу чути и видети изјаве о томе како је нешто анализирано методом анализе садржаја. Најчешће се при том мисли на оно што је посматрано или прочитано, па се по првом утиску формирало мишљење и став. Такве анализе такође могу дати донекле поуздане резултате, али се ипак ради најчешће о случајности или о здраворазумском закључивању на основу одређеног искуства из неке области.

Већ следећи посматрач, аналитичар, који на исти начин буде третирао извесну појаву, документ или информацију даће сопствено субјективно мишљење које се може, али најчешће неће, поклапати са бројним претходним. Зато се у овом раду, поред осталих постављених научних циљева, настоји да покаже и научна примена анализе (садржаја) докумената као оперативне методе за прикупљање података, али која се може употребити у свим фазама процеса научног истраживања.

Шта су битне одредбе једног научног метода када је у питању анализа (садржаја) докумената? Које су то специфичности које постоје и које метод анализе (садржаја) докумената по научности квалификују у корпус конституената једне или више наука, а самим тим шта се од метода може очекивати по питању његове применљивости – универзално или само у оквиру једне науке или научне дисциплине? Ова и слична питања постављају се и када је у питању метод анализе (садржаја) докумената, јер се врло често

у домаћој и страниј литератури срећу расправе о овој методи које анализу садржаја називају помоћном научним средством, техником, поступком и сл.⁷⁸

Још је 1952. године Берелсон нагласио да је анализа садржаја истраживачка техника за објективан, систематичан и квантитативан опис манифестног садржаја поруке. Није је назвао методом, али се не сматра да је Берелсон овој техници претпоставио неку другу методу која технику анализе садржаја подразумева као свој конституенс. Пре би се могло говорити о томе, да је и на самим почецима примене анализа садржаја имала сопствени научни идентитет, да је самостално коришћена и да је већ тада показала неке своје принципе, пре свега економичност, проверљивост, прилагодљивост и објективност, који су јој давали предност над осталим методама, али да се у техничком смислу није дефинисала као метод.

И данас, најчешће у социолошкој литератури, анализа садржаја се чешће назива техником или поступком него научним методом. Тако и Војин Милић ову методу назива средством за проучавање општења које се бави пре свега садржајем порука. Она каже, да се на основу проучавања садржаја порука, које кроз разне канале струје у друштву у разним правцима, изводе закључци о схватањима, ставовима, вредностима и намерама одашиљача порука, о њиховим односима с другим друштвеним групама, организацијама, друштвеним заједницама унутар некога друштва и у ширем међународном оквиру.⁷⁹

Управо на овом примеру могуће је приметити један научни третман који даје разлоге да се анализа садржаја назива средством а не научном методом. Наиме, аутор је поменуо неколико битних појмова на чију се функцију није освртао у дефинисању анализе садржаја. Управо, „канални“ имају веома битну функцију код квалитативног закључивања. Метода анализе садржаја поред осталих чинилаца процеса комуникације проучава и особине тих канала. Када у обзир не би узимали, како Милић каже, „разне канале“ не би ни говорили о методи већ о техници или средству. Међутим, за

⁷⁸ Видети: Никола Мијановић, *Анализа садржаја као сврсисходна научно-истраживачка техника*, Педагогија, vol. 39, бр. 2, 2001.

⁷⁹ Војин Милић, *Социолошки метод*, Нолит, Београд, 1978, стр. 572.

методу анализе (садржаја) докумената јесте битно који канали јесу преносиоци порука, субјективан однос тих преносиоца према одашиљачу али и примаоцу поруке, технологија канала, тј, да ли је канал за широку дистрибуцију поруке или је намењен уској групи прималаца, итд. Поред осталих, поменути су и појмови „друштво“ и „садржај“. Веома је битно да се нагласи приликом закључивања о резултатима примене методе, да ли се истражује сам догађај, или како је неки догађај интерпретиран. Такође, важне су карактеристике друштвене заједнице, политички и други интереси у оквиру заједница и подзаједница, које морају бити обрађене и класификоване као релевантан елемент у процесу комуникације. Управо због примене спољашње и унутрашње критике извора, канала, атмосфере, ставова и расположења, историјских и политичких околности, хемијских и физичких особина медија и канала, понашања и слично, анализа садржаја остаје научна метода са својом квантитативном и квалитативном техником.

Али, већ у следећем осврту, Милић каже да анализа садржаја као методски приступ јесте углавном средство за описивање садржаја општења. Овде он доноси став који је супротан неким мишљењима данашњих истраживача и теоретичара, када је у питању симболичко општење. Он каже: Поједине везе општења с друштвеним животом у ширем смислу могу се објашњавати једино помоћу неких социолошких, социјално-психолошких или других научних теорија. Иако је несумњиво изграђена на неким претпоставкама ове врсте, мада више имплицитним него систематски формулисаним, анализа садржаја као истраживачки поступак не садржи теоријске ставове којима би се објашњавали подаци о симболичком друштвеном општењу. Она се углавном ограничава на сређивање и синтетично, квантитативно описивање тих података.⁸⁰

Аргумент који за ову тврдњу наводи, садржан је у констатацији да анализа садржаја није у стању да својим инструментаријумом активно прикупља изворна обавештења која извиру из канала који се умножавају и који непрестано одашиљу информације. Милић не пориче да највећи број

⁸⁰ Исто, стр. 573.

ових информација остаје трајно забележен на неком носачу података о комуникацији и да је делокруг примене анализе садржаја широк.

На овом месту наводи и још једну констатацију око које се тешко може постићи сагласност, барем из перспективе невеликог искуства аутора овог рада. Наиме, Милић каже да би уместо анализе садржаја, којој недостаје потребна изворна грађа, ту недостајућу грађу требало прикупити у првом реду разговором. Претпоставља се да је угледни професор мислио на ефекте, односно, на реакције и последице конзумирања одаслане поруке и на непосредно општење појединаца које је саставни део свакодневних односа. У сваком случају, и када би се прикупила сва мишљења, на пример читалаца дневних новина, поставља се питање какви би се закључци из тога могли извући? Наиме, данас смо сведоци да електронски објављене информације дају могућност коментара и саопштавања става о прочитаном.

При том је јасно да није могуће дефинисати репрезентативни узорак, односно, често је више оних који прочитају а не прокоментаришу, него оних који дају углавном субјективне коментаре, најчешће веома тенденциозне. Са друге стране, данас се, готово све што се напише или каже, трајно архивира у бројним институционалним облицима одређеним за чување трагова кореспонденције и комуникације, па је, када је у питању анализа садржаја, питање приступа изворној грађи мање релевантно. Поред тога, тешко је претпоставити да постоји било која метода или техника намењена прикупљању података која је у стању да региструје текућу интерперсоналну комуникацију чак ни на микро узорцима, јер је сасвим извесно да је у истом тренутку немогуће пратити безброј разнородних комуникација, посебно у електронским медијима и на интернету.⁸¹

Са друге стране, Иван Радосављевић у свом огледу о хипотетичко-дедуктивној методи наводи да је анализа докумената оперативна метода прикупљања података о различитим обележјима садржаја и облика симболичког друштвеног општења у циљу сазнавања њихове објективне природе и њиховог утицаја на субјекте друштвеног комуницирања. Управо

⁸¹ Видети више: Koehler Wallace, *An analysis of web page and web site constancy and permanence*, Journal of the American Society for Information Science, Vol. 50, No. 2: 162-180, 1999.

овде, овај аутор износи став супротан претходно изнетом мишљењу Војина Милића, о неспособности анализе садржаја да због недостатка теоријских ставова објасни податке о симболичком друштвеном општењу. Иван Радосављевић и конкретно објашњава могућност анализе (садржаја) докумената кроз однос хипотетичко-дедуктивне методе и анализе докумената који се заснива на чињеници да су документа својеврстан симболички (различитим симболима саопштен) израз артикулисаног и на одређени начин већ синтетизованог људског искуства.

Иван Радосављевић даље каже да у политичким процесима, најпре оним који се одигравају у институцијама једног друштвеног система, али и спонтаним и ванинституционализованим, људи најчешће не демонстрирају своју вољу и интересе непосредно, већ то чине посредовано – преко исказа о својим ставовима, симболичним понашањем (који могу у мањој или већој мери да буду подударни са стварним ставовима) саопштавањем одређених порука, истицањем одређених парола, симболичким изражавањем које се може спроводити помоћним средствима, заставама, амблемима, грбовима, песмама, маскотама, одређеном иконографијом, карактеристичним гестовима и положајима тела, и сл. Све то, тврди Радосављевић, улази у сазнајни фонд као одређено искуство и као правилност која се може констатовати.⁸²

Ни Стјепан Гредел не даје другачији став када наводи да је комуникација симболичка артикулација, и да у том процесу комуникације средишње место заузима садржај порука. Ова комуникација је специфично људског облика друштвености у којој појединац или група саопштавају себе другом појединцу или скупини. Тако дефинисана комуникација представља супстанцу симболичког општења која је прожета разноликим људским искуством, а такође представља и моменат посредовања тог искуства које је различито мотивисано и које тежи остварењу различитих ефеката. Гредел даље примећује да због вишеслојности и безграничног богатства варијетета овог искуства није могуће успоставити једнообразан и јединствен систем

⁸² Иван Радосављевић, *Хипотетичко-дедуктивна метода у истраживању политике*, СО Горњи Милановац – Дечије новине, 2006, стр. 130-131.

категорија за класификовање тако разнородног садржаја у проучавању симболичког општења па се настоји успоставити бар сумаран опис различитих аспеката садржаја порука.⁸³

Руди Стојак каже да за је за мање од једног века, метода анализе садржаја добила веома много на властитој кохерентности, релиабилности али и побољшању апаратуре у методолошком смислу. Закључак је да је то највише због својих карактеристика, као што је универзална применљивост. Он даље истиче да су и Берелсон и Крипендорф наводили како је још на самом почетку 17. века забележено да је у Шведској дошло до примене неког облика методе анализе садржаја при проучавању религиозних песама, када је свештенство на основу анализе класификовало црквене химне на повољне и неповољне, тј. на оне које су према њиховим тада успостављеним критеријумима садржавале богохулне и јеретички непримерене делове и оне које су биле за ту сврху подобне.

Треба наравно, рачунати на то да је и у другим деловима света можда и раније, било оваквих и сличних активности које су подразумевале неку врсту анализе и неку врсту класификације које су служиле за доношење закључака по одређеним питањима. Међутим, тешко је претпоставити да су наручиоци таквих активности имали на уму непристрасност истраживача или да су анализе из тог периода почивале на било каквим сталним и поновљивим правилима. Стојак каже да је ипак, права постојбина методе анализе садржаја Америка. У његовом раду читамо да су почетни обриси ове методе регистровани при анализи новинских чланака и садржаја магазина, најпре на Новинарској школи Универзитета Колумбија на почетку 20. века. Тада се са прагматичним и употребљивим циљевима, настојало да се углавном квантитативним поступком покаже да ли новине и часописи служе за информисање јавности, преношењем вести, или само за лаку забаву тако што су се објављивале необавезне и лаке теме за разоноду.⁸⁴ Стојак зато и примећује да су резултати ових истраживања утицали на то да се наметну

⁸³ Стјепан Гредел, *С ону страну огледала*, ИИЦ ССО Србије, 1986, стр. 15.

⁸⁴ Слично налазимо и код Љ. Плачка који је проучавао верску периодику. Видети више: Људевит Плачко, *Анализа садржаја*, Институт за друштвена истраживања Свеучилишта у Загребу, Загреб, 1990.

стратегије и обрасци даљих анализа писаних и електронских медија, односно, радија у то време. Касније су се истраживања методом анализе садржаја задржавала на социолошким питањима. Током Првог и Другог светског рата, метода анализе садржаја користила се за анализу пропаганде и ефекте пропагандних активности зараћених страна, односно, праћење реакција јавног мњења као прималаца порука.

Ово искуство је било сигнал за истраживаче у Америци који су неколико година након Другог светског рата спроводили веома озбиљна и сложена истраживања око места и улоге методе анализе садржаја. Највише се практично користила за анализу порука и комуникација у свакодневној политичкој пракси. Може се закључити да је велика популарност ове методе долазила од претежне експлоатације њене квалитативне технике. И шири круг заинтересованих, изван института и академија, бива упућен у способности једне научне методе која се тек развија, да на пријемчив начин анализира скривене поруке токова комуникације.

Најчешће је пажњу привлачила анализа нацистичких текстова и нацистичке пропаганде, на основу чега су се извлачили закључци и формирала извесна правила. Поред тога, почиње се са анализом других јединица посматрања, као што су фотографије, величине и позиција наслова, емотивност и интерпретација стила, и сл., а све са аспекта импресије коју посматрано и прочитано изазивају код прималаца порука. У даљем излагању Руди Стојак издваја три подручја развоја ове методе после 1960. године. Он прво помиње нове технике које се сукцесивно развијају и коју методу анализе (садржаја) докумената чине све присутнијом и чији се делокруг примене шири и изван социолошких и политичких истраживања и на друге науке и научне дисциплине. Поред тога, други део подразумева раздобље посебне пажње која је била усмерена на проучавање основних и посебних комуникација кроз масовне медије и инсистирање на проналажењу и дешифровању латентних порука што је квалитативну димензију ове методе значајно истакло у први план. У трећем делу развоја методе анализе садржаја тежиште је било усмерено на лингвистичка истраживања и проучавање

језика и израза и значења језичких елемената у садржајима који су методом третирани.⁸⁵

Стјепан Гредељ каже да су појава нових електронских медија али и бројни друштвено-политички проблеми који су пристигли са великом економском кризом обезбедили повољне услове да анализа садржаја стекне легитимност социолошког метода истраживања. Истовремено се појавило и мноштво емпиријских исраживања друштва која су истраживала узроке политичких и економских криза. Тако се поље истраживања проширило од проучавања јавног мњења, изучавања стереотипа, разматрања третмана појединих расних или националних мањина у средствима информисања, до испитивања прострасности односно објективности средњошколских уџбеника историје или идентификације начина на који се америчка, британска и остала европска литература за децу прожима националистички ставовима.⁸⁶

Када је у питању дефиниција којом би се описала суштина ове методе, може се констатовати да нема консензуса око коначне дефиниције. Берелсонова дефиниција каже да је анализа садржаја истраживачка техника за објективан и систематичан и квантитативан опис манифестног садржаја поруке. Иако је ова дефиниција од самог настанка има принцип искључивости када је у питању квантитативна природа анализе, најчешће се управо она помиње јер је била званични научни покушај да се анализа садржаја систематизује у научни регистар. Стјепан Гредељ наводи своју дефиницију, која каже да је анализа садржаја одређеним теоријско-хипотетичким оквиром усмерен истраживачки поступак којим се ствара објективна и систематична искуствена грађа о садржају друштвеног комуницирања, која омогућује извођење релевантних закључака о друштвеном контексту у којем се комуницирање одвија.⁸⁷

Клаус Крипендорф каже да је анализа садржаја иницијално намењена истраживањима комуникација, али и да је потенцијално једна од најважнијих

⁸⁵ Rudi Stojak, *Metoda analize sadržaja*, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, DP Grafičar Tuzla, Sarajevo, 1990, str. 3-32.

⁸⁶ Стјепан Гредељ, Исто, стр. 16-18.

⁸⁷ Стјепан Гредељ, Исто.

истраживачких техника у друштвеним наукама. Њом се настоји да се анализирају подаци који садрже специфичне садржаје у погледу значења, које је неко, група или култура доделила. Дефинишући предмет којим се анализа садржаја бави, Крипендорф каже да нас комуникације, поруке и симболи различито од посматраних догађаја, ствари, својстава или људи у њима, информишу о нечему другом него само о себи самима. Они откривају својства о својим удаљеним творцима или преносиоцима и они имају сазнајне последице за њихове пошиљаоце, за примаоце и за институције у којима је њихова промена укорењена.

На овом месту Крипендорф не помиње ефекте који су тенденција на самом почетку, дакле приликом идеје стварању и одашиљању порука, али и на крају када се претпоставља извесна реакција примаоца. Такође, исти аутор не наводи латентна значења или симболички говор у приоритетима описа предмета овог метода. Јер као и остале истраживачке технике у друштвеним наукама тако је и анализа садржаја фокусирана на проучавање мотива и одговора и разликовање индивидуалних карактеристика учесника у комуникацији. Зато и Милић подвлачи да је методолошки критичан захтев при свакој анализи садржаја како оправдати валидност корака закључивања који су у процес укључени. Формално говорећи, анализа садржаја је истраживачка техника за стварање поновљивих и ваљаних закључака на основу података из њиховог контекста, али према другим стањима или особинама њиховог извора.

Крипендорф наводи да су најчешћи извори података подесни за анализу садржаја текстови чија значења имају свакодневни употребни карактер као што су вербалне дискусије, писани акти и визуелне пројекције. Средства масовне комуникације постала су најзначајнији извор података за анализу, а књижевни текстови доминирају у анализи садржаја дневних новина, магазина, књига, радио емисија, филмова, комедија и ТВ програма.⁸⁸ Међутим, ова техника је значајно примењена и у подацима који имају

⁸⁸ Неки инострани аутори су анализирали књижевну критику са намером да утврде однос регионалне припадности и поларитета критике. Видети више: Dean J. Champion, Michael F. Morris, *A Content Analysis of Book Reviews in the AJS, ASR, and Social Forces*, *American Journal of Sociology*, Vol. 78, No. 5: 1256-1265, 1973.

занемарљиву изложеност јавности: лична писма, дечији разговори, преговори о разоружању, изјаве сведока у судовима, аудио-визуелни снимци терапеутских сеанси, одговори из отворених интервјуа, компјутерске конференције. Подаци чија су значења препознатљива само од стране малих група експерата су такође обухваћена, на пример, поштанске марке, мотиви са старе грнчарије, несређени говори, растурене старе књиге, снови. Било шта чега има у довољном броју и што има одрживо логичко значење за одређену групу људи може бити субјекат анализе.⁸⁹

Једна од најважнијих примена ове методе односи се на проучавање социјалних појава и феномена као што су предрасуде, дискриминација или мењање културних образаца у процесима комуникације. Тако су Берелсон и Салтер још 1948. године у својој класичној студији анализе садржаја нагласили улогу медија у поседу мањинских група. Они су проучили предрасуду, као сталну дискриминацију приказану као фикцију у популарним магазинима између мањинских група Американаца. Њихова студија је анализирао 198 кратких прича објављених у осам бројева магазина у периоду од 1937. до 1943. године. Они су се осврнули на своје закључке кроз широки број категорија као што су додела карактера, њихова улога, појављивање, статус, као и њихови циљеви које аутори касније класификују као циљеве главе и циљеве срца.⁹⁰

Амерички политиколог и академик Оле Рудолф Холсти каже да процес комуникације јесте битан део сваког друштвеног односа, од нивоа међусобних односа до односа између нација, и да групе, институције и организације од породице до нације одржавају своју егзистенцију на моћи комуницирања, али и да престају да постоје са његовим нестанком. Због тога он подвлачи раније познат Пулов став да је проучавање процеса и садржаја комуникација основа свих друштвених наука, и да вредност проучавања и истраживања за већину друштвених појава лежи у проучавању комуникација. Тако Холсти закључује да скоро сва истраживања у пољу

⁸⁹ Klaus Krippendor, *Content Analysis*, Annenberg School for Communication, Departmental Papers (ASC), University of Pennsylvania, Year 1989, p. 403-407.

⁹⁰ B Devi Prasad, *Content Analysis A method in Social Science Research*, From: Lal Das, D.K and Bhaskaran, V (eds.). (2008) *Research methods for Social Work*, New Delhi: Rawat

друштвено хуманистичких наука зависе мање више од пажљивог читања писаног материјала. Јер када се у обзир узме свеприсутност овог процеса у истраживањима, поставља се питање шта је то што разликује анализу садржаја од било којег другог пажљивог читања докумената? Управо то што је разликује потребно је дефинисати као квалитативно ново које јој даје прерогативе научног метода, тј. да може да својим функционално и стваралачки повезаним саставним деловима доведе до валидног научног сазнања. Стога се и дефиниција анализе садржаја временом мењала са развојем техника и алата којим се примењивала код нових проблема и нових типова материјала. Али између бројних карактеристика анализе садржаја око којих постоји широка сагласност главне су објективност, систематичност и генерализација.

Да би биле објективне, анализе се морају извести на основама јасно формулисаних правила која омогућавају да две или више особа могу добити исте резултате из истих докумената. Уопштавање, тј генерализација, подразумева да поступак закључивања мора имати теоретску релевантност, тј, сопствену теорију, јер сама описна информацију о садржају, која није у вези са осталим карактеристикама садржаја, односно, није повезана са особинама пошиљаоца или примаоца поруче је од мале научне вредности, и не може поново да се примени на сличној ситуацији. Ова три захтева нису спецификум само анализе садржаја већ су важни за свако научно истраживање. Они служе да укажу на то да, генерално говорећи, анализа садржаја може да се назове скупом принципа научног истраживања у анализи садржаја комуникација. У складу са тим, Холсти даље каже да општа сагласност око одређивања карактеристика анализе садржаја, објективност, систематичност и уопштавање у значајном су односу са друга два захтева која су постављена у скорашњој литератури. Прво, мора ли анализа садржаја бити квантитативна? И друго, мора ли бити ограничена на манифестни садржај или би могла бити употребљена такође за истраживања за неке прикривене аспекте комуникације?

У вези са претходним, квантификација је је уобичајено прихваћена као једна од најважнијих карактеристика анализе садржаја. Сагласно уобичајеној

природи извора, Холсти наглашава да нема јасног разлога за анализу садржаја уколико на макар на једно питање није одговорено квантитативно. Међутим, наилазимо на прилично неслагање око значења речи квантитативан. Неке дефиниције изједначавају квантитативно са нумеричким, како су Каплан и Голдсен тврдили, односно, да анализа садржаја намерава да класификацијом садржаја постави још прецизније резултате, нумеричке називе пре него оне који су резултат импресије или просуђивања, по принципу јесте или није.

Друге дефиниције су мање рестриктивне и укључују истраживања у којима су резултати саопштени на принципу мање, више или нарастајуће, али треба имати на уму да квантитативно и квалитативно нису и дихотомне карактеристике ове методе. Ипак, метода анализе садржаја није у потпуности релевантна када су у питању све врсте докумената, према мишљењу овог научника. Она ће се ретко користити за утврђивање истиности неке тврдње или ради мерења естетских карактеристика, на пример у поезији. Међутим, када истраживачи користе методу анализе садржаја да из шкртих података закључе о некој политичкој појави на основу писања штампе, на пример, који политичар има подршку и у којем проценту, онда је то прилично једноставније управо из разлога што преовлађују квантитативни елементи, односно, нумерички искази, шта је, како и колико пута поменуто.⁹¹ Оле Холсти такође о методи анализе садржаја говори као о техници за објективан и систематичан опис манифестног садржаја текста, док је Крипендорф налазио да је анализа садржаја употреба поновљених и ваљаних метода за извођење специфичних закључака из текста о стањима и особинама његовог извора. Касније, Клаус Крипендорф је изменио и дорадио дефиницију према којој је сада анализа садржаја истраживачка техника за извођење поновљивих и поузданих закључака из садржаја о његовом контексту.⁹²

⁹¹ Content Analysis – Ole R Holsti, University of British Columbia, with the collaboration of Joanne K. Loomba and Robert C. North, p. 596-673.

⁹² Klaus Krippendor, Content Analysis, Исто, p. 403-407.

Коначно, како наводе Термиз и Милосављевић, оперативна метода анализе (садржаја) докумената свакако спада у научне основе аналитике и аналитичког рада. Ова метода је према овим ауторима, метода научног истраживања која се оперативно користи за прибављање и обраду података. Значајно је истаћи да она може да буде у једном истраживању једина метода прикупљања и обраде података. Поред тога, може да буде и само једна од метода. То најпре зависи од својстава истраживања и карактеристика пројекта и предмета истраживања.

Метода анализе (садржаја) докумената користи се при теоријским и емпиријским истраживањима. Термиз и Милосављевић истичу једну значајну карактеристику овог метода, који је својствен и другим научним методама, али и процесу научног истраживања у целини. Наиме, у теоријским истраживањима, наглашавају они, суштинска процедура је промишљање одређеног проблема и тражење решења интензивним предметним мишљењима о узроцима проблема, о његовој структури и последицама које узрокује својим деловањем, о својствима последица по људе (групе, заједнице и појединце) на основу чега се формира критеријум за вредновање тих последица. Поре тога наставак размишљања креће се даље у правцу тражења решења проблема на што кориснији, односно што мање штетан начин по интересенте. Такође је значајно напоменути да су у основи тога тока мишљења доказивање и оповргавање, индуктивно-дедуктивно и компаративно-аналогичко мишљење на основу својих сопствених одредаба. Овим размишљањима се значајно, аргументовано и у пуној мери даје научни капацитет и кредибилитет методи анализе (садржаја) докумената. Зато су, наводе даље аутори, теоријска истраживања карактеристична по томе што се проучавање сопствених замисли, већ изражених кроз неки облик документа или само артикулисаних до неке мере у свести, одиграва истовремено са проучавањем исказа других о истом било у форми документа било у облику запамћеног.⁹³

⁹³ Џевад Термиз, Славомир Милосављевић, Аналитика I том, Лукавац 2008, стр. 25-26

3. Општа улога методе анализе (садржаја) докумената

Процес научног истраживања представља сложен систем, условно говорећи, међусобно зависних и прожимајућих подсистема. Подсистеми у процесу научног истраживања укључују се у радну функцију у процесу научног истраживања на основу јасно дефинисаних правила и форми. Истраживач тежи елиминисању сваке, па и најмање могућности субјективног и арбитарног утицаја на процес. Сами истраживачи настоје да сопствену арбитарност ограниче трагањем за научним правилима високог интегритета која се надограђују и поправљају током научно-истраживачке праксе. И научни метод треба да поседује сопствени научни интегритет. Његови саставни делови треба да обезбеде најпре епистемолошки кредибилитет, а затим и утврђену логику, алате и поступке и извесну теорију базирану на претходним искуству. Приликом приступа предмету истраживања, постаје јасно и која врста метода треба да буде одабрана и укључена у истраживачки процес. Тако се и при одабиру методе анализе (садржаја) докумената размишља о капацитетима методе, која се најчешће назива оперативном методом прикупљања података, иако је извесно да се сложенијим посматрањем могу препознати могућности за примену ове методе у свим фазама процеса научног истраживања.

Општа улога ове методе у процесу научног истраживања је прилично комплексна и широка, како са аспекта броја друштвених реалитета у чијим истраживањима се може применити, и који могу бити предмет истраживања овом методом, тако и са гледишта према којем је методом анализе (садржаја) докумената могуће истражити, не само догађаје него и све њихове друштвене и природне карактеристике. Такође, и све особине и утицаје окружења и времена у којем се реалитети догађају или посматрају. Ови догађаји или трагови догађаја исказани су и забележени у неком документу. То могу бити писани документи службене кореспонденције, књиге, фотографије, уметничка дела, видео записи, и други носачи неке информације о догађају који се десио, дешава се или ће се десити. У таквом

догађају, политичком или опште друштвеном реалитету, постоји извесна комуникација путем одређеног канала. Присутан је пошиљалац поруке, са својим искуствима, знањима, намерама и амбицијама и са друге стране прималац са истим или сличним карактеристикама. Ово могу бити, и са једне и са друге стране, и пошиљачи и примаоци, појединци и групе, али и ширике друштвене заједнице.⁹⁴ Тако процес комуникације, односно, слања и примања порука, има још неке елементе као што су: канал за пренос информација са свим својим карактеристикама, садржај информације, односно, шта је речено и како је речено, и коначно, ефекат – даља акција након примања, проучавања и схватања примљене информације. Уз све то логично се намеће размишљање и закључак да сви ови поменути, и неки изостављени елементи тока комуникације, морају бити у логичким узрочно-последичним везама и односима. На тај начин метода анализе (садржаја) докумената има општу улогу да као самостална, оперативна, емпиријско-теоријска метода прикупља објективне, систематске, квантитативне и квалитативне податке, које и обрађује по доследно примењиваним логичким правилима анализе и дефинисања или суђења и закључивања, и тиме, истраживачу омогућава долажење до истинитог научног сазнања. Овим њена примена није ограничена само на фазу прикупљања података, јер је њена арбитража и присуство неминовно потребно и у осталим фазама процеса научног истраживања, од дефинисања предмета истраживања па све до израде извештаја о резултатима истраживања.

Аргументацију за напред наведени опис опште улоге методе анализе (садржаја) докумената налазимо и код Милосављевића и Радосављевића у Основама методологије политичких наука. Они немају дилему када тврде да је по свим одликама ова метода самостална, оперативна метода која се примењује у истраживањима у више различитих улога. Она се успешно користи у истраживању постојећег научног фонда пре саме израде пројекта научног истраживања као метода прикупљања података, истовремено са осталим методама. Користи се и за обраду података при испитивањима, а

⁹⁴ Видети шире: Ђуро Шушњић, Критика социолошке методе, Градина, Ниш, 1973.

карактеристично, користи се као ретко која метода и за прикупљање и за обраду података. Касније ће још бити речи о њеној квантитативној и квалитативној аналитичко-оперативној техници које на први поглед омогућавају довољно простора за напред наведено. Речено је већ да је заснована на логичким правилима дефинисања, суђења и закључивања и на принципима и законитостима истинитог сазнања, али треба истаћи и то да се примена свих тих правила може проверавати. Приликом употребе ове методе, сви искоришћени сложени појмови се могу рашчланити на потпојмове, односно, у сваком тренутку логика метода дозвољава микро анализу и „контролну“ паузу зарад одређивања садржаја појма (*definiendum*) и детаљније одреднице садржаја појма (*definiens*) на пример, или одређивања врсних разлика (*differentia specifica*), то јест, ради тачног дефинисања транспарентног али и латентног садржаја.⁹⁵ Ово је нарочито важно, и биће касније објашњено детаљније, јер анализа (садржаја) докумената не третира извешан квалитет само номинално, већ аналитички и критички. Тако се, на неким примерима истраживања политичке праксе, може видети како, на пример, учестало и упорно помињање речи „демократија“ и „слобода говора“, квалитативном анализом дају супротно значење – диктатуру и цензуру медија.⁹⁶

Логика анализе садржаја омогућава и разликовање елемената судова у неким текстовима и другим материјалима који су одређени као узорак или јединица анализе. Препознавање интензитета ставова и карактера тенденција или подстицајне снаге у реченицама, могуће је најпре овом методом. Анализа садржаја својом квалитативном страном дефинише поларизацију спона (копула) у судовима. Судови нису обичне реченице у којима су наслагани појмови, већ сложени мисаони искази којима се о неком субјекту тврди нешто друго (радња, особина, стање, итд.) помоћу

⁹⁵ Према реалистичком схватању дефиницијом се одређује суштина предмета. Према концептуалистичком, њоме се одређује садржај појма, а према номиналистичком – значење речи. У: Логика, Гајо Петровић, Завод за уџбенике, Београд, 2007.

⁹⁶ Видети још: Морис Коен, Ернест Нејгел, *Увод у логику и научни метод*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1979.

афирмативних или негативних спона.⁹⁷ Слично се може говорити и када су по среди логичка правила закључивања. Ова се метода ослања како на аналогијско посредно закључивање тако и на употребу четворовалентних принципа непосредног закључивања (по логичком квадрату, по конверзији, по еквиполенцији и по контрапозицији), затим по силогизму и полисилогизму дедуктивног посредног закључивања и посредног индуктивног закључивања потпуног и непотпуног типа.⁹⁸

Метода анализе (садржаја) докумената, условно говорећи, својим квантитативним инструментаријумом на неки начин мери друштвене појаве у извесном појавном обиму. Основни субјекат, али веома често и објекат мерења друштвених појава сам човек, односно људи. Мерења која могу да буду и непосредна и посредна усмерена су и ка појединцима, али и ка групама и заједницама, читавим организацијама и нацијама. У разликовању непосредног и посредног мерења јављају се најмање два битна критеријума наводи Вера Арежина.⁹⁹ Први је непосредност, односно близина контакта инструментаријума са неком појавом. У контакту са предметом који се посматра или чија се димензија или особина мери непосредност је важна јер се непосреднијим контактом остварује тачније и прецизније закључивање. Код методе анализе (садржаја) докумената то би могло да се илуструје на начин да о неком догађају имамо сопствено непосредно искуство, на пример скуп политичке партије на којем смо присуствовали, или да о скупу политичке партије читамо кроз новински чланак или полицијски извештај. Свакако да је непосреднији контакт истраживача са појавом, или са записом о појави пожељнији, него да се о истој појави сазнаје путем информације која је последица вишеструке интерпретације. Други критеријум јесте мерење разним процесима израчунавања, тј. извођење резултата из резултата мерења више чинилаца предмета мерења.

У сваком случају, битан проблем мерења у друштву и друштвеног мерења, каже Арежина, почива у улози вредновања сваког предмета мерења,

⁹⁷ Гајо Петровић, *Логика*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 38.

⁹⁸ Више у: *Логика*, Гајо Петровић, Цитирано дело.

⁹⁹ Вера Арежина, *Проблеми мерења еколошке безбедности*, „МСТ Гајић“, Београд, 2010.

сваке његове компоненте (атмосфера, ставови, понашања расположења, историјске и политичке околности, хемијске и физичке особине медија и канала, и сл.) и сваког резултата.¹⁰⁰ Вредновање нема тачно и прецизно утврђене скале и њихове постулате и раздеобе, већ оне зависе од промена на скалама система вредности појединца и друштва сачињеног од тих појединаца. Међутим, мерење друштвених појава и мерење у политичким наукама, без обзира да ли се примењује метода анализе (садржаја) докумената или и нека друга метода, могу се извести само код појава које садрже квантитативна обележја.¹⁰¹

Код Милосављевића и Радосављевића налазимо на прилично сложено објашњење везано за развијеност епистемолошког дела ове методе. Они кажу: „Епистемолошки део је довољно развијен, тако да су евидентна два подсистема научног сазнања: о предмету науке у оквиру које се примењује као метода и о методу као посебном предмету, као и о релацијама са методологијом и предметном науком.“ Карактеристично је да се помиње да је епистемолошки део „довољно“ развијен. Појам „довољно“ има особине квантитативне величине која настаје неким упоређивањем или мерењем или проверавањем и арбитрарним оцењивањем. Поред тога каже се да је методско-технички део постулиран и да се „налази у развоју“, што подразумева активност и актуелност метода.¹⁰² Са друге стране, Владимир Илић, позивајући се на ауторе попут Ласвела, Холстија, Стона, Данфија, Смита и Огилвија, каже да ови поменути писци основни епистемолошки проблем анализе садржаја виде у недостатку одговарајуће теорије о односу између варијабли и тога како се оне изражавају у језику. По њиховом мишљењу, овај недостатак враћа анализу садржаја интуитивном разумевању које је

¹⁰⁰ Исто.

¹⁰¹ У научно-истраживачкој пракси егзистирају скале као основни инструменти интуитивног мерења. Четири основне врсте скала су: номинална, ординална, интервална и рацио скала. Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Београд, 2006.

¹⁰² Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 558.

природно подложно грешкама.¹⁰³ На овом месту, читаоцу „са стране“ долази на ум дилема о размерама дискрепанце у разумевању опште улоге методе анализе (садржаја) докумената код социолога, код којих је то најчешће техника или поступак, насупрот разумевања опште улоге и функција методе код савремених аутора који ову методу разматрају у оквиру политичких наука. Да ли је, заправо, расправа о епистемолошком елементу метода суштинско питање које треба да превагне у коначном одређењу, не само дефиниције да ли је метода анализе (садржаја) докумената техника или метода, већ суштински, да ли ова метода/техника има епистемолошке капацитете за ширу примену у научним истраживањима, осим улоге оперативног прикупљања података?

Даље, Илић наводи мишљење Станислава Фајгеља који каже да је анализа садржаја метода за коју је тешко рећи да ли је метода прикупљања података, врста истраживања или метода анализе података. Вероватно се за њу може рећи да је све то заједно. Фајгељ у том наводу даље каже, да су јединице посматрања код анализе садржаја сасвим специфичне, зато што то нису људи него људски производи који су носачи информација, односно носачи симбола. На ове констатације, Илић закључује како Фајгељ уз стављање извесних епистемолошких ограда каже, да анализа садржаја мора поседовати неке карактеристике око којих постоји широко слагање различитих аутора и то: објективност, систематичност и општост.¹⁰⁴ У цитаирању Клауса Крипендорфа истиче његове ставове из раних седамдесетих који се односе на тзв. операционалну адекватност, као најважнији предуслов за аналитички успех приликом примене ове методе. Са тим се у потпуности може изразити слагање, јер како се наводи, у истраживачкој пракси, често се у анализу узима ирелевантан или безначајан део текста, или, пак, онај који је релевантан и значајан, али који је тешко транскрибовати у светлу систематске теорије.¹⁰⁵

¹⁰³ Владимир Илић, Први александрински текст о анализи садржаја у социологији, Социологија Vol. LIII (2011), N° 4.

¹⁰⁴ Исто.

¹⁰⁵ „Крипендорф већ у овом свом раном раду (докторска дисертација, прим. аут.) поставља строге захтеве анализи садржаја, све у настојању да је епистемолошки појача. Он врло

Општа улога анализе (садржаја) докумената као научне методе јесте да у неком предмету истраживања открије, дефинише и прикаже квантитативне карактеристике посматране појаве и да те квантитативне карактеристике дефинише у смислу постојања узрочно-последичних веза. На основу такве анализе, ова метода научно експликује варијабле и њихову техничку, логичку и семантичку повезаност са индикаторима, као спољашњим манифестаторима унутрашње суштине хипотеза, и на тај начин потврђује или оповргава семантику и суштину хипотеза. Овде се наравно мисли на садржај који има особине комуникације, односно, који преноси неку информацију од пошиљаоца ка примаоцу. Није јасно на које недостатке у хипотетичкој основи неки аутори указују. У којем обиму и којег интензитета би требало да егзистира веза између теорије науке и предмета истраживања, односно, теорије науке и епистемолошке развијености методе? Та веза неминовно постоји и видљива је. Савремени истраживачи не баве се само пуким садржајем поруке, нити само тиме на који начин је саопштена. Истраживач детаљно анализира атмосферу и околности у којима се порука одашиље. Он проучава све битне карактеристике пошиљаоца и примаоца, њихове мотиве, намере, искуство, латентне циљеве и намере, карактер интереса којем теже. Истраживач испитује и региструје и све околности везане за канале којима се преносе поруке. У том обимном материјалу који се систематски прикупља по унапред постављеним критеријумима налази се довољно теоретског материјала који систематски и истинито описује елементе трансмисије у комуникацији и чини епистемолошки довољан основ за научну употребу методе анализе (садржаја) докумената. Не треба притом заборавити, да метода има и квантитативну и квалитативну технику које се надопуњују. Теорија која се спомиње исходи и из контекста посматраног материјала. Аналогијом и логичким принципима по којима

одлучно тражи да у анализу буду укључене, ако су доступне, информације о идентитету комуникатора, стању сваке компоненте извора, средствима трансмисије, ограничењима претходних интеракција и основним правилима система, механизмима контроле и регулисања моћи, хијерархијској структури и количини знања доступној комуникаторима“ – Владимир Илић, *Други александрински текст о анализи садржаја у социологији*, Социологија Vol. LIV (2012), N° 3, стр. 492.

метода и иначе функционише из контекста се такође сагледава постојећи манифестни, квантитаивни, латентни и логички претпостављен садржај.

Напред наведено може се адекватно илустровати описом примене методе анализе (садржаја) докумената коју су дали Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић када је у питању истраживања политичких појава. Они кажу да је језик политичке праксе и језик политике као појаве уопште мање више формализован и усмерен на један регистар ситуација, процеса и појава који није неограничено широк. Стога се и теорија политичких појава ограничава на изврстан број законитости и описа појава ма колико био променљив, неуједначен и динамичан систем у којем политичке појаве настају. Из тога произлази да је могуће констатовати карактеристичне спреге термина и појмова, њихове низове и њихово конституисање у језичке изразе и исказе, као и утврдити њихове основне форме, поретке и значења.¹⁰⁶ Истраживач који примењује методу анализе (садржаја) докумената за истраживање политичких појава, непрекидно се критички и активно односи према категоријалној, појмовној и терминолошкој апаратури која је везана за одређене чиниоце процеса комуникације који је предмет истраживања у оквиру једне или више политичких појава. На првом месту мисли се на политичко вођство, под којим се подразумева персонал који у одређеном политичком систему спроводи власт коју поседује на основу политичког деловања кроз политичке организације и партије и категоријално појмовни систем који је на опису и дефинисању овог елемента већ изграђен. Други елемент за који постоји терминологија и изврстан појмовни апарат јесу средства информисања као трансмитери информација у којима се налазе преносиоци обрађених и необрађених информација, критичари, коментатори, поборници и сл. Трећу категорију чине конзументи тих информација, а њих чине сви остали учесници у политичком процесу, укључујући и грађане са правом гласања и бирања, али и оне који су политички пасивни, али на које по природи припадања одређеној

¹⁰⁶ Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 571.

друштвеној захедници такође утичу ефекти политичке акције која је последица рекације на одаслате и примљене информације.

О општој улози методе анализе (садржаја) докумената својевремено је писао и Живан Танић. Он каже да метода анализе садржаја за разлику од семантичке анализе, разлаже садржај на његова основна значења. Из тога исходи да је метод анализе садржаја научни метод који квантитативно и сажето описује разне стране садржаја саопштења да би открио објективну природу садржаја и његову релативну снагу подстицања на оне којима је упућен.¹⁰⁷ Овај метод који истражује и описује објективан, систематизован и квантитативан евидентни садржај, првенствено се ограничава на очевидан садржај комуникације, да би након тога и на основу тога, открио и описао намере који су таквим садржајем импликовани, али и могуће реакције конзумента садржаја, тј. информација које су одаслате. Предмет истраживања ове методе јесу комуникације. Под појмом комуникација подразумева се смислени спонтани и планирани процес у којем се путем симбола саопштава неко стање и упућује извесна порука како би код примаоца произвела извесну акцију. У таквој врсти интеракције појединци ка групама, групе ка групама, или групе ка појединцима шаљу извесне информације субјективног израза које поседују значења и описе одређених објективних стања. Како Танић наводи, у садржају комуникације срећу се пошиљалац поруке са примаоцем и аналитичарем. Такође, манифестни садржај комуникације носи у себи три истовремено дата значења: објективни рефлекс предмета одражавања, интенције и значење које у њему комуникатор испољава и смисао и значење који садржају придаје онај ко прима. Ова три могућа значења (смисла) манифестног садржаја не морају увек да се подударају. Ако не постоји подударност између придаваног значаја, на нивоу идеје пошиљача и схваћеног значаја који је последица когнитивне активности примаоца, онда се анализа садржаја не може ни применити.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Живан Танић, *Метод посматрања (анализе) докумената*, скрипта, Висока школа политичких наука (трећи ступањ), Београд, 1963, стр. 17.

¹⁰⁸ Исто.

Метода анализе (садржаја) докумената има широку научну и оперативну примену у различитим друштвеним областима. Од самих почетака њене шире примене користила се у социолошким истраживањима. Најпре је пажњу научника привукла могућност истраживања и анализе појава понашања која су узрокована појавом средстава масовних комуникација.¹⁰⁹ Сама појава техничких средстава која су имала способност да истовремено непосредно преносе информације, односно шаљу поруке, ка великом броју прималаца, довела је до извесних промена у социјалним понашањима различитих категорија друштва. На тај начин, без посредованих интервенција и интерпретација, преносили су се ставови и уверења и формирало јавно мњење које је своје понашање усклађивало са примљеним информацијама. У савременим околностима средства масовног комуницирања поништавају отпор дужинских и временских дистанци и истовремено умрежавају велики број људи у процес одашиљања и примања порука, односно слања и примања информација које поседују и подстицајну снагу. Тако је могуће овом методом у оквиру социолошких истраживања проучавати врсту и степен информисаности појединаца, одређених група али и целе популације, а самим тим и пратити еволуцију јавног мњења и ставова друштва по одређеним питањима. Оваква врста истраживања има велики практични значај. Како за политичке организације и институције, тако и за институције друштва које се баве социјалним старањем, образовањем, јавним информисањем, одбраном и заштитом становништва и сл.

У политиколошким истраживањима метода анализе (садржаја) докумената адекватно се може користити у различитим приликама. Значајна је њена способност истраживања временски и просторно удаљених реалитета, јер ова метода, за разлику од свих других омогућава изучавање и истраживање на даљину, а у изучавању прошлости тешко да је могуће применити било који други метод осим анализе (садржаја) докумената. Код докумената који третирају комуникацију кроз политичку праксу, занимљива је компарација резултата добијених овом методом, и то оних који су

¹⁰⁹ Bernard Berelson, Morris Janowitz, (ur.), *Reader in Public Opinion and Communication*, New York: The Free Press of Glencoe, 1953.

производ проучавања политичких докумената и оних који су настали као анализа непосредне симболичке интеракције забележене средствима јавног информисања. Велика је листа појава и процеса у политичком животу које анализа (садржаја) докумената проучава: политички живот кроз активност политичких партија, програми политичких организација, идеје и пракса на основу тих идеја, еволуција и мењање идеологија, избори и политичка пропаганда, поруке и акције, политичке дебате и конфликти и сл.¹¹⁰

У пракси истраживања правне науке такође је могуће применити метод анализе (садржаја) докумената, посебно у делу који се бави историјским развојем и еволуцијом правних норми као последица настајања друштвених појава које је потребно правно регулисати. Значајне информације о укупном животу људи једног времена је такође могуће сазнати из резултата примене ове методе у правним наукама. Наиме, детаљном анализом комуникатора, трансмисије којом се порука кретала, друштвених и других околности, могуће је реконструисати опште стање једног друштва у једној епохи. Кроз правна акта, решава се готово сваки аспект људског деловања. У извесним ранијим временима нешто што је било забрањивано, касније, протоком времена, постаје сасвим прихватљиво, и обрнуто. Анализа (садржаја) докумената има могућност да теоријско утемељење црпи из теорије других наука које описују идентичне појаве, као што су историјске и политиколошке науке и истраживања у којима је успешно примењена. Тако се њена епистемолошка основа не заснива и не задржава само на теорији науке којој припада актуелни предмет истраживања, већ и на теоријама и пракси других наука у којима је примена ове методе дала проверљиве и одрживе резултате.

У систему безбедности такође је врло значајна улога ове методе. Осим примене у научне сврхе зарад истраживања и праћења извесних појава од утицаја на креирање система безбедности, користи се и стручно за планирање и израду стратегија и доктрина као и за анализу у аналитичком раду који је имплементиран у свим сегментима и активностима система

¹¹⁰ О облицима активне ратне пропаганде видети више: Clark Andrew M, Christie Thomas B, *READY . . . READY . . . DROP! A Content Analysis of Coalition Leaflets Used in the Iraq War*, *International Communication Gazette*, Vol. 67, No. 2: 141–154, 2005.

одбране и безбедности. У безбедносној аналитици, примена анализе (садржаја) докумената подразумевано се односи на анализу извора, исказа и података током читавог процеса рада једне институције, а не само делимично и по одређеним питањима. Али је и у овом непрекидном процесу важно одвајати битно од небитног, односно вршити селекцију извора, популације, узорака и јединица посматрања, односно, на основу тога вршити класификацију и груписање исказа, обавештења, порука и најава, односно, информација и података.¹¹¹ На избор врсте закључака у безбедносној аналитици утиче више својстава, кажу Даниловић и Милосављевић, међу којима је посебно значајно постојање расположивих података о извесној угрожавајућој појави, а друга важна категорија се односи на намену, сврху и циљеве безбедносних извештаја. Јер својства безбедносних података зависе од метода и техника њиховог прикупљања и успешне примене. Исти аутори кажу да је приликом истраживања безбедносних појава, када се користи метод анализе (садржаја) докумената и статистичка метода у извођењу закључака на основу појединачних прикупљених порука, прикладно користити индуктивни приступ. Али, такви подаци спадају у податке који су вероватни и мале поузданости, па се због тога, у безбедносној аналитици врло често прибављају веома сложени подаци о веома комплексним друштвеним и међународним појавама, па се у тим случајевима користи дедуктивни приступ приликом закључивања.¹¹²

Анализа (садржаја) докумената се користи и у педагошким и психолошким истраживањима. На пример, врло често је потребно радити упоредна истраживања школских програма или неку врсту тестирања и проверавања методских мера, поступака и правила. Такође, код психолошких истраживања могуће је испитивати појединачне и групне ставове, затим пројекције и емотивна стања, а може се користити и у психодијагностици и

¹¹¹ Видети још: Richard Sparkman, Regional Geography, the Overlooked Sampling Variable in Advertising Content Analysis, *Journal of Current Issue and Research in Advertising*, Vol. 18, No. 2, 1996.

¹¹² Неђо Даниловић, Славомир Милосављевић, *Основи безбедносне аналитике*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 150.

психотерапији.¹¹³ Наведене констатације треба условно прихватити и направити разлику између анализе неког материјала и појаве која се изводи у практичне сврхе ради тренутног стицања утиска о посматраној појави и научног истраживања применом методе анализе (садржаја) докумената у њеном пуном научном капацитету. Осим набројаног, свакодневно се анализа (садржаја) докумената користи у медијској анализи. Значајно је напоменути да је широка јавна и стручна публика заинтересована око две суштинска производа медија: шта медији пишу и на који начин, и о чему пишу, односно, шта је фокус јавног интересовања. У савременом добу, значај и снага медија се далеко другачије процењује него деценијама раније. Најчешће иза медијских организација стоје власници крупног капитала, политичке организације или саме државе. Пласирање информација путем медија на начин који је контролисан од оних ентитета који иза њих стоје, увек је урађено са неким конкретним циљем и зарад одређених интереса. Зато је важно да се на основу резултата медијских истраживања разумеју друштвене околности и начин функционисања савременог друштва, а метода анализе (садржаја) докумената као оперативна метода прикупљања података може конкретно да одговори на сва питања која су у вези са медијском продукцијом, а посебно политичком пропагандом која се путем медија и спроводи, јер је дуална природа методе, квантитативна и квалитативна природа, управо су погодни за ову врсту докумената.

Приликом примене методе анализе (садржаја) докумената у истраживању у политичким наукама користе се вербални и невербални извори података. У вербалне изворе података уобичајено су убројани искази и понашање у политичкој пракси, док су други извори документи који настају ка формална евиденција политичке праксе. Документи као извори података су сваки аудитивни или визуелни предмет који носи садржи неку информацију из политичког процеса а који је настао као последица делатности у тој пракси са извесном намером и од извесних релевантних учесника у том процесу. Класификација тих докумената је сложена а једну

¹¹³ Живан Танић, *Метод посматрања (анализе) докумената*, скрипта, Висока школа политичких наука (трећи ступањ), Београд, 1963, стр. 20.

комплексно описану класификацију налазило и код Славомир Милосављевића и Иван Радосављевића у Основама методологије политичких наука. Према тој подели документа су научна дела, публицистичка дела која обухватају и продукте уметничког рада, документа информативно-пропагандних садржаја, затим, акциона документа као што су планови и програми, документа образовног садржаја и намене какви су уџбеници и школска литература.¹¹⁴ У исту поделу спадају и документа са разним врстама евиденција, од најједноставнијих до најсложенијих зависно за који ниво политичке праксе су израђена, затим нормативна и радно-пословна, или оперативна радна документа. У истраживањима у политичким наукама најчешће су у употреби документа која су настала у политичком процесу а која имају садржај из којег се могу сагледати обавештења и информације о утврђивању, остваривању и контроли политике.¹¹⁵ Приликом употребе методе анализе (садржаја) документа треба бити свестан чињенице да су политички материјали врло често смишљени скуп бесмислица и недоречености, посебно са аспекта коришћења језика политичке праксе.

¹¹⁴ Више у: Зоран Аврамовић, Миља Вујачић, *Однос квалитативне и квантитативне методе истраживања школских уџбеника*, „Теме“, Vol. XXXIV, No. 2: 447-461, 2010.

¹¹⁵ Више у: Неђо Даниловић, *Специфичности израде кодекса појмова и шифара у политиколошким истраживањима*, докторска дисертација, ФПН Београд, 2005.

III ОПШТИ ПОЈАМ НАУЧНИХ ИСТРАЖИВАЊА И ЊИХОВА КЛАСИФИКАЦИЈА

Научна истраживања представљају специфичну умну творевину која за резултат имају истинито научно сазнање. Класификација научних истраживања може бити изведена на више начина, али увек са циљем да се груписањем сродних истраживања олакша њихово препознавање и лакше опишу карактеристике.

1. Емпиријска, теоријска и комбинована истраживања

Емпиријска истраживања према критеријуму својства предмета обухватају сва научна истраживања у чијем предмету је садржана укупност друштвене и природне стварности, једног дела те укупности или специфичне целине, појаве или догађаји који су део реалног живота људи. У емпиријским истраживањима истраживачи разматрају чулне, емпиријске податке, односно, чињенице о одређеним појавама и догађањима које су посредно или непосредно прикупљене.¹¹⁶ И у току прикупљања података али и током обраде и закључивања у емпиријским истраживањима користе се одређене научне методе које су пре свега погодне за емпиријска истраживања али и које подразумевајуће кореспондирају са предметом одређене науке. Иако се све напред наведено може поновити и за теоријска истраживања, која такође могу да разматрају реалитете који нас окружују, разлика се пре свега налази у начину промишљања појава и сагледавања њихових утицаја на практичну страну човековог живота и његових делатности. Емпиријско истраживање има за резултат конкретни садржај активности које се могу или треба да предузму како би се на одређени део стварности утицало, она променила или

¹¹⁶ Видети више: Слободан Боснић, *Емпиријско истраживање друштвених појава*, ФПН Сарајево, 1969.

прилагодила, или, покренула нека друга конкретна делатна активност која производи практичне и очигледне ефекте и/или последице.¹¹⁷ Слично налазимо код Џевада Термиз када каже да стварност може да буде предмет како емпиријских тако и теоријских истраживања и да се, природно, теоријска истраживања могу ослањати на емпиријске податке, али да и нека теоријска истраживања могу прикупљати емпиријске податке. Јер, како наводи, ако се под стварношћу подразумевају и духовне творевине, искази ставова, судова и закључака, онда се може закључити да су сва теоријска истраживања која се баве анализом у писаној форми представљених исказа, генератори емпиријских података, што намеће потребу нешто прецизније дистинкције ове две врсте истраживања, иако чисто емпиријских и чисто теоријских истраживања и нема.¹¹⁸ У том смислу се може приметити да код емпиријских истраживања целокупни подаци који се истраживањем обухватају представљају чињенично одређен материјал. Ови подаци самим тим се у политичким наукама неминовно обрађују по прецизним захтевима експерименталних истраживања, дакле са контролисаним фазама и етапама истраживања које се примењују и у другим друштвеним наукама.

За разлику од теоријских, емпиријска научна истраживања спроводе се по строгим процедурама и методолошким нормама што им даје већу и строжију организацију. Јер су у питању чињенице о конкретним деловима стварности, друштвене или природне, при чему се неке појаве и законитости из интеракције тих појава могу и здраворазумски проверавати са завидиним степеном подударности са научно потврђеним истинама. Емпиријска истраживања преовлађујуће заступају принцип индукције, разматрајући од појединачног ка општем, при чему је коначни циљ уопштавање сазнања о појавама и дефинисање делатних законитости међу њима и унутар њих.¹¹⁹ У том смислу утврђује се и квантитет извесне појаве, њена учесталост и

¹¹⁷ Видети и: Србобран Бранковић, Методи искуственог истраживања друштвених појава, Мегатренд универзитет, Београд, 2009.

¹¹⁸ Џевад Термиз, Методологија друштвених наука, Графит, Лукавац, 2009, стр. 193.

¹¹⁹ Види више: Јован Аранђеловић, Улога индукције у научном истраживању, Научна књига, Београд, 1967.

интензитет, па самим тим је за ову врсту истраживања специфична и потреба примене статистичке методе, као често употребљаване опште научне методе.

Али можда најизразитија карактеристика дихотомије ова два истраживања јесте рад на терену, односно, непосредни контакт са појавама које се истражују. Стога је концептуализација и израда пројекта научног истраживања од кључне важности јер се на тај начин повезују теоријски принципи и емпиријско поступање у јединствену целину и оснажује процес научног истраживања. Емпиријска истраживања и њихови резултати, наглашава др Џевад Термиз, заснивају се на концепту правилности великих бројева, на пример у истраживањима масовних појава, затим на мање више стабилној природи посматране појаве и релативним правилностима по којима се одвијају друштвене појаве.¹²⁰ У сваком случају, емпиријска истраживања дају снажан импулс за стварање нових и проблематизовање актуелности старих теорија које се могу на тај начин изменити и допунити или у потпуности одбацити.

Поред тога, у друштвеним наукама, које се баве стварним појавама света који нас окружује, немогуће је постављање ваљаних теорија и њихово уобличавање без резултата емпиријских истраживања. Чак и када би постојала могућност да сви појавни облици друштвеног понашања буду теоријски дефинисани и описани, они би представљали опис стања једног конкретног целокупног простора или његовог дела, али само у једном одређеном времену. Особине тог тренутка који је једном описан не могу се никада више поновити под истим условима, али је опис његових параметара необично важан за свако следеће истраживање које има исти карактер појаве али у различито време и/или на различитом простору.

Треба такође напоменути да ако постоје мерења одређених величина одређених друштвених појава да су она могућа само у емпиријским истраживањима. Све те особине емпиријских истраживања доводе до

¹²⁰ Џевад Термиз, исто, стр. 194.

закључка да су она предуслов формирања научних закона и основа научног објашњења.¹²¹

Теоријска истраживања се заснивају на постојећим научним сазнањима. Мишљење, као основни поступак у разматрању тог сазнања бави се подацима који су на неки начин забележени и исказани у неком облику. То мишљење треба да доведе до нових теоријских резултата јер је мишљење у науци предметно, систематско и логично. Предметно је из разлога што се бави одређеним дефинисаним појмовима који су у функцији предмета истраживања, док с друге стране, систематичност и логичност обезбеђују примену неке од адекватних метода као што су аналитичко-хипотетичка, аксиоматска, хипотетичко-дедуктивна, методе доказивања и оповргавања, статистичка и неке друге опште научне методе, али и да се само истраживање обавља кроз извесне логичке законитости и одређен хипотетички оквир.¹²²

За разлику од ненаучних истраживања, чија теорија логично не сматра научном, иако ова истраживања такође могу да произведу истинита и употребљива сазнања, код теоријских научних истраживања предмет се одређује у оквиру дефинисане научне процедуре. Предмет се дефинише на основу проблема који је идентификован у оквиру исте теорије неким другим истраживањем теоријског, али и емпиријског типа. Ако је изван научни проблем отворен, онда егзистира и извесна хипотеза, неки хипотетички ставови о проблему који ће послужити за дефинисање и ближе одређење чиниоца садржаја предмета истраживања. Јер, избор предмета теоријског разматрања никада није произвољан. Његово исходиште налази се у теорији одређене науке, односно, било каква евиденција проблема мора да укаже на вероватноћу његовог значаја, а самим тим на оправданости рентабилност истраживања.¹²³ А то даље значи да предмет научних теоријских истраживања као резултат има општи значај за ту науку и општег су

¹²¹ Више у: Вера Арежина-Ђерић, *Специфичности мерења у политичким наукама*, Српска политичка мисао бр. 3, год. 16. vol. 25, Институт за политичке студије, Београд, UDK 32, ISSN 0354-5989, 2009.

¹²² Више у: Џевад Термиз, *Методологија друштвених наука*, Графит, Лукавац, 2009.

¹²³ Исто, стр. 190.

карактера за друге науке и научне дисциплине које се истим резултатима могу служити.

На самом почетку процеса научних теоријских истраживања постаљају се кључна питања и саопштавају разлози због којих се истраживању приступило. То је важно из више разлога, а на првом месту због тога што дефинишу недостатак у теорији али и премисе од којих у процесу научног мишљења полазе. Већ тада, јасно се поставља однос који има особине научног, односно, могуће је са сигурношћу препознати теоријске и емпиријске аргументе који су наведени као кључни у тезама и антитезама и у дефиницији проблема и предмета истраживања. То значи да код теоријских истраживања постоји јасна идеја о томе шта у теорији недостаје, које су претпостављене особине сазнања које недостаје и о томе се износе прецизни ставови, судови и закључци кроз одабрани скуп појмова и исказа. Напред наведени концепт подразумева обраду доступне литературе и докумената а прикупљање тих извора података врши се најпре анализом (садржаја) докумената као подесном методом за прикупљање докумената за теоријска истраживања.

Теоријска научна истраживања имају свој видљив значај у научно истраживачком раду и пракси науке уопште. Њиховим резултатима се уопштавају резултати емпиријских истраживања и усмеравају и емпиријска и теоријска истраживања по питањима одабира и дефинисања проблема, предмета и метода истраживања. У исто време, теоријска истраживања представљају својеврстан коректив емпиријским научним истраживањима, али и индикатор ваљаности и истинитости резултата истраживања и закључака сличних теоријских сазнања у другим наукама или на различитим нивоима општости исте науке. Стога се може закључити да се и унутар теоријских научних истраживања може разазнати подела на теоријска истраживања која се служе механизмима емпиријских и на она која су заснована искључиво на теоријским аргументима и само на општим научним методама. А то је још један од аргумената који иде у прилог констатацији да одвојена емпиријска и чисто теоријска истраживања заправо не постоје најпре због неминовне повезаности теорије и праксе. Због тога, без обзира да

ли се ради о истраживању предмета или о истраживању метода науке, може се прихватити начелна класификација истраживања коју нуде Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић, и то: 1) претежно теоријска (теоријско-емпиријска), 2) претежно емпиријска (емпиријско-теоријска), 3) комплексна (уједначено учешће теоријског и емпиријског).

На овом месту могуће је навести још једно размишљање које говори о комбинацији истраживања у којем постоји синергија теоријског и емпиријског приступа у науци. Наиме, свако теоријско сазнање неминовно тражи неку врсту упоришта у пракси, па и сам смисао теоријског истраживања јесте да његови резултати практично усмеравају и оријентишу позитивно понашање људи у свим областима делатне праксе.¹²⁴ Типичан пример за то јесу пројективна или прогностичка истраживања. Џевад Термиз поставља кључно питање: да ли се емпиријски може истраживати будућност? Односно, да ли су прогностичка истраживања искључиво или претежно теоријска, јер будућност, посебно она временски удаљена, у пракси фактички и не постоји? Која научна метода у теоријским или емпиријским научним истраживањима која су саставни делови прогностичких истраживања може да буде адекватна и каква је улога методе анализе (садржаја) докумената у овим истраживањима? Метода анализе (садржаја) докумената налази своју примену у прогностичким истраживањима која су састављена од теоријских и емпиријских научних истраживања и покушај тог објашњења дат је на следећим страницама.

Наиме, готово да нема одлука које током живота човек као свесно и делатно биће доноси, а да оне не почивају на предвиђању и прогнозирању. Зато по правилу, прогностичка истраживања нису сама себи сврха. У целокупном развојном току људске цивилизације, наука је настојала да достигне жељено стање у којем теорија и пракса здружено доприносе прогресу у свим пољима друштвених делатности. Предвидети догађаје у будућности, али предвидети и истинитост тока догађаја из прошлости за које не поседујемо релевантне податке, одвајкада представљају доминантне

¹²⁴ Видети још: Живан Ристић, О истраживању, методу и знању, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1985.

и приоритетне циљеве науке. Поред тога, сведоци смо, на основу очигледних резултата, да и без научне основе постоје мање или више тачна прогнозирања будућих догађаја. Некада је важније предвидети понашање одређеног објекта или појаве у јединицама времена које следе, од објашњења и описа постојећих, актуелних активности. Јер и садашње деловање упућено је на неку блиску, даљу или далеку будућност. У таквој будућности, којој је главна особина неизвесност, настојимо да спознамо квантитативне и квалитативне особине посматране појаве и да неодређености и непознанице везане за њу сведемо на најмању могућу меру. Зависно од предмета посматрања, погрешна прогноза и према њој донета одлука, може изазвати озбиљне последице у кључним областима живота; у привреди и пољопривреди, економији, одбрани, образовању, а некада, угрозити и саме људске животе.

На научној основи покренуто истраживање које поседује прогностичке особине дефинисане у предмету, хипотезама или научним циљевима, јесте један од поузданих инструмената за досезање научних и неопходних истина о понашању објекта и појава у долазећем времену, укључујући и њихов развој и настанак али и ишчезавање. Задатак поузданих прогностичких истраживања садржи и обавезу научног објашњења. Научна прогноза почива на утемељеном научном објашњењу које је и провера одређене теорије, тестирање научног закона или испитивање извесне теореме.¹²⁵ Са научним објашњењем као интегралним делом, научна прогноза ће, на основу идентификованих тенденција, њихове евалуације и анализе, довести до описа и објашњења будућих догађаја везаних за појаве и објекте. У том смислу, научна прогноза као производ прогностичких истраживања, представља, са високим степеном поузданости, објашњење будућег стања неке појаве или објекта, односно, њихову пројекцију уз дата или прихваћена математичка или логичка објашњења. При том ваља напоменути, да научна прогноза као највиши ниво научног сазнања не може бити циљ само једног

¹²⁵ Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 444.

истраживања, већ производ комплементарног комплекса истраживања, теоријских и емпиријских.

Неки аутори сматрају да је прогноза могућа и без научног објашњења и то на основу статистичких генерализација. Таква релативизација иде у прилог тврдњи да прогностички ставови у научним истраживањима јесу тешко доказиви и да преостаје само могућност њиховог потврђивања или одбацавања. Сама прогностичка истраживања представљају најчешћу карактеристику процеса и теоријског и емпиријског научног истраживања и саставни су део већине пројеката истраживања. Тако се прогностичност, из разлога претходно набројаног, може сматрати једним од неприкосновених аксиома методологије као науке.¹²⁶ И не само методологије. И друге друштвене и природне науке, чији предмет истраживања, интенција карактера хипотетичког оквира или тенденцијама декларисани научни циљеви, упућују на будућу пројекцију и научну дескрипцију објекта или појаве у наступајућем времену, подразумевају прогностичност као основно научно начело.

Процесни систем у којем се дешавају научна прогностичка истраживања, заправо је садржан у структури истраживачког процеса који се операционализује истраживачким пројектом. Тај систем садржи логичке и математичке елементе, неке емпиријске и извесне контролисане хеуристичке принципе који се пре свега односе на онај део теоријског одређења који се ослања на емпиријско и непостојеће, изведено сазнање о предмету истраживања. Улазне вредности у систем представљају информације о прогнозираном објекту или појави, и то оне информације до којих се дошло применом неких од квалификованих оперативних метода. Ове информације садрже тенденције које су, заправо, битни чиниоци предмета прогностичких истраживања, будући да као логички искази поседују усмереност акције, репрезентативност ставова и намера и идентификацију тока промена постојећег стања. На излазној равни овог система налази се прогноза, односно, могући подаци о будућем стању објекта

¹²⁶ Џевад Термиз, Методологија истраживања у криминалистичким наукама (скрипта), Сарајево/Приштина, 2008, стр. 12.

прогнозе или неке његове кључне квалитативне или квантитативне одлике.¹²⁷ Ако тада, на крају прогностичког истраживања, резултат нужно не даје опис реалитета какав је хипотетички претпостављен, својство прогностичности оствариће се ако резултати истраживања буду непосредни покретач неке будуће активности истога смисла и сличног значаја. Тако Момчило Сакан користи и синтагму „подстицајна снага“ за опис ефеката који се квантитативном и квалитативном анализом препознају у објективној природи садржаја, а која је претходно дефинисана и у временском и у просторном оквиру. Откривањем „подстицајне снаге“ могуће је, дакле, објаснити ефективност и ефикасност комуникатора, односно сугестивност пошиљаоца и степен ангажованости примаоца саопштења (поруке).¹²⁸

Као што је већ напоменуто, метода анализе (садржаја) докумената као самостална (појединачна) емпиријско-теоријска оперативна метода, поседује способност идентификације тенденција у бројним фазама процеса научних истраживања, па самим тим и за прогностичка истраживања. Анализа (садржаја) докумената не своди се само на пребројавање појављивања неког квалитета зарад квантификовања учесталости одабране јединице. Овом методом, као што је наглашено, улази се и у каузалне везе и односе међу проучаваним појавама. Истовремено, обезбеђује се и обележавање развојног тренда и праћење промена карактеристика предмета истраживања, али истовремено, и обележавање правца промена односа између комуникатора и аудиторијума, а самим тим и промена у садржају појаве у будућности.

Метода анализе (садржаја) докумената препознаје се у два своја употребна облика. Као квантитативна, односно фреквенцијска, која категорише дескриптивне податке о варијаблама садржаја. Овим обликом примене истраживач заправо проналази, препознаје и констатује учесталост појављивања одређених квалитативних елемената садржаја са свим његовим бројивим спољашњим и унутрашњим функционалним својствима, и са тежиштем на квантитету. Та својства се касније испитују инструментима квалитативног тумачења садржаја, односно, квалитативно се исказује

¹²⁷ Видети: Ј. В. Чујев, Ј. Б. Михајлов, Прогнозирање у војсци, Београд, 1980.

¹²⁸ Видети: Момчило Сакан, Методологија војних наука, ВИЗ Београд, 2006.

информација о учесталости појављивања одабраних јединица посматрања, тако да се из статистичке збирке издвајају и индивидуално вреднују симболи, ставови, искази, поруке и тенденције. Јединице посматрања су изабране из узорка, односно популације, који су такође третирани методом анализе садржаја. Наиме, анализом скупа докумената као узорка произишлог из фонда докумената као популације, открива се аутентичност, веродостојност, целовитост и употребљивост. У сваком случају, одабраном узорку исходиште јесу претходна знања о структури испитиваног садржаја симболичког општења, како пише Војин Милић. При чему метода анализе (садржаја) докумената обезбеђује довољно доказа да узорак адекватно репрезентује испитивани садржај.¹²⁹ И даље, укупна вредност информација садржаних у јединици посматрања и њихова релевантност, процењују се у односу на карактеристике окружења и кредибилитет временске дистанце који су били од утицаја на садржаје примарног и секундарног документационог материјала у тренуцима њиховог настајања. Истовремено, и у теоријским и у емпиријским научним истраживањима трага се и за латентним информацијама, порукама и тенденцијама у исказима и ставовима, на које наведена спољашња дејства одлучујуће утичу, за разлику од транспарентног слоја који првенствено зависи од лингвистичког контекста. Код скривених или изостављених порука, суштина примене методе анализе (садржаја) докумената јесте, поред осталог, и у детаљном проучавању особина и биографских и библиографских података аутора саопштења.¹³⁰ На тај начин се покушава разумети, описати и/или објаснити значај и суштина саопштења, разлози и тенденције за његово настајање и одашиљање, а да се при томе избегне имплицитна интерпретација која би водила произвољном препричавању текста или записа. Односно, елиминација субјективности треба да буде извршена примењеном техником која једносмерну изјаву замењује студијом у вези са том изјавом, чиме јој обезбеђује неопходан ниво егзактности. Ипак, идентификована тенденција

¹²⁹ Војин Милић, Социолошки метод, Нолит Београд, 1965, стр. 494.

¹³⁰ Више видети у: Марија Богдановић, Методолошке студије, Институт за политичке студије, Београд, 1993.

јесте вишеструко значајна. Она подробније оправдава чиниоце садржаја предмета истраживања и објашњава операционо одређење предмета. Тако се тенденција као предмет прогностичких истраживања овом методом може идентификовати на самом почетку процеса истраживања, на пример, приликом дефинисања литературе или откривања постојећих сазнања о предметном проблему.

Кад је прогнозирање научно, неминовно се захтева постојање научних закона и објашњења из оне области наука којој припада појава која се истражује, макар и интуитивно идентификовали тенденције. У прогностичким истраживањима којима резултат треба да буде ваљана научна прогноза, битни чиниоци појаве јесу тенденције, али је неопходно обезбедити квалификовано мерило за вредновање тенденција. Говорећи о научној прогнози у друштвеним наукама, Џ. Термиз каже да се прогностичка истраживања најчешће успешно спроводе у економским наукама и то квантитативним истраживањима на основу релативно малог броја фактора, упркос постојању мноштва утицаја, како у економији, тако и у друштвеним истраживањима уопште.¹³¹ Због тога се поузданија прогноза и добија када су амбиције тенденција краткорочне чиме се постиже сасвим поуздано и прецизно постизање прогностичких циљева. Ако су тенденције, а самим тим и хипотезе и научни циљеви усмерени на дужи временски период, поузданост прогнозе опада. Тада је сасвим оправдано уместо тачкасте прогнозе за циљ поставити прогностички интервал, тзв. „интервал поверења“, којим је обухваћен планирани резултат. Тачкаста прогноза није ништа друго до математичко очекивање прогнозираног параметра у задатом будућем тренутку времена.¹³² Свака постојећа комуникација упућена на предмет истраживања подвргава се применом логичких али и епистемолошких правила методе анализе (садржаја) докумената детаљном рашчлањавању. Тако се откривају и тенденције као информације прогностичког сензибилитета.

¹³¹ Џевад Термиз, Методологија истраживања у криминалистичким наукама (скрипта), Сарајево/Приштина, 2008, стр. 107.

¹³² Више у: Ј. В. Чујев, Ј. Б. Михајлов, Прогнозирање у војсци, Београд, 1980.

На самом почетку теоријског или емпиријског истраживања, приликом дефинисања нацрта научне замисли, тенденције не морају бити видљиве. Напротив, тенденција постаје важан чинилац предмета истраживања онда, када се на основу принципа повезивања теорије и праксе и на основу постојећих научно-теоријских сазнања предметна конструкција теоријски и операционално дефинише. Осим теорије и научно-истраживачке праксе, повезивање се остварује и између постојећих и прогнозираних, будућих научних сазнања, који су претпостављени у апстрактну научног објашњења датог у пројекту истраживања. Сазнајно и идејно јединство полазних и очекиваних претпоставки, критеријума и мерила, категорија и ставова, судова и закључака, упућује на питање да ли извесна тенденција, која је препозната у комуникацији, има релевантан утицај на предмет истраживања. Аргумент одговора на ово питање, практично ће бити садржан у индикаторима као емпиријским показатељима карактеристика неке појаве, јер они су производ теоријског истраживања и емпиријског сазнања које се артикулише и током планирања и пројектовања истраживања, али и током његове верификације и израде саопштења. Овде је важно нагласити да ће се интензивна слика о варијацијама садржаја, тенденцијама и намерама, приказати и у даљем току процеса примене методе. Нарочито приликом квантитативне перцепције садржаја, када изради кодекса појмова и шифара, претходи индивидуална, односно, појмовно термилошка конкретизација.¹³³

Идентификована тенденција може да садржи различито оријентисане прогностичке ставове, од емпиријске дијагностичке категорије до теоретских упитних облика у којима се, заправо, предвиђа будуће стање и/или изражава сумња у изречено. На пример, у реченици: „Глобализација представља незаустављив процес који ће неизоставно захватити све земље света и допринети повезаности људи зарад њихове добробити,“ препознајемо тенденцију као вишеструки дијагностички исказ који се квалитативно препознаје као чврсто и аргументовано убеђење. Исти тај

¹³³ Неђо Даниловић, Однос методе анализе (садржаја) докумената и других научних метода, у: Српска политичка мисао, број 3-4/2007, стр. 172.

исказ, са прогностичком особином може да гласи и овако: „Хоће ли глобализација, као незаустављиви процес који ће неизоставно захватити све земље света, допринети повезаности људи и њиховој добробити“? Очигледно је да у овој формулацији дела комуникације упитни облик уводи атмосферу скепсе и/или ироније, чиме се свакако редукује интензитет тенденције. Сада тенденција има сасвим другачије прелиминарно одређење и другачију поларизацију. И у једном и у другом облику битан је њен однос према постављеном проблему истраживања, будући да је предмет истраживања конкретизација формулације дефинисаног проблема.¹³⁴ Квантитативној техници анализе садржаја, у овој фази дефинисања предмета истраживања, па самим тим и тенденција као битних чинилаца предмета код прогностичких истраживања, приступа у помоћ квалитативна метода. Управо квалитативном техником препознаје се латентни садржај, права природа комуникације, чак и онда када га, пребројавањем и мерењем учесталости квантитативна техника не истакне у репрезентативном збиру. Будући да поседује дефинисану логичку основу, анализа (садржаја) докумената има и адекватно развијен епистемолошки део и самосталан оперативни методско-технички апарат. Оперативни сегмент садржи утврђене норме и процедуре, као и инструменте и алате. Зато је важно у структури предмета истраживања применом капацитета ове методе тачно препознати константне особине садржаја. Јер, ма колико савршени били остали делови пројекта истраживања, нетачно процењена суштина елемената предмета истраживања условиће у коначном неадекватан резултат. Стога је закључак да се потпуни ефекат постиже комбинованом комплементарном употребом обе технике ове методе, а то као оправдану аналогију импликује и синергију теоријских и емпиријских научних истраживања.

¹³⁴ Одређење предмета истраживања је непосредна разрада једног дела (једног или више сродних хипотетичких ставова) формулације проблема. При том, у тој парцијалној разради утврђени су контекст и оквир значења и значаја у укупној појави и проблему. Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 430.

Издавањем одређеног хипотетичког става (или више њих) из формулације проблема, и анализом тог става (или комплекса ставова), обезбеђује се, према мишљењу Славомира Милосављевића, нужна веза између постојећег научног сазнања и конкретног предмета истраживања чијим се одређењем бавимо у нацрту научне замисли.¹³⁵ Неминовно, у фонду постојећих сазнања, у компетентној литератури па и у искуственом, ненаучном сазнању, потребно је препознати постојање теоријских опсервација о појмовима појава које идентификујемо као тенденције, и које имају потенцијал битних делова предмета научних прогностичких истраживања. Стога и није довољно посветити се анализи комуникације само са циљем да се идентификује тенденција у чиниоцима садржаја предмета истраживања. Неопходно је, по могућству током прелиминарног одређења предмета истраживања, извршити и унутрашњу и спољашњу критику садржаја и форме оног материјалног облика који је носач информације (писани документ, видео запис, аудио запис, фотографија, и сл.), а који је истовремено обухваћен предметним хипотетичким ставом (или са више њих).

Критика извора из којег потиче и хипотетички став синтетизује квантитативне и квалитативне аспекте информације. Ови аспекти су комплементарни и творе јединствену идентификацију структуре информације, укључујући податке о времену и месту настанка, податке о ауторима (пошиљаоцима), податке о општим друштвеним карактеристикама и околностима, податке о примаоцима поруке, евентуалне податке о ефектима и последицама радњи које је примање информације произвело, и сл. Овде ће се, ако се ради о провереном научно сазнању, свакако дати и обриси формулације циљева истраживања и одредити интензитет прогностичности управо на бази препознавања тенденција. Истовремено, непотврђено научно сазнање у којем за ову прилику сагледавамо могућност препознавања тенденција, може и само бити предмет прогностичких истраживања. Истовремено, може бити и резултат неког претходног

¹³⁵ Славомир Милосављевић, Пројекат истраживања политичких појава, у М. Печујлић, Методологија друштвених наука, Савремена администрација, Београд, 1982, стр. 657.

истраживања које се налази у процесу верификације. Постојање ових научних сазнања такође може да допринесе чвршћем теоријском утемељењу чинилаца садржаја предмета истраживања, али су тенденције које се као појмови или теме у њему препознају мање поуздане, па је неопходно опрезније оперисати јединицама посматрања.

Са друге стране, емпиријска и хеуристичка сазнања о предмету истраживања заснована су на прогнози специјалиста у датој области. Користи се првенствено уопштавањем и, на неки начин, статистичком обрадом мишљења висококвалификованих стручњака, који се ослањају на своје искуство. Иако се и искуство може назвати скупом статистичких података о елементима, резултатима и последицама збивања, ипак се процес дешава само у главама појединаца. Зато је потребно, ослањајући се на проверена и непроверена научна сазнања и уз помоћ индукције, систематизације, аналогije, класификације и сличних основних метода сазнања, систематизовати сазнајну целину.¹³⁶ Она може бити веома драгоцен извор информација за предмет истраживања али и погодан начин дескрипције евентуалних тенденција. Када је посреди временско и просторно одређење, тенденције ће бити јасније уколико садрже показатеље прошлих радњи и то у дужем временском трајању. Намере и циљеви комуникатора су такође тенденције. Ретроспективна анализа открива и еволуцију у квантитативном смислу, а преко индекса оваквих промена може се закључивати и о смеру тенденција кроз временско одређење. Препознавање тенденција у ставовима говорника одашиљача поруке или учесника у порукама, затим варијације ставова током времена, посебно краћег периода, а затим еволуција истих ставова, такође говори о тенденцијама. На пример, прогнозирање развитка неког економског комплекса може да се ослони и на ставове запослених радника, ставове синдикате и намере управљачких органа. Њихове ставове могуће је анализирати из службених докумената компаније и то оних која садрже неку комуникацију, као што су записници са састанака управљачких органа,

¹³⁶ Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 432.

годишњи извештаји, извештаји и записници синдикалних органа, и сл. Како у теоријском, тако и у операционалном одређењу предмета, тенденције се јављају као стремљења, струјања, настојања или као готове прогнозе. Временско, просторно и дисциплинарно одређење и чиниоци садржаја предмета истраживања пресликавају се у хипотезама. Тенденције које су наведене у операционалном одређењу предмета понављају се и код постављања хипотеза, а индикатори као спољашње манифестације суштине исказом потврђују или оповргавају прогностичност самих хипотеза.

Степен претходних теоријских и емпиријских сазнања о предмету истраживања у највећој мери дефинише прогностички карактер целога научноистраживачког поступка. Ако је предмет научно објашњен и утврђене законитости његовог дешавања и постојања, и ако је елаборацијом провереног научног сазнања утврђено да је предмет истраживања већ анализиран и објашњен, дакле научно сазнат, а за то постоји верификација у оквиру предметне науке, онда је прогноза превасходна амбиција научног истраживања, а само истраживање прогностичко. Тако ће се и у главним питањима приликом формулације проблема истраживања, а самим тим и при одређењу предмета, појавити тенденције као појмови који имају прогностички карактер и који указују на очекивано крајње стање.

Метода анализе (садржаја) докумената представља адекватну појединачну (оперативну) методу коју је могуће примењивати у свим фазама процеса научних истраживања. Поред примене у фазама истраживачког процеса, нарочито је важна њена примена приликом дефинисања проблема и одређења предмета истраживања. Због своје специфичности која подразумева и квантитативно и квалитативно праћење и анализирање комуникације, због аналитичког и логичког капацитета и поузданих инструмената у оперативном делу, погодна је и за идентификацију тенденција као битних чинилаца предмета истраживања који одређују прогностички карактер неког истраживачког поступка. Метода анализе (садржаја) докумената обезбеђује да се тенденције као супстанца информације релативно прецизно препознају и дефинишу у предмету истраживања како би се у циљевима истраживања реално поставила

очекивања. Како у интервалу прогнозе, тако и у временским и садржајним пројекцијама очекиваних резултата. Коначно, након саопштавања резултата научних истраживања, фреквенцијска техника методе анализе (садржаја) докумената може да измери учесталост кључних појмова из комуникације која се поводом саопштења резултата буде водила, посебно у делу који се односи на поруке научне јавности о томе да ли се прогноза поклапа са претпостављеним очекивањима.¹³⁷

2. Научна и друга истраживања

Ако је наука скуп систематских и истинитих знања, онда је научно истраживање једини пут доласка до тог знања. Претпоставимо ли да научних истраживања нема изван науке као систематске, планиране и организоване људске делатности којом се истражује непознато, подразумевамо да се научна истраживања увек спроводе са јасно постављеним циљевима и претпостављеним жељеним крајњим стањем, па је тако наука, заправо, скуп резултата истраживања. Коначно жељено стање које се исказује у извештају о резултатима истраживања увек има најмање два доприноса – један је научни, којим се фонду дате науке додаје нешто ново и њен метод, епистемолошка, логичка и техничка основа оснажују, а други је друштвени допринос, којим се у сврху напретка људске заједнице и њених цивилизацијских достигнућа, одређене друштвене заједнице, неке организације, колектива, групе или појединаца открива непознато и ставља у функцију других људских делатности.

Разумљиво је да поред научних, постоје и друга истраживања којим се у свакодневном животу и раду решава неки проблем. Таква истраживања могу имати и резултате приближне или исте онима која су остварена у процесу научних истраживања, али уколико процес није систематски дефинисан и описан, онда је тешко проверавати резултате тих истраживања, односно, на

¹³⁷ Видети још: Matthew Reason, Beatriz García, *Approaches to the newspaper archive: content analysis and press coverage of Glasgow's Year of Culture*, Media, Culture & Society, Vol. 29, No.2: 304-331, 2007.

идентичан начин спроводити истраживања на сличним појавама. У оба случаја, међутим, научно истраживање је свесна и смислена намерна делатност људи, која је производ интелектуалних и психофизичких напора и активности. Митхад Шамић каже да резултати рада научника, који теже да добију квалификатив научноистраживачки морају да полазе од једног одређеног проблема и да се заснивају на чињеницама до којих се долази истраживањем.¹³⁸ Чињенице које се непосредно прикупљају и обрађују, из непосредног извора чине цео процес научног истраживања кредибилним. Проверавање чињеница и њихова обрада у процесу научног истраживања применом научних метода чини истраживање научним. Адекватна анализа, интерпретација и уопштавање података добијених обрадом прикупљеног материјала спроводи се по неким општим и посебним законитостима и нормама. Према томе, научна истраживања су иницирана и мотивисана новим и неистраженим проблемима и из ове чињенице произлази оригиналност као битан принцип научног истраживања. Треба истаћи да оригинални и нови приступ постоји и онда када се неком раније дефинисаном проблему у истраживању прилази на нови другачији и критички начин или применом нових научних метода, или када се обрађује нова документација везана за проблем истраживања, а која то тада није обрађивана или није била доступна.

Научна истраживања откривају и доносе законитости. Тако код Мирослава Вујевића налазимо закључак да се у научном истраживању мисао мора повезивати са већим бројем искуствених доживљаја, како би се презентовала подударност општег мишљења и појединачног искуственог доживљавања. Позивајући се на Едуарда Калеа, он даље наглашава да у сваком процесу научног истраживања истраживачи заправо, на основу репрезентативног броја искуствених доживљаја размишљају на начин да упоређују те доживљаје. Упоређивањем даље се одваја битно од небитног, небитно се занемарује а битно, које је по научним критеријумима проглашено за битно, уопштава. Тиме се постиже да се научним

¹³⁸ Више у: Митхад Шамић, Како настаје научно дјело, девето издање, ИП Свјетлост, Сарајево, 2003.

истраживањем долази до објашњења мноштва појединачног, али тако да се утврђују законитости и објашњава до тада непознато.¹³⁹

У циљу детаљнијег описа појма, битних својстава и класификације научних истраживања ставови и размишљања на следећим страницама ослањају се великим делом на разматрања и закључке Славомира Милосављевића и Ивана Радосављевића који су на детаљан и заокружен начин описали карактеристике и класификацију научних истраживања у друштвеним наукама, а посебно у политичким.

Они кажу да се научно истраживање може дефинисати као сложен, организован, систематски, сврсисходан процес стицања научног сазнања о строго дефинисаном предмету истраживања верификованом важећом научном процедуром, односно одговорном применом научних метода. Тако дефинисан сложени систем мисаоних, физичких, интелектуалних, теоријских и емпиријских чинилаца јесте једини начин за стицање истинитог сазнања о друштвеној пракси и реалним појавама и у исто време сама друштвена пракса и реалност која има непосредне свакодневне утицаје на живот људи. Треба на овом месту посебно нагласити да једно запажање поменутих аутора. Наиме, ови аутори наводе да је мишљење битна свеповезујућа компонента сваког а поготову научног истраживања, али се подразумева да је оно стваралачко и надахнуто. Ово мишљење као везивни чинилац свих елемената у свим деловима процеса научног истраживања, како кажу аутори, неизбежно корелира са интуицијом али јој није потчињено. Овим запажањем се индикује битно својство научног истраживања које га одваја од осталих истраживања.¹⁴⁰ Научни механизми не допуштају да искуствена база и интуиција, иако се и то дешава, истраживача доводе у субјективан однос

¹³⁹ Више у: Miroslav Vujević, Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti, VII dopunjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 2006.

¹⁴⁰ „Мишљење је креативна функција и срж сазнања. Његова специфичност је у схватању предмета мишљења, а у највишем степену развитка и схватању односа између појмова и стварања појмова, не само о опаженим и представљеним, него и о замишљеним предметима, какви су, на пример, математички објекти *тачка* или *геометријска линија*. Људско мишљење је специфично мисаоно стваралаштво, а не само одржавање стварности и свести. Напротив, савремено мишљење и дух се повратно *одржавају* у стварности, што се нарочито јасно испољава у конструкцији кибернетичких машина као техничких модела одређених логичких и математичких операција.” Више у: Џ. Термиз, Методологија друштвених наука, Графит, Лукавац, 2009.

према реалитету који се истражује, односно, начелно му не допуштају да унапред утиче на резултате истраживања, осим кроз механизам хипотеза и пројекције могућих циљева.

Започнемо ли размишљања и класификацију научних истраживања према досадашњој устаљеној пракси и доступној литератури, наићи ћемо на неограничен број варијација које имају за циљ да на што прецизнији начин функционално, теоријски и практично ситуирају и класификују научна истраживања. Тако се могу срести поделе које имају више критеријума, често некритичких или уско оријентисаних.

Са становишта политикологије према критеријуму општости разликујемо општа, посебна и појединачна научна истраживања. Није лако замислити да је могуће истраживати предмет који садржи све политичке процесе и појаве и целину простора и времена. Ипак, општа научна истраживања могу на целокупном простору и у јединственом времену истраживати и објашњавати појаве политичке природе које имају генерални утицај на сва политичка кретања. Тако се, на пример, питање нуклеарног наоружања и политичка питања у вези са тим одсликава подједнако на политичке процесе на свим континетима. Не са истим интензитетом и значајем, али са истом мером актуелности и заинтересованости, јер су политички процеси у савременом свету, као и економски и привредни неминовно повезани и прожимајући. Са друге стране појединачна истраживања бавила би се само делом тог општег процеса политичких појава, на пример политиком одбране у оквиру генералне политике. Без обзира на то, као и код општих истраживања, процес уопштавања, уочавања законитости и формирања и презентовања резултата истраживања је исти. Не ретко, из резултата истраживања појединачних појава и процеса одсликавају се реалности у генералном смислу. Ако се једним процесом научних истраживања посматра само део политике који се односи на економске односе, или, на пример, на енергетску стабилност, у великој мери се могу претпоставити и општа политичка кретања и предвидети могући потези и последице у најширем смислу политичког организовања и политичке праксе. Посебна истраживања према мишљењу аутора овог рада

као свој предмет интересовања могу имати и опште и појединачне токове политичких појава, али са одређеног посебног аспекта и са специфичним циљевима и крајње жељеним стањима. Ту се може као пример навести истраживање о утицајима политичких појава на општем и појединачном плану на неке друге сегменте друштвеног живота и развоја на микро или макро плану. Кретања у политици утичу на пример и на метаморфозе и прилагођавања образовних система. На основу резултата посебних истраживања може се закључити о правцима третмана људских права у свету или о неопходним променама у мерама заштите животне средине, положају жена и деце, заштити цивила у могућим сукобима, и сл.

У литератури налазимо и на поделу према природи истраживања, и то на теоријска и емпиријска научна истраживања. Код Славомира Милосављевића и Ивана Радосављевића ова група се именује према критеријуму својства предмета, што је битно тачнија одредница. Бавећи се својством предмета истраживања теоријска истраживања у науци имају као циљ теоријске резултате. Ова истраживања се морају базирати на већ постојећим научним сазнањима који су на било који начин обелодањени и у практичном смислу доступни истраживачима. Процес мишљења и употребе логичког инструментаријума и инструментаријума научних метода има ограничену амбицију. Најчешће да постојеће теорије допуни, развије или осветли из других углова и праваца, а некада са циљем да се теоријска основа науке и научног метода у епистемолошком смислу оснажи, прошири и компаративно суочи са теоријама које исти проблем и предмет третирају на другачији начин. Типичан пример за напред наведено јесте и расправа око епистемолошке основе методе анализе (садржаја) докумената где је могуће анализирати приступе које пласирају истраживачи у социолошким наукама и у исто време савремени истраживачи у политичким наукама.¹⁴¹ Док једни у оквиру науке виде методу са недовољном развијеном епистемолошком основом сматрајући да се недовољно ослања на теорију науке у којој се

¹⁴¹ Неки аутори су покушали да неке практичне гране социологије представе као нове научне дисциплине. Видети још: Александар Халми, Методологија истраживања у социјалном раду, Алинеа, Загреб, 1995.

примењује, са друге стране се по истом питању сматра, да својим обухватом у логичком, практичном и техничком опсегу ова оперативна појединачна емпиријска метода има сасвим довољно развијену теорију која исходи из теорије науке чијим проблемом се бави. Управо метода анализе (садржаја) докумената показује да чисто теоријских или чисто емпиријских истраживања и нема. Теорија методе анализе (садржаја) докумената базира и на њеној учесталости примене у емпиријским истраживањима. Резултатима који су проверљиви, и који решавају конкретне проблеме, али у строго контролисаном научном процесу, ова метода поседује одговарајући теоријски и епистемолошки кредибилитет. Јер, емпиријска научна истраживања доприносе сазнајној моћи науке, чиме се утиче на актуелност у развоју теорије и појмовној чистоћи јер се на конкретним истраживањима праксе примењује оно што је у теорији зацртано. Другим речима, у теоријски регистар улазе само они садржаји и резултати сазнања који су и практично проверени.

Према критеријуму времена подела научних истраживања је извршена на трансферзална, лонгитудинална и панел истраживањима која се као посебна врста могу применити у одређеним издвојеним временским интервалима, као самостална истраживања или као део неког другог истраживања. Лонгитудинална, како им и назив сугерише, обухватају неколико временских периода у којима се истраживана појава затиче. То може да буде појава чији је предмет истраживања у целини повезан са временским интервалима у којима се предметна појава посматра, или се неки чиниоци садржаја предмета појављују у одређеним временским одредницама које чине низ у дужем временском периоду. Трансферзална истраживања, која су краткотрајна, имају фокус на одређеном стању посматране појаве у одређеном временском интервалу, или на целој појави уколико је обухват посматрања могућ у предвиђеном кратком временском периоду. Поменута панел истраживања имају задатак да се баве одређеном појавом која се наизменично у више временских интервала појављује као неки слој посматраног реалитета, или се односе на истородна питања једне појаве у различитим временским периодима. Код Ц. Термиза наилазимо на

поделу истраживања по времену трајања на дугорочна, средњорочна, краткорочна и тзв. „блиц“ истраживања, али уз напомену да критеријум трајања зависи и од опремљености истраживача, броја учесника у истраживању, ситуације и услова у којима се истраживање одвија, техничких средстава и много других чинилаца.

Ако би се подела вршила према критеријуму припадности науци или научној дисциплини онда Славомира Милосављевић и Ивана Радосављевић разликују мултидисциплинарна, где је предмет истраживања својствен већем броју дисциплина више наука, и интердисциплинарна где је предмет садржан у више дисциплина једне науке. Постоје такође и интрадисциплинарна истраживања у оквиру једне дисциплине једне науке. Слична класификација се може срести и код бројних других аутора. Важност овог разграничења код мултидисциплинарних и интердисциплинарних истраживања садржана је у потреби да истраживач својим искуством препозна постојање или одсуство предмета истраживања у више дисциплина. На тај начин ће адекватно моћи да изради и пројекат истраживања, постави основну замисао и хипотетички оквир. Такође, искуство, опрезност и прецизност омогућавају да се предмет истраживања не приказује, а самим тим и не обрађује у оквиру оних дисциплина у којима реално не постоји. У сваком случају, критичан моменат јесте процес обраде података и хомогеност закључака који исходе као резултат научног рада. Наиме, иако се препознаје у више дисциплина једне науке или у више дисциплина више наука што је само по себи хетерогена појава, чиниоци садржаја предмета истраживања задржавају хомогеност смислености исказа саопштеног у извештају о резултатима истраживања. У том смислу, метода анализе (садржаја) докумената је веома погодна да принципе мултидисциплинарности и интердисциплинарности предмета истраживања хомогенизује у садејству са другим примењеним методама. Својом квантитативном техником утврђује интензитет појављивања чинилаца садржаја предмета истраживања у дисциплинама једне науке или више наука, а квалитативном техником региструје латентне садржаје који могу да

буду кохезивни елемената хомегенизације закључака или пак ометајућа и неконструктивна примеса.

Према актуелности предмета истраживања подела је извршена на реконструктивна, актуелна и пројективна научна истраживања.¹⁴² Када је потребно расветлити неку појаву која има карактеристике догађаја из ближе или даље прошлости, реконструктивна научна истраживања доводе до резултата којим се могу објаснити и описати нека понашања или појаве као смернице за актуелно поступање или пројектовање неких активности у будућности. Ова истраживања реконструишу догађаје који су се десили у њиховој укупности без обзира да ли се ради о мисаоним, научним или материјалним реалитетима. Сама одредница прошлости није до краја дефинисана. Прошлост може бити даља или ближа. У прошлост на тај начин спада и оно што се завршило пре неколико векова али и оно од пре неколико дана. Сасвим је јасно да се не ради о приближним категоријама и да је од изузетне важности опрезност приликом одабира научних метода за такву врсту истраживања. Наиме, нешто што се десило у скорој прошлости, на пример пре неколико година, може по свом карактеру и утицају на делатну стварност да буде и предмет актуелних истраживања. Али ако су утицаји предметне појаве угашени, а сазнања и описи недовољни, онда се упркос релативној временској блискости ради о реконструктивним истраживањима. Овом приликом битно је напоменути и то да је поузданост реконструктивних истраживања невелика ако је интенција да се само на основу реконструкције претходних догађаја формира јасно и поуздано будуће понашање. Ово је посебно карактеристично у политичким догађајима и процесима у којима се осим нових друштвених околности јављају нови интереси, нове политичке конструкције и идеје и нова политичка воља. Типичан пример могу да буду реконструктивна истраживања на предметима који у чиниоцима садрже догађаје из Другог светског рата, на пример. Проучавајући такве догађаје научник може некритички да закључује о понашањима у будућности на примеру неких европских земаља које су током рата били највећи

¹⁴² Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 59.

непријатељи, а данас, и у будућности, граде нове политичке конструкције које су засноване на декларисаном поверењу и мирољубивој политици, заједничкој економији, културним вредностима и одбрани, какав је на пример однос Француске и Немачке.

Супротно од реконструктивних постоје и актуелна научна истраживања. Сам назив асоцира временску одредницу, односно интересовање које може да буде двојако. Као прво, постоје појаве које се истражују али чији предмет истраживања изазива научно и друштвено интересовање без обзира на време дешавања посматране појаве. Актуелност може да буде вишеструка и да потиче од значаја који та појава има на живот људи или на политичке економске и друштвене процесе, на питања од универзалног или локалног значаја, а могу да буду и теоријске и емпиријске природе. Тако су на пример, у сфери одбране и глобалне безбедности увек актуелна питања надметања у наоружању, а посебно питања везана за тероризам или оружје за масовно уништавање. Са друге стране, актуелност може да исходи и из чињенице да се истраживана појава дешава паралелно са процесом истраживања, да се њени токови, законитости и карактеристике континуирано одигравају али и мењају што само по себи представља додатни напор и изазов за истраживаче. И у једном и у другом случају предмет истраживања је део текуће делатне стварности, односно живота људи, па је и значај истраживања примаран. Или се решава неки актуелни теоријски а чешће емпиријски проблем, или се одговара на питања и захтева како пројектовати будуће понашање или прогноzirати догађаје и активности у којима ће се обрасци новог понашања применити.¹⁴³

Пројективна истраживања су посвећена настојањима да се на бази научне прогнозе адекватно предвиде будући токови догађаја. По суштини су емпиријска, али се у великој мери ослањају и на резултате теоријских истраживања. У претходном излагању у извесној мери описан је процес прогностичких истраживања а највећи део пројективних истраживања има

¹⁴³ Анализа интернета која је показала степен заступљености мржње у садржајима порука. Видети више: Joseph A Schafer, *Spinning the web of hate: Web-based hate propagation by extremist organizations*, Journal of Criminal Justice and Popular Culture, Vol. 9, No. 2: 69-88, 2002.

за циљ прогностичке резултате и намере. Предмети пројективних научних истраживања лоцирани су у ближој или даљој будућности и као и код реконструктивних, тешко је поставити критеријум мерења блискости односно удаљености времена које називамо будућим. У сваком случају, интервали времена увелико утичу на тачност и поузданост код пројективних истраживања. Уколико су појава и њен предмет базирани у блиској будућности прецизнији су и поузданији закључци па је могућа тзв. тачкаста прогноза, и обратно, ако је време у којем се посматра појава лоцирано далеко у будућности могућа је интервална прогноза, односно тзв. интервал поверења. Пројективна истраживања су веома значајна за истраживања у политичким наукама и политичкој пракси. Предвиђање кретања неких процеса и појава у политици жеља је сваког политичког делатника. У исто време, то су посебно захтевна и тешка истраживања јер је и вероватноћа погрешака веома велика. Осим политичке праксе као свакодневног реалитета који се базира на постојању одређених политичких и других интереса који из њих исходе, ова истраживања су значајна и за дефинисање архитектуре управљања друштвом у целини на микро и макро плану и то посредством дефинисања тенденција у вези са неком појавом. Из тог разлога је неопходно, како наводе Славомира Милосављевић и Ивана Радосављевић да постоји одређени степен изграђености реалистичне развојне пројекције и довољно знање о битним тенденцијама како би се на њих могло утицати и усклађивати могућности, потребе и захтеви стварности.

Ако као критеријум поставимо однос субјекта и објекта према предмету истраживања срећемо се са поделом научних истраживања на интроспективна и ентроспективна. Код интроспективних, која се најчешће поистовећују са техником испитивања и истраживања у психологији субјекат има као предмет истраживања сопствену личност. Посматрају се и испитују сопствене мисли и осећања. Резултати таквих истраживања даље се могу користити, на пример у психологији и психијатрији, ради истраживања доживљаја, а о томе се закључци изводе на основу импресије истраживача и то на основу самопосматрања.

Интроспективна научна истраживања се спроводе такође ради добијања извесних података на основу којих следи закључивање, било да се оно спроводи путем експеримента, било да се ради о методама са систематским неексперименталним приступима. Поузданост података добијених овом врстом истраживања је дискутабилна, иако је некада ова врста истраживања једино могућа, док се о могућности проверљивости и поновљивости не може ни говорити.¹⁴⁴ Са друге стране, ентроспективна истраживања подразумевају устаљени облик истраживања у којима се јасно препознаје истраживач или више њих, посматрана појава и предмет истраживања који осим научне заинтересованости и претходних знања истраживача о њему, нема других заједничких детаља са истраживачем.

У научном истраживању при самом пројектовању процеса постављају се циљеви научног истраживања и дефинише његова сврха. Циљеви се представљају као научни и друштвени а сврха истраживања може бити решавање неког теоријског или емпиријског проблема или комбиновано, при чему сврха може да обухвати и неке друге па и све критеријуме напред наведених класификација научних истраживања. Према томе, према сврси истраживања као критеријуму поделе истраживања препознају се хеуристичка и верификаторна истраживања. Откривалачка интенција хеуристичких истраживања указује на то да је истраживање посвећено стицању до тада непознатих сазнања о неким својствима предмета истраживања или о предмету у целини. У колоквијалном говору о хеуристичким истраживања се често може чути објашњење да се спроводе ради брзог и једноставног одговора на нека питања и проблеме када није практично и/или економично спроводити пун процес научног истраживања. Такав пример постоји и приликом делимичне примене методе анализе (садржаја) докумената, када се користи само једна њена техника, квалитативна или квантитативна за истраживање неке појаве. Или, када се ради економичности и брзе провере одређене карактеристике неког реалитета користи само део техничког инструментаријума за проверу неке

¹⁴⁴ Видети више: Богољуб Пејчић, *Методологија емпиријског научног истраживања. Хрестоматија*. Универзитет у Београду, Дефектолошки факултет, Београд, 1995.

појаве, на пример евиденциони образац или неки упрошћенији графички облик којим се може регистровати квантитет. У том случају хеуристичка истраживања су базирана на коришћењу неких уопштених правила о којима постоји извесно искуство, као и на коришћење интуиције и здраворазумског мишљења.

Ради провере постојећих научних сазнања користе се верификаторска научна истраживања. Њихова улога је важна јер има корективну и контролну функцију будући да је сврха ових истраживања провера ваљаности и вредности познатих, признатих и важећих научних сазнања. Код ове врсте истраживања акценат се ставља на дефинисање проблема истраживања. Дефинисање проблема истраживања код верификаторских истраживања последица је пре свега теоријског научног мишљења, великог искуства истраживача и адекватне методолошке ерудиције. Наиме, постављање предмета и циљева истраживања на основу дефинисаног проблема указује да је истраживање покренуто са јасном намером да се постојеће научно сазнање ревидира, допуни или у потпуности одбаци као неадекватно и несагласно појави из које проблем и предмет потичу. Тако се данас, на пример, нека научна сазнања која су везана за самоуправљање као некадашњи етаблирани друштвени, политички и економски процес могу у потпуности одбацивати или ревидирати јер су сазнања која су била производ истраживања у потпуности компромитована у пракси.

Према критеријуму научних циљева постоји вишеслојна подела истраживања која кореспондира са бројем карактера циљева који се у науци могу остварити кроз процес научног истраживања. Али како наводе Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић, ова класификација је само условна, јер сва истраживања имају у себи особине открића и садрже опис појава и извесну трансмисиону везу између прошлог, садашњег и будућег. Стога је критеријум циљева услован и може се говорити само о преовлађујућем карактеру циља код једног истраживања, не занемарујући важну чињеницу да се најчешће срећу истраживања чији су циљеви вишеслојни или универзални. Тако су према критеријуму циљева истраживања класификована као: оријентациона, дескриптивна,

класификаторска, иноваторско-хеуристичка, експликативна, прогностичка, и друга.¹⁴⁵ Оријентациона истраживања усмеравају нова истраживања, јер су у њиховим резултатима садржане смернице како за постављање адекватног пројекта истраживања тако и за сам истраживачки процес. У процесу истраживања постоје бројни чиниоци чије су функције испреплетане, компатибилне и условљене. Такође, код посматране појаве постоје услови, околности, утицаји, интеракције, узрочно-последичне релације. Описивање тих односа припада дескриптивним научним истраживањима. Када је посредни класификација и типологизација предмета истраживања тада се говори о класификаторским истраживањима. Класификација предмета истраживања не може бити извршена без утврђивања битних одлика предмета према јасно дефинисаном претходном критеријуму. Иноваторско-хеуристика истраживања оријентисана су на откривање непознатог у укупној природи предмета истраживања. То могу бити нека унутрашња својства предмета истраживања, али и околности у којима се одвијала динамика спољашњих промена, као што су проток времена или неке друге мерљиве и немерљиве квалитативне и квантитативне особине предмета. Научно објашњење исходи из експликативних научних истраживања. Објаснити нешто подразумева подробно разумевање бројних унутрашњих и спољашњих процеса и самог проблема и предмета истраживања. Намера да се нешто научно објасни спада у високу научну амбицију која подразумева да се разуме свака појединачна целина и иста такође објасни, како би се као крајњи циљ објашњења дошло до уопштавања и објашњења законитости на свим нивоима мишљења и закључивања, од појединачног до генералног. Коначно, о прогностичким истраживањима која, условно говорећи, посматрају појаву у стању и времену у које ће тек стићи баве се тенденцијама као битним одликама предмета истраживања. О њима је било речи на претходним страницама овог рада.

Према критеријуму улоге истраживања у развоју науке разликују се фундаментална, примењена, развојна и акциона истраживања. Ова подела је

¹⁴⁵ Исто, стр. 62.

евидентна и у природним и у друштвеним наукама, али се у истраживањима друштвених појава понекад врло тешко разазнају услови за прецизну класификацију. О овим истраживањима ће бити више речи у наставку рада.

Подела према критеријуму сложености истраживања је нешто комплекснија подела, али у исто време прилично прецизна, највише због тачних појмова који говоре о квантитету. Ову поделу су методолози Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић дали на начин да су класификовали у групе и подгрупе. Тако се по критеријуму обухвата материје препознају генерална и детаљистичка истраживања, а по броју метода за сакупљање података постоје полиметодска и монометодска научна истраживања. Према томе колико је комплексан пројекат истраживања сврставају се једноставна истраживања која поседују само један јединствен пројекат, затим, са једним сложеним и више потпројеката ниже хијерархије као и са генералним пројектом који обухвата више пројеката, а који обухватају више потпројеката. У ову групу истраживања спада и подгрупа компаративних истраживања која почивају на принципима упоређивања за које је потребно дефинисати веома сложене критеријуме, и панел истраживања погодна за слојевито истраживање појава у више одвојених јединица времена а са истим методама и на истом предмету истраживања.

Критеријум трајања истраживања дели сва научна истраживања на перманентна, дугорочна која тражу више од једне године, средњорочна чије се трајање дефинише од шест месеци до годину дана и краткорочна која трају највише до три месеца. Поред овога срећу се и тзв. „блиц“ истраживања која трају од једног до седам дана.

На претходним страницама укратко је дат начелни преглед и кратки опис научних истраживања. Поред научних, у људској пракси и искуству постоје и друга истраживања која имају сличну структуру и генералне принципе али не и све елементе процеса научног истраживања. Било да се ради о томе да њихов проблем или предмет нису дефинисани у прописаном научном поступку, било да им недостају извесне фазе научног процеса или документација и мисаона целина који тај процес употпуњују у научном смислу, или, да током тих истраживања нису примењиване научно

верификоване методе. Поред научних, постоје разна друга истраживања како наводи Џ. Термиз, и то аматерска или дилетантска, стручна или професионална, али и квази истраживања. Поред њих постоје и бројна друга која имају особине активности коју називамо истраживањем, а која представља активност посвећену стицању сазнања о истиности предмета од интереса, која је дакле, намерна, мање више организована и сврсисходна.¹⁴⁶ У аматерским, или како се још називају дилетантским истраживањима, резултати нису поуздани, иако и ова истраживања могу да буду од користи и да повремено дају истинито сазнање. Она су аматерска из најмање два разлога, или их изводе људи који немају методолошко знање и истраживачку способност и праксу, или су спроведена мимо научних правила и процедура. Поред ових постоје истраживања која се начелно не сврставају у научна већ припадају стручним или техничким истраживањима али која су у суштини базирана на научним док се од првих разликују углавном по претпостављеним и дефинисаним циљевима, примењеним методама и по структури процеса истраживања.

Техничка истраживања, на пример, ослоњена су на научна, али су им циљеви такве природе и интенције да се евидентна достигнућа и теоријске и практичне вредности научних истраживања претворе у практичне и конкретне изуме којима се побољшава ефикасност и квалитет човековог деловања и живота. Тако научна истраживања брину о пуној и јединственој истинитости открића, а техничка о пуној функционалности и ефикасности изума. Човек у пракси ствара корелат изуму, а то је сама идеја, односно хипотеза са детаљима који се касније оваплоћују у конкретан предмет.¹⁴⁷ И у техничким истраживањима присутан је процес повезивања мишљења и искуства, с тим да се у техничким истраживањима доминантно примењује принцип дедуктивног мишљења, од замисли изума до конструисања и састављања најситнијих детаља, а код научних истраживања преовлађује индуктивно мишљење покренуто од проблема дефинисаног у објективној стварности па до генерализације. Такође, модели као пројектоване и

¹⁴⁶ Џевад Термиз, *Методологија друштвених наука*, Графит, Лукавац, 2009, стр. 40.

¹⁴⁷ Miroslav Vujević, наведено дело.

поједностављене представе замишљеног изума најчешће се користе у техничким истраживањима. Њихова сврха је да иницијална идеја буде коригована на основу студије праћења понашања модела. Осим у техничком смислу, постоје модели који се могу поставити и у равни неке активности али и у мисаоном процесу. Тако се као производ тачног и рационалног мишљења појављује тзв. идеални тип који ће се при коначном тестирању или експерименту понашати као и крајњи очекивани и замишљени производ.¹⁴⁸

Стручна истраживања слично техничким, разликују се од научних углавном по карактеру постављених циљева истраживања. Док је код научних у питању откривање и дефинисање законитости, стручна истраживања проверавају конкретизованост тих законитости. Истражују онај део стварности којом се може проверити или дијагностиковати постојање извесне појаве са својим практичним законитостима и појавама. Иако стручна конкретизација неког дела стварности подразумева испитивање и посматрање само дела једне целине, не ретко се стручна истраживања могу изводити и на већем обухвату при чему је цела појава предмет истраживања, али и даље остаје разлика у томе да се супротно од научних не иде ка генерализацији већ ка конкретизацији појединачног. И код ових истраживања је битно нагласити постојање везе између мишљења и искуства било да се ради о стручним истраживањима у друштвеним или у природним наукама. Производ је стручни рад који има исту структуру као и научни. У природним наукама знатно је више стручних радова који имају конкретну апликативну функцију. Такав случај је у техничким и медицинским наукама, у биологији, метеорологији или математици, али постоје и потребе за честим стручним истраживањима у друштвеним наукама а посебно у политичким. Утицај типа политичке кампање, или облик вишестраначких избора на пример, не спадају у теме које изискују потребу за научним истраживањима, али за стручним је потреба веома наглашена.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Видети више: Макс Вебер, *Методологија друштвених наука*, Глобус, Загреб, 1989.

¹⁴⁹ „Stručna su istraživanja društvenih i političkih pojava pod još većim pritiskom nego znanstvena istraživanja. Otkriće opće zakonitosti nikog konkretno ne pogađa. Ako smo otkrili da vladajuća struktura uveliko ometa funkcioniranje demokracije, to konkretno nikog neće pogoditi. Međutim, ako smo stručnim istraživanjem utvrdili konkretne ljude doći ćemo u sukob sa onima čija je moć

Како наводи Мирослав Вујевић, у многим подручјима стручна истраживања су се посебно афирмисала и истакла своју предност на основу стварне поребе над научним истраживањима. Тако се у медицини она називају претрагама, у правним наукама, посебно у криминологији зову се истрагама, а у педагошким наукама то су испитивања. Овом се може још додати да све врсте дијагностике, па чак и најједноставнијег нивоа у техничким наукама спадају у неку врсту стручних истраживања.¹⁵⁰

На крају овог дела рада уследиће краћи опис неких специфичности својствених истраживањима у политикологији, будући да је код ове врсте истраживања карактеристичан и друштвени и политички однос према истраживаној појави. Извесно је да се научно истраживање у политичким наукама начелно подудара са структуром процеса истраживања у другим друштвеним наукама. Резултат тога процеса треба да буде верификација и унапређење постојећег знања и допринос укупном сазнању откривањем нових чињеница и истина које су садржане у предмету истраживања. Прихватајући мишљење др Џевада Термиза да се научно истраживање као процес састоји од сталних неопходних етапа, наводимо да он истиче начелне четири етапе у процесу научног истраживања. Оваква структура погодна је и за истраживање у политичким наукама. Свака етапа научног истраживања има своје фазе. У првој етапи је тежиште уочљиво дато на организационе поступке којим се елементи процеса логички и надовезујући третирају. Од дефинисања проблема до прелиминарног одређења могућег предмета истраживања и његовог структурирања у форми теме за истраживање. Другом етапом доминирају мисаони процеси. Почев од формирања парадигматских поставки па до израде идејне скице истраживања. Овом етапом преовлађују интуиција, мотивисаност, искуство и рутина истраживача. У трећој етапи, према истом аутору, израђује се пројекат истраживања и уз употребу адекватних метода и инструмената организује

mного већа од наше. Takav sukob, na žalost, završava tako da se stručna istraživanja, ako ih ima, svode na ona koja pomažu očuvanju ili povećanju moći onih koji je ionako imaju previše. Tako je sudbina sociologa i politikologa i novinara da u situacijama u kojima su najpotrebniji iznevjere ili napuštaju svoju struku.“ Види: Miroslav Vujević, наведено дело.

¹⁵⁰ Исто.

истраживање. Четврта етапа јесте израда извештаја о резултатима истраживања.¹⁵¹

У сваком случају, као и у другим наукама друштвене природе, тако и у истраживањима у политици, циљеви научног истраживања се дефинишу као научни и практични, а нивои научних сазнања као научни опис (дескрипција), научно сврставање (класификација) и типологизација, научно откриће, научно објашњење (експликација), научна прогноза (предвиђање).

Поред тога што процес научног истраживања има своју утврђену унутрашњу структуру има и своју динамику. Неки поступци и радње се понављају по тачно утврђеним моделима који су такође продукт мисаоних активности. И истраживање у политичким наукама је сложена целина мисаоних, физичких и смислених и рутинских, оперативних и техничких интелектуалних и мануелних процеса и радњи, како наводе Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић. Ипак, карактеристично је запажање ових аутора да је у истраживању у политичким наукама специфичан друштвени однос који настаје у самом односу између елемената процеса истраживања, субјективних карактеристика истраживача, предмета истраживања и окружења у којем се политичке појаве дешавају и у којем се истраживање изводи. Тај однос јесте динамичан, интерактиван и вишеструк. Постоји и друштвени вишестрани и вишеструки однос између самих истраживача. Управо мисаони процеси које они развијају и са којима приступају предмету истраживања у политичким наукама, доприноси конструктивном и поузданом дискурсу у току процеса истраживања. То има за циљ и активно реаговање на динамичност промена политике као реалитета који има извесну и ограничену актуелност. Право је питање када тај друштвени однос у научном истраживању почиње, али и када се и како окончава? О томе, напред наведени аутори кажу: „Зачињање друштвеног односа на релацији истраживање – друштво започиње оценом истраживача да одређено научно или друштвено питање, по својим својствима, треба и може да буде истражено, или када наручилац оцени да му је неопходно

¹⁵¹ Џевад Термиз, Методологија истраживања у криминалистичким наукама (скрипта), Сарајево/Приштина, 2008, стр. 19.

истраживање дотичног питања.“¹⁵² Међутим, ако би се детаљније осврнули на истраживање особина и услова за успостављање и трајање ових односа, могле би се приметити и неке друге специфичности које имају каткад и радикалне утицаје на процес научног истраживања. У овом случају у политичким наукама, али и у било којим другим, научно истраживање по природи ствари требало би да има искључиво научни критеријум. Али, упркос свим постулатима науке и изграђености њених конститутивних делова, понекад смо сведоци да субјективно у наведеним унутрашњим односима надјачава научне принципе, па се могу срести истраживачки процеси са резултатима истраживања који, и на лаички поглед, не одају утисак научне објективности и научне истине. То су тзв. „наручена истраживања“ или наручени резултати истраживања иницирани зарад какве просте практичне политичке акције, која не мора да буде вођена истим моралним парадигмама на какве се научна истина мора да ослања.¹⁵³ Друга крајњост са којом се у процесу развијања унутрашњих односа и у процесу истраживања могу срести истраживањи јесте да се активно омета њихов процес. Било онемогућавањем приступа подацима и документима, било представљањем неадекватних одговора о предмету истраживања, индикаторима, варијаблама и сл. Зато се ова фаза, фаза отпочињања активног односа приликом истраживања у политичким наукама може именовати фазом критичког односа према научном сазнању или према друштвеној реалности. Или се успоставља сарадња и јединство између истраживача и друштвене средине у којој се истраживана политичка појава одиграва, или настаје сукоб који не обезбеђује одрживост процеса научног истраживања. Специфичности се огледају и у томе што су, не ретко истраживања у политичким наукама заправо латентна политичка кампања. Иако је веома тешко препознати моделе деловања политичких организација

¹⁵² Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 64.

¹⁵³ „У том истом односу крије се и једна ванредно велика опасност: да истраживање превише буде изложено дејству оперативне, текуће политике, да буде један њен облик и, тако, њој подређено. Тиме истраживање губи научну вредност и нужну објективну компоненту истинитости, те не доприноси ни науци ни политици.“ С. Милосављевић, И. Радосављевић, исто, стр. 65.

према извесним циљним групама или целој популацији кроз форму политичких истраживања, у друштвима са зрелијим политичким системима и слојевима са вишим образовањем то се лакше препознаје. Под формом истраживања, дакле, тимови стручњака ангажованих од стране политичких организација прикривено пласирају ставове и утичу на мишљење бирачке популације. Ту се не може говорити о користи за науку, већ на неки начин о злоупотреби науке у дневнополитичке сврхе. Резултате таквих „истраживања“ увек прати одабрана група „аналитичара“ који вештим вербалним конструкцијама коментаришу и истичу поједине закључке. Може се заправо констатовати да се наука и научно истраживање систематски користе у политичкој пракси при чему посебан однос постоји и на релацији истраживачке групације и истраживачке популације. Истраживачи са реалним научним намерама срећу се са околностима које су променљиве и увелико зависе од опште друштвене атмосфере. Тако се у обзир морају узимати и специфичне манифестације истраживане популације као што су неповерење, пасивност, равнодушност, страх, разочарање или превелики и неоправдани оптимизам. Из тих разлога, приликом истраживања у политичким наукама свако истраживање представља специфичност за себе и одлучујуће је важна опрезност истраживача али и одабир адекватних и поузданих метода. У том смислу метода анализе (садржаја) докумената је врло прихватљива метода којом се латентне поруке и тенденције могу препознавати и квантификовати њихов интезитет.¹⁵⁴

Ако се говори о постојању једног општег предмета у политиколошким истраживањима процена је да је потребно и велико време и стрпљење и знање да се у потпуности опишу све карактеристике које припадају једном типском предмету истраживања који припада уобичајеној политичкој појави. Кад се каже уобичајена, мисли се на појаве везане за политичку праксу, као што су врста политичког уређења, изборни систем, постојање и деловање странака, политички интереси и средства за њихово остваривање, и сл. Све

¹⁵⁴ Видети још: Славомир Милосављевић, *Политичка акција – Методолошки проблеми емпиријског истраживања политичке активности*, Институт за политичке студије ФПН, Београд, 1977.

претходно се може посматрати на локалном и глобалном нивоу, у прошлости, садашњости и у будућности и као реална појава и као идеологија. Опис елемената типског предмета истраживања у политичким наукама налазимо код Славомира Милосављевића и Ивана Радосављевића који полазећи од дефинисаности и квалификованости одређених појава као опште-политичких дају могући типски мисаони модел предмета истраживања.

Први елемент представља политички процес који има своје специфичности, трајање, услове, циљеве, сврхе и мотиве, субјекте, методе, активности и последице. Политички процеси, као и сваки други процеси одвијају се у одређеним условима. Ти услови испољавају свој утицај на политички процес било да се ради о природним условима, као што су локација, територија, удаљеност или о другим условима. Као што услови проактивно утичу на политички процес, тако и политички процеси утичу на те услове. Мање на природне, а у већој мери, на пример, на психичке и друштвене услове, као што су психичка конституција субјеката политичког процеса, социјална структура, степен организованости друштва, развијеност медија, способност одбране територије, политичка и дипломатска моћ, број политичких и војних савезника. У друштвене услове свакако спадају и економски утицаји као што су облик и продуктивност производње, модел опорезивања, систем расподеле добити, али и уско политички друштвени услови у које се могу убројати облик владавине, структура политичког система, постојање идеологија и утицај невладиног сектора. Овome се још могу додати и утицаји који исходе из категорије друштвене свести као што су традиција, култура, религија, обичаји, веровања, опште и националне вредности.¹⁵⁵

Као други елемент типског предмета подразумевају се субјекти у политичком процесу. То су појединци, групе и организације који своје интересе настоје да остваре путем активног или пасивног учествовања у политичком процесу и то кроз сарадњу или супротстављања. Дефинишући

¹⁵⁵ Видети више: John Baylis, Steve Smith, *The Globalization of World Politics – An Introduction to International Relations*, Oxford University Press Inc, II edition, New York, 2001.

учеснике у политичком процесу наведени аутори се ослањају на мишљење Жана Мејноа и наводе као учеснике четири групе субјеката: кориснике, следбенике, активисте и акционо језгро. При чему, како наводе, у литератури се још могу срести и неке додатне категорије као што су: политички субјекти и објекти, манипулатори и манипулисани, вође и вођени. У сваком случају, ради се о сложеној структури променљивих улога, места и положаја у процесу.¹⁵⁶

Мотиви, интереси и циљеви су такође елеменат предмета истраживања типичног у политикологији. Речју, мотиви и интереси јесу генератори политичке акције и фигуративно речено, представљају архитектуру политичког процеса јер утичу да се циљеви реализују или не реализују. Мотиви произлазе из препознатих потреба, а интереси се ослањају на интензитет мотива. На другој страни, као крајње жељено стање налазе се циљеви. Циљеви могу да буду рационални и реални или ирационални и нереални а самим тим и остварививи или неоствариви. Такође, они су краткорочни, средњорочни или дугорочни, а познати су и револуционарни и историјски циљеви.

Поред наведеног у елементе политичког процеса могу да се уброје и политичке активности субјеката политичког процеса које се одвијају кроз делатности различитих форми и садржаја. Оне делатности у оквиру политичких процеса које су константне и рационалне, које су свесне и организоване називају се функцијама. Ове су функције у активним узрочно-последичним односима, а основне и опште функције реализују се у процесу спровођења политике кроз реализацију оперативних функција у државним и другим системима.¹⁵⁷

Методе и средства субјеката политичког процеса и последице и резултати (ефекти) такође су моделом претпостављени елементи политичког процеса као предмета проучавања у политиколошким истраживањима. Када се помињу методе и средства мисли се пре свега на

¹⁵⁶ Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 76.

¹⁵⁷ Исто.

смислене и организоване активности инициране интензитетом и карактером интереса, при чему се може говорити о сарадњи или несарадњи, односно, сукобу и супротстављању. Други облик је усаглашавање интереса, а затим и придобијање или привлачење наклоности. Такође се може говорити и о облицима политичког компромиса, али и о бројним врстама политичког насиља, принуде, застрашивања или санкција. За све те методе користе се различита техничка и материјална средства, али и друге групе политичких елемената као што су политички лобији, који утичу на облике понашања и намере, односно на свест, психу и вољу. Као последице и резултати појављују се мерљиве величине исказане кроз степен остварености циљева и најчешће су дограђени циљеви или конструкција, губитак или деконструкција или задржавање на достигнутом нивоу, односно конзервација. Коначно, истраживање предмета политичких појава има значај у смислу доприноса научном политиколошком знању у општем смислу али и као конкретан теоријски допринос политици као друштвеној пракси и реалности која постоји у свим аспектима човековог живота и деловања.

3. Трансферзална и лонгитудинална истраживања

Могло би да се каже да у политичким наукама преовлађују истраживања трансферзалног типа. Она се баве пресеком, сликом тренутног стања појаве у једном временском интервалу. Најчешће су то потребе за брзим анализама и подацима који дају информације и податке за потребе дневних политички активности, а што је условљено специфичностима и захтевима ритма политичке праксе, при чему акценат није на праћењу утицаја временским промена на зависне варијабле јер су оне најчешће настале раније од тренутка посматрања. Овим истраживањима се добијају подаци о особинама политичког реалитета али се пружа мало података о генези саме појаве, узроку њеног настанка, односно о томе, како и зашто нешто у политичком процесу започиње, како траје и када се и како трансформише или нестаје. Разумевање узрока настанка неке појаве у политици има велику важност, јер се на тај начин истовремено стиче и знање

о карактеристикама и друштвеној атмосфери једног периода времена, о еволуцији политичке мисли и политичке праксе, о особинама актера политичке праксе о намерама и тенденцијама политичких организација и ефектима њиховог деловања, а самим тим о читавом друштву у једном посматраном периоду времена. Међутим, ако се трансферзална истраживања понављају на истим субјектима у предмету истраживања може се остварити и ефекат и резултат лонгитудиналног истраживања.

Сазнавање напред набројаног могуће је најпре кроз лонгитудинална истраживања. Како обе врсте истраживања имају своје предности и слабости, најбољи резултати се постижу комбиновањем ове две врсте истраживања. Изјаве политичара и државних званичника, на пример, врло често се користе као примарни извор података који се најчешће прикупљају методом анализе (садржаја) докумената. Међутим, присутна је и пракса коришћења докумената службене кореспонденције, као и метода посматрања са општом намером да се избегну методолошки недостаци везани за репрезентативност узорка, истинитост и поузданост што је честа дилема када су у питању говори политичара. Пре свега из разлога што субјекти политичке акције врло често користе констатације које имају ефемерну улогу, да бирачку популацију доведу и држе у стању позитивног активног односа и наклоности. Ово другим речима значи, да врло често користе и чисте лажи, тј. неистините и нереалне исказе како би остварили парцијалне или глобалне политичке интересе.

Комбинација лонгитудиналних и трансферзалних истраживања омогућава истовремено истраживање, проучавање и упоређивање више важних чинилаца садржаја предмета истраживања. Тако се, на пример, прати и истражује једна појава везана за политички феномен од презентовања програма једне политичке организације, странке или партије, преко њеног парламентарног или ванпарламентарног деловања и понашања, њених ставова и опредељења (када врши власт или када је у опозицији) па све до нестајања са политичке сцене, гашења или радикалне промене идеја, програма, стратегија и циљева. Ови подаци се могу прикупљати из више

раазличитих извора, а у лонгитудиналним истраживањима током дужег периода које се рачуна годинама.

Лонгитудинално истраживање, стога подразумева понављано посматрање и анализу (и нека мерења) на истим предметима истраживања, или предметима истраживања истог типа и карактера који су узорковани из популације којој та појава и предмет припадају. Циљ је истражити почетак, ток развоја, трајање и карактеристике понашања појаве или групе појава (кохорте) у различитим временским периодама, односно, настанак, деловање и нестанак појаве али у укупности њених карактеристика и са описом понашања и активности субјеката везаних и упућених на ту појаву. Ова врста истраживања се користи и за проучавање односа и компарацију ранијих и каснијих догађаја у којима су субјекти (актери) били присутни, њихових ставова, размишљања, исказа и одлука, као и њиховог утицаја на друге појединачне субјекте или целу популацију.¹⁵⁸ Типичан пример у нашим условима може бити једна политичка странка и њен лидер (лидери) која се у свом деловању посматра кроз неколико деценија. Кључне временске одреднице могу се фиксирати у 20 година активног политичког деловања при чему се условни периоди посматрања могу поделити по следећем: 1990-1991, настанак политичке организације и почетак вишестраначког политичког система, 1991-1995, политичка и економска криза, грађански рат, страначка превирања, 1996-2000, велики грађански протести, унутрашње размирице, промена политичког режима, 2000-2008, трансформација идеја, политичке оријентације, промена руководства, фракције, стварање нове политичке странке, 2008-2012, долазак на власт, преузимање политичких и државних функција, 2012-2015, вршење политичке власти.

Осим наведеног, лонгитудинална истраживања могу да се фокусирају и на праћење индивидуалног политичког понашања кључних политичких актера кроз временске пресеке и описе варијабли тог понашања, од, на

¹⁵⁸ Видети још: Carol Byrd-Bredbenner, *Saturday Morning Children's Television Advertising: A Longitudinal Content Analysis*, Family and Consumer Sciences Research Journal, Vol. 30, No. 3: 382-403, 2002.

пример, радикално десних ставова и декларативних опредељења па до праксе и понашања сагласних левој политичкој опцији. Периодично временско праћење омогућава извођење закључака о узрочно-последичним односима међу различитим варијаблама, односно утицајима и подстицајима таквог понашања. На основу познавања узрока понашања могуће је и развијање теорије о политичким кретањима и трансформацијама које могу да индикују будућа политичка понашања и одлучивања током вршења власти, што представља могућу практичну корист од ове врсте истраживања приказану на примеру текућих политичких делатности.

У трансферзалним истраживањима приоритетно се прикупљају подаци о карактеристичном стању одређене појаве, на пример, тенденција политичког дела програма неке политичке организације. При томе се могу посматрати узрочно-последичне активности од идеологије до практичног деловања и пратити однос повезаних варијабли, посебно независних, које и производе извесно политичко понашање или мењање тог понашања. Али, како се код трансферзалних истраживања ради о временском пресеку, управо је највећи изазов препознати и описати узроке и последице, јер су политичке трансформације дуготрајан процес са често сложеним рационалним али и ирационалним разлозима. На пример, могуће је да је један политички ентитет у самом формирању или током неког периода времена имао једну, условно речено, политичку поларизацију, али да је на основу извесних процена и претпостављеног политичког добитка, декларативно имао другачији политички поларитет. У том смислу, трансферзална истраживања откривају постојање извесних промена унутар једне посматране појаве и њихову повезаност, као и то да једна промена, спољашња или унутрашња узрокује промену друге појаве. Примера ради, промена спољне политике једне државне организације у једном посматраном периоду времена може изазвати промену политичке оријентације, циљева, програма и начина политичке праксе једне политичке странке. То исходи из процене да ће се тиме остварити потребна и неопходна међународна подршка, јер она проузрокује и подразумева и позитивне економске и

привредне иницијативе а тиме и бољи политички резултати код матичног бирачког тела.

Са друге стране, код лонгитудиналних истраживања може да се покаже да ли се исте појаве на исти начин манифестују и онда када не постоје честе промене спољашњих утицаја, односно, да ли је, на пример, извесни понашање политичке организације својствену карактеру и идеји њеног иницијалног организовања. Тиме се показује да је код лонгитудиналних истраживања могуће поузданије процењивати утицаје карактеристичних варијабли, јер се у више одвојених временских периода региструју стварне промене и дефинишу њихови узроци и последице. Овде је јасно да би се најпоузданији резултати могли постићи комбинацијом трансферзалних и лонгитудиналних истраживања. Наиме, очигледно је да лонгитудинална истраживања заправо представљају смисаоно и смислено повезана трансферзална истраживања у којима компарација и синхронизација догађаја на временској линији основно повезујуће средство али и главни алат лонгитудиналних истраживања. Јер, проучавање повезаности карактеристичних одредница једне појаве у више посматрања омогућава предвиђање капацитета и домета раније поменутог примера извесне политичке организације, ако се истовремено проучавају и предвиђају и услови, околности, промене и тенденције и на глобалном плану, односно, у окружењу у којем појава егзистира. Тако се условно може предвидети и време доласка на власт извесне политичке опције, а самим тим и предвидети подразумеване политичке активности на спољашњем и унутрашњем плану, а које су од пресудног значаја за живот једног друштва.

Лонгитудиналним истраживањима такође се могу предвидети трансфери идеја и оријентација са једне политичке организације и њених програма на целокупан систем државне организације. Ако се, на пример, лонгитудиналним истраживањима закључи да на основу политичке популарности извесна политичка опција може у блиској будућности преузети управљање државном организацијом и вршити власт а самим тим и спроводити своје политичке идеје и програмске циљеве, и ако се те идеје и програми разликују од идеја и програма опције која у том тренутку влада, онда се као резултат истраживања могу очекивати и радикалне промене и

заокрети у моделу вршења власти. Пример за то може да се нађе у дневној политичкој пракси где се може сведочити о заокретима од прокламоване политичке и војне неутралности ка интенцији о сврставању у колективне политичке и безбедносне и војне системе и организације.

Лонгитудинална истраживања прати констатација да су мање економична, јер се може дешавати да се извесне појаве прате у одређеним дужим временским периодима и интервалима, али да је, истовремено, динамичност промена редукована, или су таквог карактера да им се мора посветити доста времена за регистровање иницијалних и следбених промена које су у научном истраживању упоредљиве. С тим у вези се поставља и питање репрезентативности узорка чији је одабир важан и код лонгитудиналних истраживања. Ако би се у неком лонгитудиналном истраживању фокусирали само на једну карактеристику појаве, а та појава у дефинисаном времену посматрања ишчезне или промени приоритет код субјекта носиоца политичке функције, онда се поставља питање сврхе истраживања и квалитета одабира узорка, а самим тим и економичности квалитета резултата истраживања. У том случају репрезентативност се може обезбедити одабиром „сигурних тачака“ из предмета посматране појаве, односно поузданих, сталних и трајних елемената политичке појаве. Такви су на пример, садржаји програма који се односе на спољну политику, привреду, економију, правосуђе или одбрану и унутрашње послове.

Други пример је приликом одабира појединаца носилаца политичких функција као битних делова предмета истраживања, и то оних који су на руководећим позицијама у политичким организацијама. Како се ради о релативно малом броју лица, могуће је детаљно пратити њихово понашање, активности, изјаве, ставове и поступања. Међутим, на овај начин је отежано изводити генерализацију о успешности једног политичког ентитета што је императив у научним истраживањима, а посебно у политиколошким. Наиме, постоје врло често примери из свакодневног искуства у којима је само руководство, или чак само лидер доминантна личност једне политичке странке, док је остатак у пасивним улогама. На основу таквих примера је незахвално и тешко дати генерални закључак о прогресивности,

регресивности или конзервацији једне политичке организације кроз дату посматрану појаву и предмет истраживања, јер није могуће објективно и са поузданошћу оценити да ли резултати деловања представљају успех или неуспех целе те организације или доминантних група и појединаца који су доносиоци одлука. Код великих узорака, међутим, могуће је изводити генерализацију са више поузданости. Пример могу бити ставови чланства о неким битним питањима из политичког програма, али само они ставови који су јавно декларисани и о којима постоје релевантне информације. Уз напред наведена истраживања, како је већ раније у овом тексту и поменуто, иду и панел истраживања која третирају неке слојеве посматране појаве у једном временском интервалу, или исти предмет истраживања у разним временским интервалима на истим или сличним узорцима.¹⁵⁹ Није немогућа и комбинација, при чему се посматрају и истражују неки слојеви једне појаве у различитим веремењским интервалима што је са аспекта економичности веома пожељно, али са аспекта квалитета закључка прилично оскудно.

4. Фундаментална, примењена, развојна и акциона истраживања

Фундаментална истраживања су базична. Ова истраживања дају основу сазнања о неким појавама и она дефинишу основне законитости, које се касније могу надограђивати и даље развијати кроз даља истраживања истог типа или кроз примењена. Резултати ових истраживања тичу се пре свега теорије, па је најчешће и по правилу циљ ових истраживања научно објашњење. Из фундаменталних истраживања логичним следом неминовне праксе настављају се примењена истраживања. Ослоњена на теорију и доказе фундаменталних истраживања, циљеви примењених научних истраживања постављају као задатак објашњење и откривање могућности практичне примене резултата фундаменталних истраживања. Због тога се често

¹⁵⁹ Видети слично: Phyllis B. Gerstenfeld, Diana R. Grant, , Chiang, Chau-Pu, Hate Online: *A Content Analysis of Extremist Internet Sites*, *Analyses of Social Issues and public Policy*, Vol. 3. No. 1: 29-44, 2003.

примењују модели, прототипови и пројекције као и општа правила која су проверена у пракси.

Сва научна истраживања и сви практични и примењени резултати људскога ума који су стављени у функцију човекових потреба, на директан или индиректан начин почивају на резултатима фундаменталних (основних, базичних) истраживања. Иако се увек може говорити и о посебностима, односно, специфичностима фундаменталних истраживања у односу на остала, такође се може рећи и то, да су сва научна истраживања у својим основним принципима, циљевима, мотивима и у структури мање више једнака. Из тог разлога, чини се оправданијим да се на овом месту осветле нека питања која се тичу третмана фундаменеталних истраживања у савременом контексту науке и схватању места и улоге ових истраживања у укупном људском знању, али и однос између фундаменталних и примењених (апликативних) истраживања. За то су послужила нека разматрања из иностране литературе и из земаља у којима се води жива расправа о месту и улози фундаменталних истраживања, односно о односима влада и финансијера таквих истраживања.¹⁶⁰ У савременом свету убрзаних и мултипликованих збивања, предност се по правилу даје примењеним истраживањима код којих је у тежишту пажње брзина одговора истраживача на практичне проблеме друштва или посебних наручилаца истраживања али и економичност у времену и уложеним средствима. Ипак, све јасније се из расправа види да фундаментална истраживања имају своју јасну улогу и да их друга врста истраживања не може заменити, док она сама, у неким областима људског живота, својим резултатима могу играти улогу примењених истраживања.

Условно, може да се каже да се фундаментална истраживања спроводе без посебне идеје о практичним резултатима и циљевима. Пре би се могло констатовати да се ради о намери да се стварност, природно и друштвено окружење и процеси и појаве разумеју, односно, о жељи да се дође до општих

¹⁶⁰ Видети више: Cris dos Remedios, The Value Of Fundamental Research, Discussion paper prepared for the IUPAB Council, Institut for Biomedical Research, The University of Sidney, Sidney, Australia, 2013.

знања, истина и законитости. Иако општа знања из фундаменталних истраживања, не могу давати конкретне одговоре на бројне проблеме практичне природе, који су доминантни у свакодневном животу људи, општа знања обезбеђују основу за примењена истраживања. Будући да истраживање обухвата бројне активности, неминовно је важно да се посматрање и опис неке појаве обезбеде у раним фазама њеног појављивања, а затим уоче, опишу и разумеју њене законитости.

Конкретних примера је довољно, и у друштвеним, а посебно у природним наукама. Данас смо сведоци бројних примењених истраживања у природним наукама, на пример у медицини, када се решавају конкретни проблеми везани за лечење људи или животиња. Међутим, пре тога су биле потребне деценије па и векови и многобројна фундаментална истраживања која су спровођена на прикупљању, класификацији, опису човека и његове психофизичке структуре и карактеристика и многобројних јединки биљног и животињског света. Када се средином 16. века појавио атлас људске анатомије представљао је прекретницу у развоју научне мисли у медицини јер је био последица конкретних истраживања анатомије спроведених на стварним огледима и сецирању људског организма.¹⁶¹ Тако су настајале важне биолошке научне теорије као што су теорија еволуције или генетика, које су давале основа за сва друга примењена истраживања која нису имала општи научни циљ него практичан и конкретан задатак решавања насталих проблема. Зато фундаментална истраживања имају задатак да обезбеде уопштене и потпуне одговоре произвођењем теорија које у себи садрже доказане законитости и истините описе. Могуће је да истраживачи у фундаменталним истраживањима немају почетну представу о практичној примени својих резултата, али је евидентно да би без њихових основних истраживања дошло до опште друштвене регресије, заустављања индустријског развоја, стагнације у образовању, здравству, привреди и у другим примењеним областима. Тако се на посредан начин остварује и

¹⁶¹ Andreas Vesalius (1514-1564), *De humani corporis fabrica*, Анатомија људског организма, објављено 1543.

друштвена и научна сатисфакција истраживача употребом основа из базичних истраживања у обогаћивању квалитета живота људи.¹⁶²

Када се говори о одговорности и о изазовима који се пред истраживача у фундаменталним истраживањима постављају, може се рећи да су његова посвећеност и научна знатижеља као покретачи истраживања уједно и главни ризици који се у процесу истраживања појављују. Истраживач у базичним истраживањима који не поштује правила науке и није доследан у научним принципима може довести у заблуду истраживаче у примењеним истраживањима постављањем нових теорија које нису на ваљан начин створене. Међутим, за разлику од истраживача у примењеним истраживањима који не могу да представе свој резултат док се у потпуности не провери његова функционалност, истраживач у фундаменталним истраживањима може у својим резултатима да прикаже и неуспех својих почетних идеја оповргавањем одрживости хипотеза или проглашавањем неуспеха у остварењу циља. И у једном и другом случају ради се о моралним, стручним и финансијским губицима и тешко је упоређивати где су последице веће. У фундаменталним истраживањима научник има донекле већу слободу. Његово знање, инвентивност и креативне способности једина су му препрека ка успеху, док је код примењених истраживања много више ограничења. Истраживач у примењеним истраживањима има конкретан одређен задатак, услове и рокове и врло често ограничена средства. У таквим условима потребно је наћи одржива и функционална решења, а један од услова је и познавање резултата фундаменталних истраживања, јер своје покушаје може кроз фазе истраживања да упоређује са постојећим знањем и евентуалним моделима датим у теорији.

У фундаменталним истраживањима постоје и специфичности које су везане за путеве доласка до научних сазнања и релевантних закључака. Многа важна теоријска фундаментална открића настала су као резултат експеримента који се спроводи са различитим почетним циљевима и намерама. Јер у фундаменталним истраживањима није једноставно

¹⁶² Видети још: Hsiu-Fang Hsieh, Sarah E Shannon, *Three Approaches to Qualitative Content Analysis*, *Qualitative Health Research*, Vol. 15, No. 9: 1277-1288, 2005.

предвидети резултате истраживања, али ако се током научног процеса као упутни производ појави решење проблема, истраживач у основним истраживањима ће га препознати и искористити. Тиме се обогаћује научни фонд и употпуњује укупно друштвено знање која у крајњем дају могућност практичних примена тог знања. Упркос својој очигледној незаинтересованости за практичне сврхе, сваки велики научник има дубоку веру да је знање битна вредност живота. Он сматра да ће веће разумевање општих појава водити већем благостању човечанства.¹⁶³ Време посвећено истраживањима и веровање у оправданост циљева оправдава труд, јер историја науке потврђује чињеницу да основна истраживања, иако не теже практичним циљевима, ни у ком случају нису непрактична истраживања. Ипак, фундаментална истраживања на неки начин јесу кретање према непознатом бројним скривеним и неизвесним путевима. У овим истраживањима обично учествују велики тимови истраживача. Велики научни пројекти се морају подржати у потпуности и до краја што врло често нису мали издаци при чему се одмах не виде и конкретни и употребљиви резултати. Могуће је врло често, да практичну употребу има само мали или најмањи део из резултата истраживања. Можда се највећа исплативост фундаменталних истраживања огледа у примени у садржајима високошколских образовних установа у којима се поред непосредних истраживања и рада на научним пројектима врши и едукација научника управо по садржајима из основних, базичних истраживања. Суштина едукације по примерима из фундаменталних истраживања јесте да се научни кадар оспособи да посматра појаве, да на њима спроводи експерименте и да анализира на објективан начин. Тако се објективност истиче као главни и водећи принцип у фундаменталним истраживањима, а у институцијама у којима се ова истраживања тежишно спровode, поред тога постоје и објективна мишљења других истраживача, чиме је обезбеђена проверљивост теорија, а самим тим и ваљаност закључака о резултатима истраживања.

¹⁶³ What is basic research? The Third Annual Report of the National Science Foundation, U. S. Government Printing Office, Washington, DC, 1953.

Међутим, када на уму имамо представу о фундаменталним истраживањима, неминовно се намеће мисао о комплексности такве врсте истраживања која пре свега почива на сложеним мисаоним процесима проистеклим из идеје, из препознатог проблема који је ту идеју створио, односно, из укупног искуства и знања истраживача. Неминовно се поставља питање да ли истраживачи у основним, фундаменталним истраживањима, у процесу научног рада, користе и нека апликативна, примењена истраживања, али која у општем смислу не дају целом истраживању епитет фундаменталног? Одговор на ово питање није једноставан, али се свакако може претпоставити да у савременом добу постоји прожимање ових истраживања и да бројна фундаментална истраживања имају у свом процесу подистраживања или огледе који су апликативне природе. Јер и сам појам истраживање без обзира којим префиксом је обележено, подразумева истраживање и развој, односно, и свако фундаментално истраживање има неку примену и сврху, и из њега, ако је успело, неминовно ће проистећи примењено истраживање које је по обухвату проблема ужег обима. Отуда је и у оквиру садашњих историјских, филозофских, социолошких, економских, и других истраживања у науци и технологији присутна јака тенденција да се умање разлике између фундаменталних и примењених истраживања, или између науке и технологије. Препознавање разлика између фундаменталних и примењених истраживања побољшава шансе за рационалним управљањем и финансирањем истраживања како би науке служиле друштву у целини, а не само посебним интересима одређених група, као што су приватна предузећа, политички покрети, религија, научна заједница, или други.¹⁶⁴

Фундаментална и примењена истраживања представљају две одвојене али прожимајуће категорије које имају своје јасне разлике. Упркос свим преклапањима и преплитањима ова истраживања носе различита очекивања и имају различите друштвене ефекте као што су разлике у критеријумима просуђивања везаним за оцену успеха или неуспеха истраживања, затим

¹⁶⁴ Nils Roll-Hansen, Why the distinction between basic (theoretical) and applied (practical) research is important in the politics of science, Centre for the Philosophy of Natural and Social Science Contingency and Dissent in Science Technical Report 04/09, London, 2009.

разлике у ефектима на друштвена кретања и разлике у организацији спровођења истраживања, посебно у степену аутономије у односу на политичке и економске интересе и циљеве.¹⁶⁵

Када се откривају нове појаве или отварају и развијају нове идеје од општег интереса онда су фундаментална истраживања успешна. Општи научни интерес се утврђује првенствено у оквиру дисциплине која је на неки начин актуелна. Са друге стране, примарни критеријум успеха у примењеним истраживањима је конкретан допринос решавању практичних проблема. Практични техничко-технолошки успех је главно мерило за вредновање успешности примењених истраживања, и на плану почетних пројеката али и у смислу демонстрације крајњих резултата.

Фундаментална истраживања, ко што је већ речено, откривају појаве, процесе, узрочно-последичне везе и законитости у природи, друштву и људском мишљењу ради унапређења и стварања базичног људског знања, која даље служе као основа за примењена и развојна истраживања. Она немају непосредне економске и комерцијалне циљеве. Ради утврђивања могућности коришћења резултата неког фундаменталног истраживања, имајући у виду његову практичну примену или ради проналажења нове методе или новог начина постизања неког посебног унапред одређеног циља врше се примењена истраживања. Ово истраживање полази од постојећих знања и продубљује их у циљу решавања посебних проблема.

На основама резултата примењених истраживања базирана су развојна истраживања, која се називају и стручним или развојно-истраживачким. Ова истраживања даље развијају и дорађују практична решења и достигнућа примењених истраживања. Врло често у развојна истраживања се сврставају разне техничко-технолошке иновације које су настале као последица захтева праксе, као покушај ефикаснијег решавања неког проблема или као надоградња постојећих идеја које су искрсле као последица активног мишљења о могућностима побољшања постојећих решења. Има и мишљења да су развојна истраживања по карактеру, заправо, типско прогностичка,

¹⁶⁵ Исто.

односно, да су комбинација фундаменталних и примењених истраживања која се односе углавном на будуће време, тј. на будуће стање предмета који се истражује.¹⁶⁶ У сваком случају, на посредан начин, развојна истраживања такође почивају на теоријским премисама фундаменталних истраживања или се њихов процес проверава у односу на достигнућа у теорији једне науке или научне дисциплине.

Развојним истраживањима се баве институције које као делатност имају истраживање и развој. Јединице истраживања могу бити научно-истраживачки и истраживачко-развојни институти или центри са истраживачко-развојним јединицама које се налазе у саставу и чија је основна или претежна делатност научноистраживачка или истраживачко-развојна. Поред истраживача у процесу развојних истраживања учествују и стручни сарадници који директно учествују са истраживачима при извршавању истраживачко-развојних задатака, док техничко особље обавља технички део истраживачко-развојног задатка, под надзором истраживача. Поред ових, постоји и помоћно особље које обавља административне послове, финансијске и кадровске чији је рад у директној функцији развојних истраживања.¹⁶⁷

Развојна или стручна истраживања, представљају систематски рад, утемељен на знањима стеченим основним или примењеним истраживањима, односно на практичном искуству. То искуство је усмерено на увођење нових или знатно побољшање постојећих поступака, производа и услуга. Развојна истраживања, која се још називају и технолошким усавршавањима, су све активности које се јављају између изума и производње, као што су експериментисања на цртежу или развој прототипова, експерименти, пилот-пројекти, модели, и сл. Ова истраживања имају изразито практични циљ и њихово основно обележје јесте јасна намена, односно, директна и брзо постигнута корист у неком уском подручју.

¹⁶⁶ Момчило Сакан, *Методологија војних наука*, ВИЗ, Београд, 2006, стр. 403.

¹⁶⁷ Видети више: Klaus Krippendorff, , Angela Bock Mary (ur.), *The Content Analysis Reader*, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2009.

Акциона истраживања, према општем значењу ове дефиниције су организован процес испитивања неке појаве која се спроводе за потребе и са намерама истраживача који је истраживања и предузео. Истраживачи који се у акционим истраживањима ангажују, трагају за оним што ће побољшати њихово властито искуство. Из тог разлога, акциона истраживања имају позитивне ефекте на истраживаче и на њихова актуелна и будућа искуства. Очигледно је да је најважније то што су та истраживања увек најважнија за онога ко их спроводи, а ко их заправо и моделује. Корист је загарантована зато што је суштина сваког пројекта истраживања одређена од стране истраживача који је уједно и примарни корисник тих резултата чиме усавршава своје истраживачке поступке. Акциона истраживања су усмерена на унапређивање неке праксе и она доприносе развоју практичних теорија. Зато се у истраживањима из поља друштвених наука користе разноврсне методе. Дискурс или расправа је основна метода у акционом истраживању. Под дискурсом се подразумева заједничко саветовање о томе шта је потребно учинити у некој фази истраживања. Поред тога користе се још и анкетирање, проучавање појединих случајева, анализа стилова живота, анализа (садржаја) докумената и друге. Поред метода користе се и инструменти као што су упитници, скале судова протоколи посматрања и други. Акциона истраживања тако могу бити спроведена од стране појединаца или група које деле интересе решавања неког заједничког проблема, или од стране целе једне институције. Каква год била замисао, акционих истраживања, она начелно обухватају следеће фазе процеса: одређивање тежишта истраживања, разјашњење теоријске основе, дефинисање истраживачких питања, прикупљање докумената (података), анализа докумената, саопштавање резултата и предузимање даљих корака на основу добијених информација.¹⁶⁸

Сва научна истраживања спроводе се у оквиру неког пројектованог процеса истраживања који има своје етапе и фазе. На наредним страницама овог рада у најкраћим цртама биће представљен и описан процес

¹⁶⁸ Више у: Richard Sagor, *The Action Research Guidebook*, Washington State University, USA, 2011.

истраживања са основним карактеристикама појединих етапа и фаза. Пре свега је важно нагласити да није ретка појава да се у процесу научног истраживања поједине фазе занемарују или у потпуности изостављају, па стога резултати истраживања често обилују мањкавостима и недоследностима. Са друге стране, због појединих специфичности, процеси су различити у истраживањима у природним и друштвеним наукама, па је могуће да поједине фазе не постоје или им је редослед другачији. Али у сваком случају, процес истраживања представља јединствену, смишљену смисаону и логичку целину која има своју унутрашњу организацију и делове који стоје у узрочно-последичним везама и односима и који се састоји од теоријских и емпиријских делова.¹⁶⁹ Тако и Мирослав Вујевић каже да због специфичности друштвених истраживања треба на уму имати да све активности унутар процеса нису нужне, него само могуће у конкретном истраживању, и да разрада и примена тих активности не сме бити шаблонска већ последица конструктивне стваралачке мисаоне активности. Јер, истраживачки процес је јединствена активност у којој теоријски део састављен од фаза, одређује шта ће се емпиријски мерити, док у исто време, резултати емпиријског мерења одређују ваљаност теоријског промишљања.¹⁷⁰ У процесу научног истраживања сваки рад треба да започне евидентирањем и активирањем постојећег знања. Ова неминовност је логична и реално једино прихватљива јер у људском знању и искуству тешко да може да постоји било шта од познате стварности да није на било који начин обухваћено неким делом досадашњих истраживања на било ком нивоу или у било ком обиму.

Ако би се у најопштијем смислу груписале активности процеса истраживања онда је потребно говорити о три основне целине. На првом месту јесте стварање иницијалног хипотетичког оквира и то на основу постојећих теорија које обухватају постојећи научни фонд и постојеће знање о предмету и проблему истраживања и о самој појави која се истражује. Друга

¹⁶⁹ Видети још: Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, *Репетиторијум из методологије друштвених истраживања*, Институт за поитичке студије ФПН, Београд, 1975.

¹⁷⁰ Више у: Miroslav Vujević, *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti*, VII dopunjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 2006.

целина припада практичним и емпиријским активностима које се односе на прикупљање неопходних обавештења о извесном реалитету, али и о сагледавању постојеће искуствене евиденције о истој врсти проблема. Трећа целина обухвата напор и иницијативу да се резултати истраживања комплементарно уклопе у постојећи научни фонд, да имају извештајни степен релевантности и ваљаности и да им се определи коначна теоријска или практична сврха.

За процес научног истраживања је важна концептуализација као општа представа о истраживању која у себи садржи све фазе процеса оквирно сврстане у етапе, од идентификације проблема до саопштавања резултата истраживања. Део фаза овог процеса дешава се пре израде пројекта истраживања, а остале у оквиру пројекта. Детаљан и врло јасан опис концептуализације налазимо код Џевада Термиза. Он наводи да је најприкладније почетак концептуализације посматрати кроз фазе прве етапе која постоји пре почетка израде пројекта истраживања у које улазе опажање и евидентирање проблема, идентификација и опис проблема, одређивање истраживачког задатка и формулисање идејног пројекта.¹⁷¹ Сасвим је јасно да се ради о припремној етапи која садржи наведене фазе и да је сасвим оправдано закључити да се у овој етапи експлоатише постојеће научно и емпиријско, теоријско и практично знање. На основу тог знања и искуства, а кроз сагледавање битних односа и чинилаца идентификују се почетни научни параметри.¹⁷² Овде се на првом месту мисли о почетним идејама о проблему истраживања и о појави из које проблем исходи, док ће се конкретно и прецизно сагледавање оправданости истраживања, актуелности проблема, могућности истраживања предмета, циљеви и слично, реализовати у каснијим фазама наредних етапа. Пре идејног пројекта израђује се идејна скица која садржи најбитније идеје описане у скраћеном обиму, а које се односе на прелиминарно одређење предмета, претпостављене циљеве истраживања, основне хипотетичке ставове о

¹⁷¹ Џевад Термиз, *Методологија друштвених наука*, Лукавац, 2009, стр. 199.

¹⁷² Видети још: Станислав Фајгељ, *Метод истраживања понашања*, Центар за примењену психологију, Београд, 2010.

појави, проблему и предмету истраживања, наводи се значај истраживања као и које ће методе и технике бити примењене и потребно време, кадрови и средства.¹⁷³

Основна идеја се операционализује и ближе одређује кроз пројекат истраживања који је најважнији научни документ који се тестира и касније, по указаној и ученој потреби, исправља и дорађује. Пројекат истраживања који представља суштину процеса научног истраживања јесте интелектуално дело прве категорије. То је сложена мисаона конструкција која изискује академске и стручне врлине и способности, богату научну ерудицију и способност креативног и инвентивног мишљења и поступања. Идејни пројекат истраживања, како у већ цитираном делу наводе Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић, поред осталог, садржи прелиминарно одређење предмета истраживања у којем је дефинисана и укратко описана тема по којој се истраживање изводи, формулисани су жељени циљеви истраживања, односно, они до којих је могуће доћи.

Поред наведеног, у идејном пројекту налазе се и хипотетички ставови о проблему истраживања и о предмету који ће бити тежиште научне концентрације истраживача, чиме се практично дају и хипотетички ставови о посматраној појави. Значај и оправданост истраживања претходе дефинисању метода и техника истраживања, а пројекат садржи још и техничке детаље везане за потребно време у којем ће истраживање бити реализовано, као и неопходна средства и попис истраживача који ће процес спроводити.

Четири су битне карактеристике које одређују пројекат истраживања као замишљени теоријско-практични модел стицања научног сазнања о проблему и предмету истраживања. Те четири компоненте Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић описују на следећи начин: „Пројекат истраживања је, прво, по својој укупности замишљени модел стицања (научног) сазнања о предмету истраживања. Друго, пројекат истраживања је замишљени, циљни сврсисходни, рационални, функционални систем. Треће,

¹⁷³ Славомир Милосављевић, Пројекат истраживања политичких појава, у М. Печујлић, Методологија друштвених наука, Савремена администрација, Београд, 1982.

пројекат истраживања је научни документ. Четврто, пројекат истраживања је оперативно-организациони документ.¹⁷⁴ Закључујемо да се научно сазнање стиче као подстицај и производ мишљења о проблему али по утврђеном моделу који је опет производ мишљења о начину стицања сазнања. Отуда и стоји нагласак на томе да је пројекат истраживања и научни и оперативно-организациони документ. У свим случајевима је производ мишљења, само што ће у неким својим деловима бити искључиво теоријски модел заснован на претпостављеним елементима модела, док ће у другим својим деловима садржавати конкретне евиденције, прегледе, спискове, описе, прорачуне и рачуне, планове и временску и просторну артикулацију. Стога Славомир Милосављевић наводи специфичну улогу пројекта истраживања исказану кроз одређене начелне функције: а) повезивање теорије и истраживачке праксе, б) усмеравање истраживања, в) функција координације и синхронизујућа функција.¹⁷⁵

Будући да се како је наведено раније, неизоставно мора у обзир узети постојеће сазнање без обзира на то како је се до тог сазнања стигло, при самом сагледавању могућности истраживања неке појаве на уму се има и идеја о будућем сазнању. Повезујућа, трансмисиона функција пројекта истраживања у условном мисаоном моделу врши трансфер постојећег знања у обогаћено ново знање до којег се долази у резултатима истраживања кроз проверавање хипотеза и у складу са постављеним циљевима истраживања. Тако се повезују различити делови и фазе процеса, односно, теорија, методологија и стварносно непознате и неистражене појаве садржане у проблему и предмету истраживања. Усмеравање истраживања као функција пројекта остварује се од почетка прикупљања, сређивања и интерпретације података па до описивања и објашњавања појаве и проблема и предмета истраживања. Усмеравање се односи и на поступак избора метода и техника истраживања али и на закључивање на основу сазнања стечених током обраде података. Коначно, усмеравајућа функција пројекта истраживања

¹⁷⁴ Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 418.

¹⁷⁵ Славомир Милосављевић, Исто.

видљива је и у теоријском и операционалном одређењу предмета. Међутим, и сваки појединачни део пројекта истраживања, баш као и пројекат у целини, има своју усмеравајућу и координирајућу функцију. Истраживачи знају да се проверљивост и поновљивост неког истраживања обезбеђују доследним поштовањем поступности у активностима током процеса научног истраживања. На пример, код фазе прикупљања, сређивања и обраде података, усмеравајући чинилац је управо оквир који ова фаза и ова етапа као део пројекта истраживања намећу, а систематско и проверљиво поступање обезбедиће да се јасно сагледају популација, узорак и јединице обраде. Координирајућа и синхронизујућа функција пројекта долазе до изражаја од самог почетка његове израде. Прво се координација и синхронизација одвијају у замисли истраживача. Ту се не мисли само на оперативно-техничке детаље већ и на идејну и мисаону синхронизацију логичких и семантичких целина које су делови проблема и предмета истраживања, циљева или хипотеза, односно на идејну оправданост и сврсисходност истраживања.

Пројекат истраживања се састоји од логички повезаних и узајамно функционално организованих целина. Нацрт научне замисли као део пројекта истраживања састоји се од кључних делова процеса научног истраживања. У нацрту научне замисли налази се формулација проблема истраживања, дефинисање предмета и циљева истраживања, постављање хипотеза или хипотетички оквир, дефинисање начина истраживања и одређење научне и друштвене оправданости истраживања. Поред тога, нацрт научне замисли садржи планове истраживања и списак инструментарија.

Иако размишљање о некој појави претходи самом истраживању, формулисањем проблема почиње научни процес. Проблем може у мишљењу истраживача да настане као последица активног промишљања заснованог на теоријском и емпиријском искуству а може бити и „наметнут“ са стране, као одређени конкретни задатак проистекао из неке појаве, односно, потребе за новим сазнањима о тој појави. Међутим, приликом избора проблема истраживања неопходно је у процес научног истраживања ући са, условно

речено, структурисаним проблемом који треба да задовољава одређене принципе који га чине кредибилним и вредним труда који ће уследити. Проблем треба да буде актуелан и нов, и на специфичан начин оригиналан. Истраживачи и теже томе да дају оригиналан допринос науци, не само због потреба саме науке и решавања неке непознанице, већ и због тога што се лични кредибилитет научника учвршћује досезањем новог знања и давањем доприноса науци. Осим тога, формулацијом проблема је неопходно показати да проблем има своју практичну применљивост, било да се ради о истраживању у фундаменталним или другим истраживањима која имају конкретну употребљивост у свакодневном животу.

Описом проблема истраживања показује се да је проблем могуће истражити и да за његово истраживање постоје услови који проистичу из знања и искуства и стручности истраживача, али и да је са економске и временске тачке гледишта оправдано у процес научног истраживања ући. Проблем се најчешће формулише у упитном облику и има свој временски и просторни обухват, при чему је потребно избегавати грешку да се формулацијом проблема обухвата цела појава или више појава из којих проблем проистиче, већ само они делови појаве који се реално и сврсисходно могу обрадити.

Предмет истраживања треба да одговори на питање шта се истражује. Овим одговором се дају границе у којима се истраживање креће. Предмет одређује смисаоно и појмовно легитимисање знакова и симбола који су у вези са проблемом истраживања па се тако чињенице и претходна знања повезују са одговарајућим појмовима који их најтачније описују. Предмет легитимише природу истраживања и објашњава да ли се ради о дисциплинарним или интердисциплинарним истраживањима. Садржајно одређење предмета истраживања заправо изузима суштину из оквира проблема истраживања. На тај начин постаје јасно и која врста истраживача и које методе треба да буду укључене у процес истраживања. Поред тога, предметом истраживања тачније, јасније и прецизније дефинише се време и простор у којем се истраживање обавља. Овај део је нарочито важан у друштвеним наукама и у истраживањима која обухватају несталне и

динамичке појаве у друштвеним збивањима. Наиме, није свеједно да ли се неки принципи, на пример политичке праксе, посматрају и истражују као феномен које се десио у прошлости, који се данас дешава или који ће се дешавати за неколико деценија, као што није исто да ли се ради о просторима Африке или на пример Јапана.

Структурисање предмета истраживања почиње се са прелиминарним теоријским одређењем предмета, које је саздано од више ставова и квалификованих односа према суштини предмета. При прелиминарном одређењу предмета истраживања у обзир се узимају следећи ставови: а) став истраживача о томе шта и како треба исражити, став о посматраној појави и о могућности њеног сагледавања и истраживања, општи став о структури предмета истраживања, као и став о могућности уопштавања бројних других сазнања и имплементације у функцију истраживања конкретног предмета.¹⁷⁶ Са друге стране, теоријско одређење предмета истраживања јесте комплексан фузиони мисаони процес у којем се сублимирају проверено научно сазнање о предмету истраживања, друга неверификована, али научна сазнања о предмету, са емпиријским, ненаучним и непостојећим, имагинарним сазнањем о предмету истраживања.

После теоријског одређења предмета истраживања следи израда категоријалног, појмовног и терминолошког система који спада и у теоријско, али и у операционално одређење предмета истраживања. Овим системом се врши појмовно-терминолошка операционализација и утицај ове активности огледа се касније у дефинисању и формулацији индикатора приликом постављања хипотетичког оквира истраживања. Посебно је важно овај систем израдити приликом истраживања у политичким наукама, јер је језик политике карактеристичан по својој вишезначности и и специфичности која исходи из чињенице да се користи у комуникацији у делатностима дневне политичке праксе. Тиме се пре свега искључује могућност неразумевања и неспоразумевања упркос евидентној чињеници да својом појмовном једнозначношћу категоријално-појмовни систем

¹⁷⁶ Више у: Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 429.

доприноси осиромашивању значења политичких исказа уклањањем еластичности, варијетета и лингвистичких украса, којима је политички језик склон.

Операционално одређење предмета истраживања које се састоји од четири целине има највиши технички и координирајући смисао. Његовим формулисањем се прелиминарно одређење предмета доводи у непосредну везу са одговарајућим хипотетичким ставом садржаним у формулацији проблема истраживања. Чиниоци садржаја предмета истраживања представљају први део операционалног одређења предмета истраживања. Како наводе Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић, ови чиниоци, у које убрајамо структуре, функције, односе и везе, јесу тачна представа или мера садржаја истраживања а самим тим и суштина садржаја хипотеза. Јер, како је садржај хипотеза пропорционално симетричан чиниоцима садржаја предмета истраживања, исто тако саме хипотезе имају исти редослед као и чиниоци садржаја предмета. Следе остали делови операционалног одређења предмета истраживања који, како је вече наведено, дисциплинарно одређују предмет и дају му просторно и временско одређење.¹⁷⁷

Циљеви се одређују у нацрту научне замисли и могу да буду научни и друштвени циљеви. Они се даље изводе на опште, посебне, основне и изведене, или примарне и секундарне циљеве. Научни циљеви су научна дескрипција (описивање), научна класификација и типологија, научно откриће, научно објашњење (експланација) и научна прогноза (предвиђање), док се друштвени циљеви шире дефинишу и могу бити усмеравање пажње друштвених субјеката у политичким, социјалним или опште друштвеним процесима, затим, циљ може бити корекција њиховог понашања која се врши аргументованим и сугестивним научним утицајем, али, друштвени циљ може бити и успостављање новог модела друштвене пажње око неке нове појаве или неистраженог и непознатог дела постојеће појаве.

Постављање хипотеза представља мисаони одговор на питање формулисано у проблему истраживања. Хипотетички оквир јесте

¹⁷⁷ Исто, стр. 440.

истраживачев суд и став о суштини проблема истраживања. Зато у процесу научног истраживања, субјекат, дакле истраживач, настоји да потврди своје претпоставке стратификоване у општим и посебним хипотезама, пре него што настоји да их провери. На тај начин се може закључити да на крају креирања хипотеза, истраживач нема дилеме око тога да ли је нешто могуће или немогуће, да ли је одређени став коначно одређен или претпостављен. Уколико бисмо говорили о проверавању хипотеза то би онда значило да изречени ставови о проблему истраживања исказани у хипотезама нису аутентично мишљење истраживача, те да о њиховом садржају има сумњу и несигурност. Из тог разлога је присутна и категорија радних хипотеза, при чему је могуће предвидети додатно време и простор за прецизније хипотетичко представљање решења проблема истраживања. Хипотезе по својој природи могу да буду у том смислу афирмативне и негативне конотације. У односу на циљеве истраживања разликујемо хипотезе које у себи поседују дескриптивне, класификацијске, експланацијске и прогностичке садржаје. Све ове категорије хипотеза, и све хипотезе уопште треба да поседују извесне критеријуме на основу којих испуњавају захтеве научног кредибилитета. Хипотезе су према томе у логичкој вези са теоријом, као што су, уосталом, и сви други делови процеса истраживања неминовно утемељени у теорији науке или дисциплине којој посматрана појава припада.¹⁷⁸ Постављање хипотеза јесте истраживачев одговор на питање из проблема. Зато се од хипотеза очекује ваљан одговор који је могуће смислено и јединствено формулисати, али тако да је јасан и разумљив и искуствено проверљив. Суштинска обележја хипотеза јесу варијабле. Зависне, које су објекат пуне истраживачке пажње, јер су у формулацији проблема истраживања заузеле носећу улогу у опису проблема, и независне које имају улогу семантичког, квантитативног и квалитативног димензионисања зависних варијабли.

Операционализација варијабли изводи се описивањем реалитета кроз њихове главне показатеље. Ови показатељи који су прецизни, објективни и

¹⁷⁸ Видети више: Виљем Гуд, Пол Хет, *Методи социјалног истраживања*, Вук Караџић, Београд, 1966.

поуздани корелати појава називају се индикатори. Они следе формулацију сваке појединачне хипотезе и Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић дају следећу њихову поделу: „а) експресивни индикатори ставова, б) предикативни индикатори реалних димензија, односно својстава, в) квантитативни индикатори величина, количина и учесталости, г) квалитативни индикатори каквоће и особина, д) објективни индикатори реалних чињеница и њ) субјективни индикатори манифестација доживљавања, осећања и др“.¹⁷⁹ Из наведеног је очигледно да су индикатори описи реалних чињеница у пуном капацитету описа, а њихово препознавање зависи од способности истраживача, његове научне компетентности, теоријске и емпиријске искуствености и потпуне усредсређености на суштину појаве и проблем истраживања.

Када се средиште пажње истраживача усмери на однос хипотеза и индикатора могуће је начелно замислити прилично сложену али јасну структура релација и узајамне повезаности вертикално и хоризонтално. Наиме, свака појединачна хипотеза поседује варијабле које су уз њу везане по суштини формулације која је логички усаглашена на најмање два нивоа. Као прво, постоји хоризонтална логичка усаглашеност међу варијаблама, јер једна објашњава другу, а постоји и вертикална усаглашеност између тог односа зависне и независне варијабле и проблема и предмета истраживања. Поред тога, независне варијабле се идентификују индикаторима који поседују извесне субјективне и објективне судове о појави који су конкретне вредносне чињенице, док су зависне варијабле представљене индикаторима који исходе из проблема истраживања и део су реалитета садржаног и у опису проблема истраживања. Индикатори независних варијабли исказују се кроз субјекте, објекте и средства, а зависним се поред ове две категорије додају и активности и резултати, који ће такође бити у функцији дескрипције од стране независних варијабли.

Планирање и реализација истраживања јесте скуп сложених и планираних поступака који се изводе по одређеном плану и са јасном

¹⁷⁹ Исто, стр. 457.

временском, просторном, економском и кадровском артикулацијом. Овим се практичне делатности, активности и радње укључују у функцију научне замисли. У истраживањима политичких појава овај део представља ванредно сложен задатак због динамичности и вешезначности појава и процеса које се у различитим нивоима опажања појављују у нестају или мењају своје карактеристике. Из наведеног се закључује да је неопходно имати више синхронизованих планова активности, а првенствено план кадрова, план средстава и временски (термински) план који спадају у део планирања реализације истраживања. Након тога следи непосредна припрема реализације истраживања која подразумева избор кадрова, њихову обуку али, по указаној потреби и активности предистраживања и реконцептуализације, дораде хипотеза, редефинисања индикатора или реконструкције самог пројекта истраживања.

Наредна фаза концептуализације подразумева скупљање, сређивање и обраду података. Извори података су у свим истраживањима по правилу многобројни, вишеслојни и сложени и претпоставка је да ни једно научно истраживање није у стању да обухвати све расположиве податке релевантне за једну одређену науку или научну дисциплину, па ни за једну изоловану посматрану појаву. Стога је неопходно формирати узорак извора података који такође, представља сложени систем будући да потиче од укупне живе и неживе природе која нас окружује. Тако се на систематски начин у узорку налазе природним творевинама и појавама као што су географске и климатске манифестације, људи са својим особинама, живи свет флоре и фауне али и све творевине људског деловања било да су материјалне или духовне природе. Прикупљање података за научна истраживања обавља се путем научних метода и техника за прикупљање података.¹⁸⁰ Подаци се могу

¹⁸⁰ “Прикупљање података је карактеристика сваког научног, а могло би се рећи и уопште сваког истраживања. То подразумева у свим ситуацијама истраживања анализу и синтезу, индукцију, класификацију, специјализацију и генерализацију, апстракцију, дедукцију и конкретизацију и даље, то подразумева у свим ситуацијама научног истраживања коришћење општенаучних метода моделовања, хипотетичко-дедуктивне и статистичке, самостално или, што је у политичким наукама чешће и оправданије, у пуној међусобној повезаности. У одређеним случајевима (што је вредно пажње методолога) врло је

прикупљати непосредно, и посредно, као репродуковани исказ других лица о посматраној појави, при чему је најреалније рећи да се подаци прикупљају готово увек комбинацијом ова два поступка. Непосредно се подаци прикупљају посматрањем, експериментом и испитивањем, а посредно анализом (садржаја) докумената, док се и испитивање такође може сврстати у посредно испитивање јер се ради о репродукцији о нечему, посредством некога ко испитивачу обезбеђује податке. Јасно је да испитивање припада оним методама које се релативно лако могу организовати и реализовати, при чему се, наравно, задржава извесна резерва око поузданости тако добијених података, јер се ради о субјективном приступу и доживљају одређене појаве. Са друге стране истраживачи често могу бити у дилеми због дискрепанце између онога што је фактографски исказ и садржај саопштења испитаника и гестова, мимике и понашања давалаца података. Посебно када се ради о осетљивим питањима у истраживањима у политичким наукама, јер испитаници теже понекад да импресију о појави увеличају или умање, саопште у двосмисленом значењу или чак дају потпуно неистините податке. Постоји више врста техника испитивања које зависе од разрађености инструментаријума, временског оквира, интенције истраживача и других карактеристика.

И код методе посматрања присутан је опрез по питању субјективности, овог пута истраживача. Поред неопходног инструментаријума и добре организације посматрања извесне појаве, неопходна је претходна квалитетна припрема истраживача. Од кључне је важности да припрема за прикупљање података посматрањем треба да обухвати теоријску и емпиријску проверу упућености у проблем истраживања и у особине посматране појаве. У истраживањима у друштвеним наукама постоји велики број истородних појава са различитим особинама, као и разнородних појава са истим или сличним особинама. Ипак, посматрање мора да спроводи на одређеном репрезентативном узорку јер би супротно било немогуће организовати. Већи број аутора тврди да се најверодостојнији подаци прикупљају непосредним

употребљива и аксиоматска метода са чијом се употребом сусрећемо чешће него што се претпоставља.“ – С. Милосављевић, И. Радосављевић, цитирано дело, стр. 498.

посматрањем уз активно учешће посматрача који поседује квалитетан инструментаријум и добру претходну припрему и почетно знање о постојећој појави. Ова метода се често комбинује са другим методама, било да се ради о оперативним методама на основу којих се може закључити о резултатима истраживања, било да су у питању методе за прикупљање података. Посматрање се као метода врло често комбинује са методом анализе (садржаја) докумената.

Када се непосредним чулним опажањем прикупљају подаци уз коришћење додатних техничких средстава, али у условима вештачки изазваних процеса и појава, онда се ради о експерименту. Могуће је и одсуство техничких средстава при чему је суштина ове методе да се може небројено пута понављати. Као и код других метода у друштвеним, а посебно у политиколошким истраживањима проблем представља бројност појава, њихова динамика и метеморфозност, док је у истраживањима у природним наукама ситуација прилично другачија. Сам ток експеримента се посебно и детаљно планира и начелно садржи шест корака које описују Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић. Тако се почиње са конституисањем експерименталне и контролне групе и поставља њихова локација. То је услов да се покрене експериментални чинилац а самим тим створи експериментална ситуација над којом се током целог трајања експеримента спроводи потпуна контрола. У следећем кораку, активирани експериментални чинилац испољава утицај на експерименталну групу која на основу тога реагује. И пре и после акције и реакције, истраживач посматра, и анализира понашање експерименталне и контролне групе и води адекватну писану или на други начин забележену евиденцију тока експеримента. Тад долази до петог корака када се експериментални чинилац искључује из изазваног процеса, а експериментална и контролна група се у потпуности формирају. У остом кораку извршиоци експеримента обрађују евидентиране податке, упоређују их и класификују и припремају за

презентовање. У последњем кораку истраживач саопштава податке уз потребне описе и коментаре.¹⁸¹

Поред методе анализе (садржаја) докумената о којој је већ дат краћи опис и која ће бити посебно обрађена у наредним поглављима, неопходно је поменути и још једну оперативну методу за прикупљање података. Метода студије случаја чије предмет истраживања могу бити оне целине у реалитетима које се могу препознати и описати као заокружене и компактне целине у свим димензијама посматрања, време, простор, учесталост, дисциплина припадања и сл. У односу на више различитих критеријума, метода студије случаја се може класификовати: а) према обухвату појаве, при чему у потподели срећемо студију једног или више микрослучаја и студију макро случаја, б) у односу на време у којем се дешава разликујемо студију прошлих, садашњих (актуелних) и будућих случаја, в) према методолошком приступу препознају се динамички, квази динамички и статички приступ г) према критеријуму броја случајева студија може бити са једним случајем, са више истородних или више разнородних случајева и д) према обухвату постоји студија једног или више обележја и студија случаја у целини.¹⁸²

Провера хипотеза, њихово доказивање и оповргавање, односно проверавање, дешава се у кључној етапи процеса у којој се непосредно спроводи истраживачки рад, односно, обрада прикупљених, обрађених и класификованих докумената. Мирослав Вујевић каже да је хипотеза могући а не једини одговор на питање, па и истраживање није доказивање него проверавање хипотезе.¹⁸³ Поступак проверавања хипотеза јесте сложен и захтеван процес којим се на систематичан и контролисан начин, као прво, проверава конкретан садржај и суштина ставова хипотеза, а након тога и улога и функција варијабли, њихово значење и однос према наведеним ставовима хипотеза. Сада је важно одабиром наведених индикатора доказати да је став истинит и да га индикатор потврђује у целини као тврдњу која има своју идентификацију у стварности. Индикатор, заправо, објашњава како

¹⁸¹ С. Милосављевић, И. Радосављевић, исто, стр. 546.

¹⁸² Више у: Момчило Сакан, Методологија војних наука, ВИЗ, Београд, 2006, стр.373.

¹⁸³ Miroslav Vujević, Исто, стр. 61.

независна варијабла описује зависну и како однос варијабли одговара по смислу, садржају и значењу структури формулације индикатора. Индикатори потврђују постојање, учесталост и трајање неке количине и неког квалитета, који се исказује кроз структуре, функције, односе и везе, чиме се и сама појединачна хипотеза потврђује. Овај сложени мисаони процес захтева јасно дефинисан и прецизан појмовно-категоријални апарат који је већ припремљен у почетним фазама процеса истраживања. Такође се изискује логичка висprenост и прецизност упоређивања варијабли и индикатора, али и индикатора са сазнањима која смо стекли проучавањем прикупљених података. Тако се, дакле, најпре проверава однос података према индикаторима, затим анализира однос индикатора према варијаблама и ставовима хипотеза, утврђује суштина односа варијабли према ставовима хипотеза и коначно проверава и доказује став хипотезе.

Последња етапа представља саопштавање резултата истраживања и презентовање научног сазнања до којег се у процесу истраживања дошло. Извештај о резултатима истраживања је ужега обима и третира превасходно научне проблеме по различитим нивоима сазнања. Описује се улога досегнутог новог сазнања у укупном фонду науке, али и саопштавају нова питања и научне дилеме које су се током претходног процеса отвориле. Израда овог извештаја почиње приликом отпочињања провере хипотеза и његова суштина и јесте да се хипотеза потврди и докаже истинитост њених ставова, односно, у супротном, докаже да индикатори оповргавају истинитост исказа у ставу хипотезе, а што се свакако проверава и кроз пручавање прикупљених података.

Поред извештаја о резултатима истраживања уобичајено је у науци да се пише и извештај о истраживању који је ширег обима и садржи описе практичних поступака али и опис суштине процеса истраживања са исказаним и описаним етапама и фазама, тежишним проблемима, методском проблематиком, закључцима и сл. Извештај је саставни део процеса истраживања и подразумевано има строго дефинисану структуру и садржај. У извештају се неминовно наводе закључци о истраживањима који су претходили конкретном истраживању о којем се извештај саставља, затим,

резултати до којих се дошло током истраживања са описом свих чинилаца структуре закључка који тај закључак сачињавају. Дакле, наводе се сви главни и помоћни субјекти који закључку дају обрис и суштину, као што су прегледи, табеле, графикони, резултати мерења, закључци из провера хипотеза и сл. Осим тога, постоје и сазнања до којих се индуктивно долази и током самог писања извештаја. Тада се уопштеније закључује на основу концентрисаног искуства које има своју проверену емпиријску вредност и своју пуну теоријску потврду будући да је процес истраживања управо завршен.¹⁸⁴

Уобичајено је да постоји прелиминарни извештај о резултатима истраживања и његова улога јесте да наговести правце и суштину закључака до којих се током истраживања стигло. Насупрот овој врсти извештаја, постоји завршни или коначни извештај који се ономе ко је истраживање и покренуо или његово спровођење захтевао и финансирао. Самим тим подноси се извештај и научној јавности и сам извештај добија отворену и опште друштвену и научну форму и улогу. Постоје још и фазни или етапни извештаји који парцијално описују неке делове процеса истраживања и резултате који из тих делова исходе. У основне садржаје ових парцијалних извештаја Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић убрајају још, просторно дефинисане извештаје, проблемске или тематске извештаје, извештаје који се односе на врсту предмета истраживања и парцијалне извештаје по својствима података.

¹⁸⁴ Видети још: Siegfried Kracauer, The Challenge of Qualitative Content Analysis, Public Opinion Quarterly, Vol. 16, No.4.

IV УЛОГА МЕТОДЕ АНАЛИЗЕ (САДРЖАЈА) ДОКУМЕНАТА ПО ПОЈЕДИНИМ ФАЗАМА И ЕТАПАМА ИСТРАЖИВАЊА

Насупрот појединим издвојеним мишљењима о ограниченим епистемолошким особинама методе анализе (садржаја) докумената, постоје бројни примери употребе ове методе у свим фазама и етапама процеса научног истраживања. У тексту који следи описана је улога ове методе у кључним фазама процеса научног истраживања.

1. Улога методе анализе (садржаја) докумената при (избору) одређивању теме, проблема и предмета истраживања

У претходном делу овог излагања дат је у главним цртама основни опис процеса научног истраживања, опис његових етапа и фаза и представљене су основне одредбе методе анализе (садржаја) докумената. У наредним излагањима, у два поглавља овог рада, биће детаљније описана и објашњена улога методе анализе (садржаја) докумената у процесу истраживања по кључним фазама и етапама процеса научног истраживања, односно, могућност њене примене у свим етапама и фазама истраживања. Да би се приступило овако изазовном задатку неопходно је било да се детаљно изучи процес научног истраживања према доступној постојећој литератури и пракси и да се подробно проучи специфичност методе анализе (садржаја) докумената. Неопходно је било у потпуности проучити њен методолошки капацитет и могућност њене употребе као самосталне научне методе или као додатне методе у фазама процеса научног истраживања. Такође, важно је да се практично добро познају све остале научне методе и њихов однос и комплементарност при употреби у неком истраживању, а такође и да се оцени у којој мери метода анализе (садржаја) докумената самостално учествује у некој фази процеса, а у којој мери са другим методама. Важно је

било утврдити и колико друге методе зависе од техника и инструменета које поседује метода анализе (садржаја) докумената, јер је неминовно ова метода врло често заступљена као оперативна метода прикупљања података. Из тог разлога најпре се приступило прецизном елаборисању могућности и анализирању способности које метода анализе садржаја нуди научном истраживању.

Осим што је оперативна метода за прикупљање података евидентно је, на основу детаљног проучавања литературе да се самостално користи у свим фазама процеса научног истраживања. До тог закључка се дошло коришћењем управо ове методе. Њеном применом су анализирани текстови, расправе, чланци и књиге аутора који су о методи анализе садржаја писали. Пажљивијим освртом на радове неких од истакнутих аутора као што су Б. Берелсон, Д. Ласвел, П. Лазарсфелд, О. Холсти, К. Крипендорф, А. Георг, Ж. Танић, В. Милић, Р. Стојак С. Милосављевић, И. Радосављевић, Н. Даниловић и других, видеће се практично да они у својим излагањима ову методу третирају као самосталну научну методу која се користи у свим фазама процеса научног истраживања.

Најочигледнији пример и илустрација за наведену тврдњу је опис квантитативног и квалитативног механизма технике којима се обрађују подаци, при чему се види да ова метода у потпуности разлаже садржај документа, описује атмосферу и карактерологију личности трансмисију комуникације и све битне делове једне појаве анализира, описује и објашњава и на квантитативном и квалитативном нивоу. При томе је њен статистички део веома важан, јер даје опис и податке о некој учесталости док га квалитативна техника дешифрује и објашњава откривајући заклоњене и латентне садржаје, интенције и тенденције. Истраживачу тако остаје на располагању могућност да овом методом уради све од дефинисања теме, проблема и предмета истраживања преко постављања хипотеза па све до саопштавања резултата истраживања. Посебно се показује способност методе анализе (садржаја) докумената када у исказу хипотеза и у експланацији варијабли и индикатора омогућава истраживачу да искази буду тачни и прецизни и засновани на реалним чињеницама које су

проверене квантитативним и квалитативним поступком. Јер метода анализе садржаја поред анализе подразумева индукцију, генерализацију и синтезу, посматрање, класификацију, специјализацију, апстракцију, дедукцију и конкретизацију, али и коришћење општенаучних метода моделовања, хипотетичко-дедуктивне и статистичке и неке друге методе које је чине комплементарном са проблемима истраживања, на првом месту онима који се тичу процеса комуникација.

Сматра се да је одређивање и дефинисање теме истраживања значајно колико и прецизно постављање сваког другог битног елемента у процесу истраживања. Формулисање теме које је уједно и прелиминарно одређење предмета истраживања представља заправо, почетак комуникацијског процеса, јер се именовањем будућег рада у ствари шаље извесна порука. Самим тим наслов теме логично садржи неку интенцију или идеју о ефекту које истраживач или група истраживача упућују другима, појединцима, групама и широј заједници. Истраживач своја претходна знања и искуства, своје претпостављене циљеве и жеље, планове и начине остварења тих планова, на неки начин сублимира у наслову теме истраживања. Укључивањем анализе садржаја у ову фазу процеса постиже се исцрпна анализа основних значења појединих појмова и синтагми појединачно, али и разоткрива значење и место и улога нове теме у контексту истих и сличних истраживања у истој или сродним областима. На тај начин се може оценити и релативна подстицајна снага коју ће изазвати рецепција садржаја, односно, семантичка и вербална снага иза које стоји идеја о неком циљу који се жели постићи. Може се рећи да се ради о двоструком циљу где као прво истраживач жели да анимира и заинтересује јавност о ономе што лично предузима у својој научној делатности, а на другом месту и о томе што свој рад као очекивани резултат додаје укупном фонду науке. Стога су прецизност формулације назива теме, објашњење научне релевантности, и исплативости истраживања важне информације које се при првом контакту преносе саопштавањем назива теме.

Методом анализе (садржаја) документа може се прикупити, анализирати и истражити све што је на неку сличну или претпостављену

тему до сада рађено. Тиме се постиже неколико значајних сазнања релевантних за формулисање актуелне теме истраживања. Као прво, утврђује се да ли је било у домаћој или иностраној научној и стручној пракси сличних истраживања, колико и када, колико је истраживача учествовало и сл. Затим се пребројавањем и анализирањем сличних или приближно сличних наслова утврђује значење сваке појединачне речи, односно појма од којег је формулисана тема. Анализирањем постојећих формулација тема може се са приличном сигурношћу утврдити класификација претходних истраживања са сличним насловом, односно, проверити да ли су она рађена као научна или емпиријска, да ли је истраживање сличног назива можда сврстано у групу стручних, акционих или развојних истраживања. На тај начин истраживач има времена да преиспита своје идеје и размишљања и да евентуално преформулише сопствену идејну скицу и пројекат истраживања, односно да преформулише циљеве и жељена коначна стања и очекивања. Наиме, када се у квантитативном поступку методом анализе (садржаја) докумената из популације и узорка изабери јединице посматрања које су у овом случају реченице, односно наслови претходних истраживања која садрже сличне или идентичне појмове као тема која се формулише, утврдиће се учесталост предвиђене теме у одређеном дефинисаном периоду времена, на одређеном простору и у одређеним околностима. Истраживач који самокритично анализира добијене резултате може утврдити да се тема сличног или идентичног наслова већ више пута обрађивала и да не постоји оправданост понављања истог истраживања уколико семантичка суштина наслова упућује на исти садржај претходних и будућег истраживања. Ако је постављен високи научни циљ, а анализа покаже да су претходна истраживања истога смисла припадала, на пример, развојним истраживањима, може се наћи за потребно да се смањи амбиција научног циља или да се одустане од истраживања јер је очигледно да учесталост претходних наслова класификованих у, на пример, развојна истраживања, говори да се не може исто изводити као фундаментално. Међутим, ова размишљања се односе само на квантификацију односно, на део закључка који се тиче пребројавања сличних тема у одређеном претходном периоду, у

одређеном простору и окружењу, при чему изостаје квалитативни суд о истоме. Уместо тога, сада се уобичајеним логичким формулама и закључивањем анализира релевантност учесталости и закључује о могућем утицају егзистенције истих и сличних тема из одређеног времена, простора и окружења на истоврсну тему која се предлаже за истраживање.

На пример, ако о моделима негативних појава у комунистичком покрету постоји велики број наслова истога смисла, али они представљају комунистички покрет и његове мањкавости у земљама Латинске Америке или државама југоисточне Азије онда то неће бити од значаја за истраживача који истражује појаве на исту тему у југоисточној Европи. Међутим, ако се покаже да постоји велики број истраживања временски блиских и просторно идентичних и са истим или идентичним насловом онда је на истраживачу изазов преиспитивања формулације теме, а што је још важније самог истраживачког пројекта и идеје о истраживању у целини.

Формулисање истраживачке теме спада у парадигматску артикулацију. Ова артикулација значи, како објашњавају Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић, да је у питању избор одређеног новог, специфичног погледа на свет, одређивање најопштијих онтолошких, епистемолошких, и прецизнијих теоријских и методолошких смерница која каналишу све истраживачке радње у процесу истраживања.¹⁸⁵ Наводећи ранија мишљења да се тема не бира него окрива, ови аутори се саглашавају да је и при избору теме истраживања важна и видљива улога методе анализе (садржаја) докумената. Посебно истичу да је од кључне важности познавање језика уопште а нарочито језика поруке. Поставља се питање да ли се приликом примене ове методе у појединим фазама процеса истраживања очекује израда неког приручног, мини пројекта истраживања, постављање хипотеза и сл?

Овде се већ отварају бројна друга питања која се односе на специфичности примене ове, али и сваке друге методе. Следеће питање може да се односи на то, да ли се у истим условима и са истим интензитетом

¹⁸⁵ Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 414.

примењује ова и свака друга научна метода када је она самостална једина метода прикупљања, обраде података и формирања научног сазнања и онда када је она само метода прикупљања података, или онда када се само парцијално употребљава у појединим фазама или у појединим својим деловима? Стога, од неких претпостављених хипотеза се обично мора почети без обзира што се ради о парцијалном истраживању, односно, примени методе анализе (садржаја) докумената у изолованој фази процеса научног истраживања. И при анализи формулација постојећих тема за истраживање пожељно је изградити оквирни или прелиминарни кодекс појмова и шифара који подразумева систем категорија, односно појмова и термина који се доноси одмах по постављању хипотеза и дефинисању индикатора. Иако се на неки начин овде ради о истраживању унутар истраживања, употребом методе анализе (садржаја) докумената при откривању и формулисању теме за истраживање уз коришћење кодекса појмова и шифара осигурава се олакшано евидентирање и манипулација подацима и омогућава се статистички поступак у третману података.¹⁸⁶ Категорије су истакнуте кључне речи којима се описују неке релевантне друштвене константе. У овом случају то су речи које илуструју садржај сродних појмова који се појављују и у радној формулацији теме за истраживање чије се откривање управо дешава. Шифровање се изводи цифрама тако да свака категорија добија своју бројну ознаку. Тако кодекс постаје инструмент за претварање вербалних исказа који прелазе у нумеричке исказе ради касније лакше манипулације.¹⁸⁷ Уочава се да је важност познавања језика и значења порука веома битна. И Неђо Даниловић о томе говори када пише да је „кодекс појмова и шифара теоријски методолошки изведен из вокабулара предметне науке, из књижевног језика одређеног народа и из модела уобичајеног начина исказивања обавештења и порука садржаних у документу. Тако се кодексом појмова и шифара постављају и решавају питања у вези са поретком појмова,

¹⁸⁶ Исто, стр. 566.

¹⁸⁷ Још на самим почецима примене методе анализе (садржаја) уочена је потреба дефинисања односа између субјективне конструкције категорија које почивају на искуству истраживача и правила кодирања која су унапред задата. Видети још: *Content Analysis: A New Evidentiary Technique*, *The University of Chicago Law Review*, Vol. 15, No. 4: 910-925, 1948.

идентификацијом централног појма и главних тј. категоријалних појмова у разним ситуацијама“.¹⁸⁸

Поред напред набројаног, као резултат примене методе анализе (садржаја) докумената приликом одређивања теме истраживања анализирају се и коментари и критике о целом раду, а самим тим и о наслову. Пребројавањем се утврђује негативни и афирмативни интензитет али се препознаје и смер тенденција, односно, закључује се о позитивној или негативној перцепцији извесне теме у садржинском смислу али и у појединчним елементима који је творе. Некада је и сама тема заправо епигонски покушај да се на резултатима и структури идентичног истраживања изведе слично истраживање, које заправо нема ни теоријску ни емпиријску сврху.

Методом анализе (садржаја) докумената из прикупљених, побројаних и дефинисаних категорија разврстава се претпостављена формулација теме у корпус већ остварених и реализованих истраживања или у сасвим нова, чијом се реализацијом решава неки методолошки или научни проблем. На тај начин се јасно закључује о актуелности теме и сврисходности њеног даљег истраживања. Осим тога, квалитативном и квантитативном анализом, истраживач или заинтересовани посматрач откривају да ли је наслов претходних истраживања са сличном темом имао одјека у јавности, да ли је заинтересовао финансијере пројекта и стручну и општу јавност, и да ли је то можда и резултат квалитетне или неквалитетне формулације назива теме будући да се на тај начин у пуном обиму представља и садржај истраживања које следи.

Сама формулација теме истраживања неминовно почива и на одабраној претходној литератури. У том смислу се може направити и компарација на основу запажања да ли је истраживање сличне тематике и сличног наслова подстакло академску, стручну и општу јавност на неку акцију, односно, да ли је покренуло нека нова научна, емпиријска, стручна, акциона, развојна или друга истраживања. Поред тога, и при откривању теме, проблема и предмета

¹⁸⁸ Више у: Неђо Даниловић, *Специфичности израде кодекса појмова и шифара у политиколошким истраживањима*, докторска дисертација, ФПН Београд, 2005.

истраживања, метода анализе (садржаја) докумената ће се користити ради прикупљања релевантне литературе, а посебно информација о постојећем научном и другим знањима о проблему истраживања.

Примена методе анализе (садржаја) докумената приликом откривања теме истраживања има и своје мањкавости. Пре свега се ради о неизбежној појави субјективности истраживача. Он може да не узме за релевантно резултате добијене скенирањем претходних истих или сличних тема и да упркос квантитативном и квалитативном закључку одлучи да настави истраживање по иницијалној идеји. Са друге стране, независни контролор који настоји да истражи да ли се на сличну тему до сада вршило исто или слично истраживање може да из разлога недовољног познавања теме и циљева истраживања закључи супротно од чињеничног стања и тиме а priori омете истраживање на самом његовом почетку. Ово се пре свега односи на евентуалну чињеницу да контролор недовољно познаје методу анализе садржаја и њене квантитативне и квалитативне технике. Тако ће можда закључивати само на основу предквантитативне експлорације при чему се може десити да у одсуству осетљиве квалитативне обраде, дође до погрешног закључка јер квантитативност утиче у извесној мери на прву представу о поларизацији тенденција. Другим речима, ако је више пута поменут известан појам који има одређено значење онда он говори о некој тенденцији. Међутим, ако је осим бројности тога појма све друго у вези са њим ирелевантно (догађај из давне прошлости, нетачни подаци о догађају, неактуелан и сл.), онда се по правилу закључује да тенденције нема или да има супротну поларизацију.

И када се размишља о примени методе анализе (садржаја) докумената приликом одређивања проблема и предмета истраживања поново се стиже до идентичне дилеме која је раније поменута. Ако се ова метода користи само за прикупљање података и делимично само као асистирајућа метода приликом одређивања осталих параметара и елемената процеса научног истраживања онда је њена улога другачија него када се користи као једина метода истраживања. Када се каже да је улога другачија, пре свега се мисли на то да ће се у првој варијанти користити уз неке друге методе и при

одређеном делу захвата процеса истраживања. Наиме, ова се метода приликом дефинисања проблема и предмета истраживања може употребити са делом свога инструментаријума, на пример, за пребројавање и проучавање ранијих радова који су имали смисаоно сличан проблем истраживања, односно, за проучавање резултата претходних истраживања, а њоме се истовремено, не морају третирати хипотетички ставови о проблему и њене технике се не морају користити приликом одређивања значаја истраживања, нити за, на пример, теоријско и операционо одређење предмета истраживања. У другим условима, она се користи у истраживању као јединствена и једина метода којој могу да асистирају, што и јесте појава, друге методе, али се њеним капацитетима и техникама дефинише, формулише, организује и реализује цели ток истраживања са свим битним чиниоцима у етапама и фазама. Управо на тој варијанти објасниће се место и улога методе анализе (садржаја) докумената при одређивању проблема и предмета истраживања.

Основна начела и појмови који одређују суштину значаја тачног дефинисања проблема истраживања дати су у претходним излагањима. Треба поновити да је формулација проблема моменат којим истраживање фактички почиње. По тој формулацији је важно да се да адекватан обухват истраживачке заинтересованости, при чему се мора избећи и преуска и преширока формулација. У овом делу процеса истраживања метода анализе (садржаја) докумената има улогу у више значајних радњи и активности, како мисаоних тако и практичних којима се успоставља однос између реалне појаве и пројекта истраживања. Неопходно је издвојити делове појаве који поседују својства значајна за будуће истраживање и које улазе у биће проблема истраживања и на основу претходних знања о проблему истраживања, дефинисати значај истраживања па према њему поставити хипотетичке ставове. Овом методом се обезбеђује следеће: информације о изворима података везаних за проблем истраживања, информације о дисциплинарној класификацији проблема истраживања, подаци о заинтересованости (или противљењу) друштвене и научне заједнице за одређено истраживање, информације о актуелности проблема и његовој ужој

и широј рецепцији, сазнање о претходним истим и сличним истраживањима, која врста средстава ће бити употребљена у односу на информације о томе која су у претходним истраживањима била коришћена, карактеристике времена, простора и окружења у којем су се претходна истраживања реализована, и сл.¹⁸⁹

У тренутку када се опредељује између квантитативне или квалитативне анализе података неопходних за одређење проблема истраживања, битно је препознати која врста информација може бити од веће користи за потпуније и прецизније формулисање проблема истраживања. Ако ће извори информација о проблему истраживања бити садржани од количина, учесталости, распрострања, односно, од нумеричких и квантитативних исказа, онда ће се истраживач претежно оријентисати на квантитативну технику анализе садржаја. У другом случају, ако суштину проблема истраживања детерминишу опис неких својстава и квалитет тих својстава, вишесмислене поруке и формулације које су у функцији објашњења појаве, неко својство припадања (или неприпадања), неки опис могућности или немогућности, онда ће се истраживач претежно одлучити за квалитативну технику методе анализе (садржаја) докумената. Ово је суштинска дилема која се пред истраживача поставља када на ред дође непосредна примена методе анализе (садржаја) докумената. О томе врло прецизан и практично примењив опис дају Џевад Термиз и Славомир Милосављевић када кажу да је квалитативна анализа претходна, импресионистичка анализа, а да се квантитативном проверавају хипотезе.¹⁹⁰ Истраживач проверава хипотезе користећи квантитативну анализу када евидентира и номинално исказује неку учесталост. Међутим, ако су особине проблема и предмета истраживања такве да немају упориште у квантитативним исказима већ да се тичу особина и квалитета неке особине, онда се и квалитативном нефреквенцијском техником такође могу проверавати хипотезе.

¹⁸⁹ Више у: Руди Стојак, Метода анализе садржаја, Институт за проучавање националних односа и ДП Графичар, Тузла, 1990.

¹⁹⁰ Више у: Џевад Термиз, Славомир Милосављевић, Практикум из методологије политикологије, НиУБ БиХ, Сарајево, 2000.

Закључивање на основу примене методе анализе (садржаја) докумената треба да одговори на питање, шта се до сада о сличном проблему писало, какву и колику јавну рецепцију је сличан проблем истраживања имао, посебно од дела научне јавности. Такође се може десити да се овом методом утврди да је проблем истраживања последица иницијативе или реакције јавног мњења, што се најбоље препознаје кроз формирану комуникацијски процес, или се утврђује да је ствар индивидуалне научне радозналости истраживача. Ако је последица реакције јавног мњења, онда метода анализе (садржаја) докумената препознаје тенденције, мотиве циљеве и друге значајне особине које ће подробније описати суштину проблема истраживања и околности у којима се о њему расправља. Овом методом се веома ефикасно врши увид у литературу и констатује обим и учесталост сличних садржаја у постојећој научној или стручној или општој литератури, домаћој и иностраној. Литература се пописује и класификује према критеријуму помињања или непомињања идентично или слично формулисаног проблема истраживања. Затим се према времену и простору објављивања, или према неком другом критеријуму, као што је припадност научној дисциплини или према наслову или имену аутора, класификује сва доступна литература. Након тога се по принципу статистичких пребројавања утврђује учесталост, а детаљном квалитативном анализом и ваљаност литературе.¹⁹¹ Осим литературе у којој се експлицитно помињу чиниоци проблема истраживања који одговарају проблему у дефинисању, логично је да се обухвата и констатује постојање и друге релевантне литературе која се на исти начин класификује и обрађује. Поред тога, важно је приликом дефинисања проблема истраживања констатовати и то да ли се проблем може истражити са аспекта постојања латентних структура и да ли о њима постоји евентуални комуникацијски процес оличен у расправама, дискусијама, дебатама, полемикама и сл.

Важно је утврдити да ли постоје субјективне и објективне околности које омогућавају истраживање проблема. Пре свега, да ли је истраживач

¹⁹¹ Видети још: Милева Жижић, Миодраг Ловрић, Дубравка Павличић, Методи статистичке анализе, Економски факултет, Београд, 2001.

компетентан да истраживање изведе, односно, да ли су његова знања и искуства релевантна за упуштање у било коју врсту истраживања, а посебно у научна теоријска, фундаментална истраживања. Квалитативном анализом се могу утврдити и мотиви наручиоца истраживања, ако се не ради о личној заинтересованости истраживача, односно, да ли се у проблему истраживања појављују и препознају ненаучни мотиви и тенденције. Такође, метода анализе садржаја може на основу анализе дневних комуникација да утврди да ли се препознају дискусије које говоре о дневној политичкој пракси, а затим се на исту тему спроводе научна истраживања која имају ненаучне и тенденциозне проблеме и предмете истраживања.

Следећа важна околност коју је потребно утврдити јесте постојање објективних услова за спровођење истраживања. На примерима анализе претходних истраживања закључује се да ли се са сличним или идентичним средствима, у сличним или идентичним условима и са адекватним бројем истраживача и сарадника истраживање може спровести и да ли је према томе реална формулација проблема истраживања. Осим наведеног, када је метода анализе (садржаја) докумената главна метода неког истраживања, онда се још код самог формулисања проблема истраживања препознаје прелиминарна информација о улози методе анализе (садржаја) докумената у остварењу постављених научних циљева. Да ли је тема одабрана због своје научне оправданости и актуелности или њена актуелност има сасвим другу ненаучну природу такође је потребно анализирати и проценити приликом формулисања проблема истраживања. Заправо, ако се постављеним проблемом не решава нови проблем, или се не даје ефикасније решење већ обрађиваног проблема, онда се поставља питање релевантности истраживања, а самим тим и рада на формулацији проблема и предмета истраживања. Важно је препознати и узети у обзир и друштвену резонанцу према одређеном типу проблема истраживања. Зато се методом анализе (садржаја) докумената може истражити могућа реакција јавног мњења у тренутку пласирања проблема истраживања. Ако се истраживач одлучи за истраживање одређених питања из прошлости која су повезана са, на пример, рехабилитацијама политичких и војних осуђеника, може се десити

да се проблем истраживања тако постави да не добије подршку ни научног и општег окружења. Самим тим изостаје и материјална и финансијска подршка за спровођење истраживања. Јер, на основу закључака о претходним сличним ситуацијама методом анализе (садржаја) докумената се може обезбедити закључак о пожељном реалном амбијенту за спровођење истраживања. Такође, подробном анализом актуелних комуникација може се унапред закључити о успеху или неуспеху неког истраживања. На пример, постоји индивидуална одлука, намера или интерес да се неке политичке промене покрену, при чему се очекује повољан друштвени амбијент за такав подухват. Нарученим истраживањем и тенденциозно постављеним проблемом истраживања без обзира на вештину истраживача, обично се долази до негативног резултата.¹⁹²

Подаци који се односе на делове проблема истраживања и који по квалитету и квантитету рецепције припадају претходним сличним истраживањима категоријално се деле, класификују и статистички обрађују. Евидентирање по категоријама може бити према тематици, времену настанка, простору настанка и употребе, према научном циљу који је постављен, према нивоу закључивања и сл. Метода анализе (садржаја) докумената може евидентирати да ли се закључивање о претходним истраживањима узима у обзир, односно, да ли нови истраживач са новим проблемом игнорише претходна сазнања. На тај начин се могу открити и мотиви истраживача, посебно ако се анализом установе радикалне разлике у дефинисању проблема истраживања, о чему је веома давно писао и Берелсон када је инсистирао на објективности приликом третмана извора података.

Поред тога што се методом анализе (садржаја) докумената прецизно може класификовати којој научној дисциплини проблем истраживања изворно припада, могу се прикупити и подаци о свим релевантним радовима на исту тему и са истим или сличним проблемом истраживања из исте,

¹⁹² „У истраживањима из подручја анализе садржаја данас у свијету постоје наручена истраживања неког феномена која су ограничена с обзиром на конзументе. С друге стране, ваља имати у виду да је свако истраживање својеврсна интервенција у постојећу друштвену праксу, те је разумљиво да друштво није индиферентно према друштвеним истраживањима у што спадају и истраживања спроведена методом анализе садржаја.“ Р. Стојак, исто, стр. 98.

сродне или потпуно различите науке или научне дисциплине. Када се упореде реакције јавности у класичној примени ове методе при анализи комуникација, може се констатовати извесно стање које може бити негативно или позитивно, и на основу тога закључивати о смеровима и корекцијама идеја у формулацији и операционализацији проблема новог истраживања. Јер о чиниоцима проблема истраживања који се дефинише, по закону вероватноће мора да постоји нека забележена комуникација у којој је одаслата порука са намером да се некоме нешто каже и на одређени начин изразе ставови, судови и размишљања. У таквој комуникацији постоји експлицитни или латентни опис делова појаве који су за новог истраживача интересантни и он их пажљивим закључивањем и апстраховањем из садржаја издваја као релевантне приликом конструкције новог проблема истраживања. Кроз прикупљање, закључивање и анализу појмова и њихових значења, улога методе анализе (садржаја) докумената јесте да се покуша да се избегне ирелевантна терминологија, бирањем појмова, израза, ставова, судова и закључака који имају извесну проверену комуникацијску подстицајну и симболичку снагу и који творе акцију. На тај начин се према употребљеној терминологији препознаје подручје којем проблем истраживања припада, па се тиме дефинишу и могући односи интердисциплинарне и интрадисциплинарне интеракције, док се према тим подручјима и претпостављеним односима формирају и стални и привремени истраживачки састави. О томе Руди Стојак каже, када помиње да се подручје примене анализе садржаја проширује изван класичног анализе круга теорије и праксе комуникација, па се метода анализе (садржаја) докумената, поред израде класификација, типологија и таксономских модела, примењује и ради утврђивања примене анализе садржаја и сарадње.¹⁹³

Сви релевантни подаци о проблему истраживања који се односе на хипотетичке ставове о проблему а који се прибављају методом анализе (садржаја) докумената прикупљају се са или без коришћења техничких средстава и инструмената ове методе. Хипотетичким ставовима се

¹⁹³ Руди Стојак, исто, стр. 97.

дефинише процес или појава који су предмет истраживања и из тих мисаоних формулација апстрахују делови и целине који се одређују као проблем истраживања. Да би метода анализе (садржаја) докумената била од користи истраживачу у овој фази процеса истраживања он прво мора да јасно зна шта жели њоме да открије. Да ли се ради о скривеним значењима, везама и односима које је важно препознати ради исправне формулације сопственог проблема у односу на претходна слична истраживања, или се ради о констатовању неког квантитета на основу којег може да се закључи о домензији сопственог проблема истраживања и пројекцији његовог будућег обухвата. И у једном и другом случају, знајући шта жели и познајући могућности методе анализе (садржаја) докумената, истраживач прикупља, снима, класификује, упоређује и бележи релевантне особине података. Издвојени делови и својства који припадају проблему истраживања се групишу у веће целине и одређују као засебне категорије које се затим класификују по сродности и рангирају по критеријуму важности и релевантности садржаја у односу на проблем истраживања. Ако се, на пример, до таквих категорија долази употребом средстава за аудио снимање, онда се снимљени садржај преписује у тврду копију и сређује по садржају према раније поменутом, или неком другом критеријуму. На исти начин се врши сређивање података и из других доступних извора и бележи се ради упоређивања и синтетичког закључивања о извесном делу појаве који је релевантан за проблем истраживања чије је формулисање у настајању. Ако се делови адекватних података бележе физичким записивањем онда се прво сви подаци ишчитавају и потом евидентира присуство одређене лингвистичке супстанце која има смисао адекватан природи проблема истраживања. Идентично се ради за све такве садржаје да би се на крају закључивало о квантитативним и квалитативним особинама. Иако се подразумева да се у овом делу истраживања користи само анализа као основна метода, велику улогу може да има метода анализе (садржаја) докумената јер може да обухвати и просторно и временски блиске и удаљене догађаје и појаве. Поред наведених техника подаци се мануелно могу уписивати и у евиденциони образац, тако што се констатује извесни садржај

и његова суштина сублимирано интерпретирају у одређену колону. Затим се сваки опис појаве која је од значаја за проблем истраживања коментарише и описује. Појаве са истим описом се повезују и групишу и анализирају при чему се закључује о особинама појаве битним за суштину проблема истраживања.

Напред наведено је карактеристично када се метода користи код квалитативних испитивања и закључивања о неким стањима, односима и особинама, док се код квантитативних истраживања израђује кодекс појмова и шифара. Кодекс појмова и шифара може да претходи евиденцијом обрасцу а може и да буде изведен из њега. У сваком случају кодекс појмова и шифара ће формализовати евиденциони образац и дати поузданији преглед категорија и поткатегорија у којима су груписани подаци о битним својствима проблема истраживања, а који су прикупљени ради формулисања проблема. Користи од формализације поступка прикупљања податка огледају се пре свега у детаљном дефинисању извора информација о проблему истраживања. Истраживач који у овој фази примењује методу анализе (садржаја) докумената размишља о томе како је проблем уочен и да ли је последица неког комуникацијског процеса. Настоји се да се у том комуникацијском процесу препознају латентне поруке, док у исто време настоји да у формулацији сопственог проблема истраживања латентне поруке сведе на минимум.

Дилеме које су отворене код објашњења улоге методе анализе (садржаја) докумената приликом мисаоног уобличавања и вербалног формулисања проблема истраживања настављају се и када је у питању место и улога ове методе приликом одређивања и дефинисања предмета истраживања. Будући да се предметом истраживања дефинише шта се истражује, исказ предмета истраживања представља стварну легитимацију целог истраживања. Сасвим је логично и очекивано да се у формулацији тако важних елемената процеса научног истраживања у обзир узимају потенцијали, технике и инструменти свих метода, па тако и методе анализе (садржаја) докумената. Продужена дилема која се наставља на претходно постављана питања јесте, како и колико се научне методе користе приликом

дефинисања проблема и предмета истраживања, па тако и метода анализе (садржаја) докумената? Да ли је потребно систематски уредити и дефинисати коришћење научних метода у целини или по деловима, ради одређивања проблема и предмета истраживања или се проблем и предмет одређују као последица аналитичког мишљења, закључивања и заузимања ставова о појави, уз подразумевано искуство у познавању метода и техника? Ако је код избора назива теме и проблема истраживања објашњена улога методе анализе садржаја у поступку непосредног творења назива теме и проблема истраживања и њихових формулисања, онда се код предмета истраживања може објаснити улога ове методе након што је мисаони процес завршен.

На први поглед, када је у питању метода анализе (садржаја) докумената, проблем је олакшан ако формулацију предмета истраживања схватимо као одаслату поруку у процесу комуникације. Њоме истраживач неке саопштава нешто о својим научним намерама, при чему даје и опис целе активности са претпостављеним и очекиваним циљевима. У овом случају метода анализе (садржаја) докумената би имала конкретизовану улогу провере намера, тенденција, стања, веза и односа између бројних чинилаца, субјеката и околности чија је суштина и улога сублимирана у исказ предмета истраживања. Ова улога проверавања помаже истраживачу да утврди да ли су елементи који објашњавају предмет истраживања на адекватан начин изабрани и стављени у међусобне односе, да ли припадају категоријама о којима се каже да припадају и да ли су чиниоци садржаја предмета истраживања адекватни природи истраживане појаве. Преко структуре садржаја предмета истраживања као врсте саопштења могуће је утврдити и оценити тенденције у формулацији саопштења као и намере и циљеве истраживача. Подразумева се да се наведено може извести двојачко. Као прво то може да ради независни оцењивач са и без знања истраживача, а са друге стране то може да ради и сам истраживач како би тестирао сопствене поставке у исказу предмета истраживања а самим тим и у целом истраживању. Како елементи било ког саопштења имају свој интензитет јављања и особину груписања око неких основних обележја, тако се и

употребом методе анализе (садржаја) докумената приликом теоријског постављања предмета истраживања препознају појмови и искази који се односе на: 1) проверено научно сазнање, 2) научно неверификовано сазнање, 3) емпиријско, ненаучно сазнање и 4) имплицитно сазнање.¹⁹⁴

Употреба методе анализе (садржаја) докумената у дефинисању кључних елемената процеса научног истраживања па тако и предмета истраживања има за циљ да на научно исправан и проверљив начин постави главне параметре истраживања на начин који је логички и методолошки поуздан и научно проверљив. Предмет истраживања се састоји од неких карактеристичних и битних појмова и категорија који исходе из суштине проблема истраживања. Најпре је потребно мисаоним процесом и анализом појмова утврдити значења тих битних категорија и њихове међусобне везе и функције са истраживаном појавом у оквиру једне науке или научне дисциплине, или више њих. Код примене методе анализе (садржаја) докумената прво се проучава сва расположива литература и сви доступни извори података који су у вези са предметом истраживања ради сагледавања битних појмова и категорија који ће се касније и проверити. Паралелно са проучавањем литературе и извора истраживач води потребне евиденције и белешке о битним појмовима и категоријама који му касније помажу приликом поступака класификације, али истовремено, током самог проучавања извора и литературе одвија се на неки начин квалитативна анализа (садржаја) докумената. Подразумева се да истраживач бележи и све што се тиче атмосфере истраживања а што се показало идентично ситуацијама или околностима у претходним истраживањима. Већ у овом делу својих активности врши се строга селекција између онога што се обухвата из оквира проблема истраживања. Квалитативно и квантитативно одвајају се оне форме и садржаји који се могу сврставати у нове категорије и поткатеорије за посматрање а које су иманентне природи посматране појаве, али које имају и своје временско, просторно и научно дисциплинарно одређење. Тако се, на пример, приликом одређивања предмета истраживања

¹⁹⁴ Више у: Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 428-239.

све категорије и поткатогије састављају од појмова који су непосредно везани за опис посматране појаве. Подразумева се да се не ствара бесконачан број категорија и поткатогија већ само неопходан и довољан број за релевантно посматрање и закључивање. У тим категоријама се посебно назначавашу она обележја која ће се касније кодирати. Та обележја су такође појмови, делови исказа, кључне речи, које на најрепрезентативнији начин одсликавају неку категорију и саму појаву у целини.

Прелиминарно одређење предмета истраживања већ подразумева заузимање ставова истраживача о кључним одликама посматране појаве али и о начинима решавања проблема и доласка до научних резултата. Анализирањем категорија које су настале услед проучавања садржаја доступне литературе и извора, истраживач поставља сопствени став о томе шта се истражује, уз истовремени опис сопственог става о природи појаве из које предмет као конкретизација формулације проблема истраживања проистиче. Основни циљ који се поставља за активност прелиминарног одређења предмета истраживања јесте да се из садржаја сублимира и издвоје суштинска питања која се односе на истраживану појаву и која ће довести до остварења постављених научних циљева. Методом анализе (садржаја) докумената у предквантитативној експлорацији ће се извршити концентрација пажње на узорак који илуструје целокупну појаву. Садржај узорка који је сачињен од одабраних категорија се операционално проверава и одређују јединице бројања. Треба напоменути да су категорије одређене као теоријски и практични модели који ће на истоветан начин представљати суштину и садржај појаве од почетка до краја истраживања тако да су било какве корекције искључене од оног тренутка када рад на њима почне.¹⁹⁵ Зато се и уводе поткатогије које обухватају сва дефинисања нижег нивоа општости. Тако се, на пример, уз претпостављену категорију „парламентарни избори“ могу увести поткатогије „изборни процес“, „предизборне активности“, „изборна кампања“, „модел изборног система“, „организација

¹⁹⁵ Подразумева се да погрешно одређен узорак у коначном производи нетачне резултате истраживања. Више видети: Carl W. Backman, Sampling Mass Media Content: The Use of the Cluster Design, *American Sociological Review*, Vol. 21, No. 6: 729-733, 1956.

гласања“, „финансирање изборног процеса“ и сл. Осим евидентног садржаја, методом анализе (садржаја) докумената открива се и латентни садржај који је потребно узети у обзир и приликом одређивања предмета истраживања. Најчешће је потребно уз виšekратно читање одабране литературе и извора, водити прецизне белешке. Овим се постиже веома важна контролна радња. Наиме, поред техничке коректности у формирању категорија и поткатогија и поред тачно одабране литературе и извора, дакле, и поред формално репрезентативног узорка, може се десити да латентни садржај на сасвим другачији начин даје податке и опис посматране појаве. На пример, упркос евиденцијама садржаним у одабраној документацији која говори о спроведеним парламентарним изборима и начину финансирања странака, на основу подробне анализе изјава појединаца може се из прикривеног садржаја закључити да су политичке странке финансиране од стране „утицајних“ појединаца и организација које се кроз неинституционалну политичку кампању и надметање боре за своје економске и друштвене утицаје и интересе.

Може да се закључи да управо анализа (садржаја) докумената може да буде адекватан избор подршке приликом одређења предмета истраживања, а посебно приликом његовог прелиминарног уобличавања. Чини се да до изражаја у овом делу посла долази квалитативна техника ове методе. Код Александра Георга налазимо да је анализа садржаја статистичка техника за прикупљање дескриптивних података о варијаблама садржаја.¹⁹⁶ Будући да се ради о претежно мисаоном процесу, логика и инструменти квалитативне технике методе анализе садржаја надопуњују поступак индуктивне анализе и закључивања. Управо квалитативна анализа категорија које се односе на поступак дефинисања предмета истраживања може да прикаже више података о одлучујим својствима појаве битним за посматрану појаву, а нарочито приликом истраживања у политичким наукама. Квалитативна анализа у фази прелиминарног одређења предмета истраживања обезбедиће да се у обзир узму кључни чиниоци и примарна својства посматране појаве и

¹⁹⁶ Више у: Александер Л. Георг: *Анализа садржаја у истраживању политичких појава*, у М. Печујлић, *Методологија друштвених наука*, Савремена администрација, Београд, 1982.

уграде у смисао формулације предмета истраживања. Неминовно да напред наведено зависи и од развијености науке и њених потенцијала, али и од услова у којима се истраживање одвија као и од природе и поузданости извора података. У политиколошким истраживањима извори података су субјекти политичке акције који производе одређена понашања, интеракције и акције и извесну политичку праксу и документи који настају као резултат неведене акције и интеракције, односно, понашања уопште. Анализа (садржаја) докумената бави се у политиколошким истраживањима свим документима из којих је могуће изоловати извесне комуникацијске процесе и активности. При томе, политичка документа представљају специфичан извор података у политиколошким истраживањима, било да се ради о писаним изворним документима или о онима која су забележена аудио-визуелним и другим средствима.

У сваком случају, када на ред дође одређење предмета истраживања, метода анализе (садржаја) докумената треба да помогне истраживачу да из укупно расположивих извора података постави теоријско и операционално одређење предмета истраживања. Када се у ту сврху, а према дефинисаном значају истраживања анализирају хипотетички ставови о проблему узимајући у обзир и резултате претходних истраживања приступа се одређењу предмета истраживања. Теоријски, подразумева да се у обзир узимају сва претходна сазнања, и то теоријски позната, која су самим тим и верификована али и непроверена, дакле теоријски непозната сазнања о предмету истраживања. Ако је поред квалитативне анализе потребно утврдити учесталост неке појаве и на основу њене фреквенције констатовати интензитет и тенденције, онда се поред уобичајених поступака анализе и поливалентне логичке праксе закључивања користи и квантитативна техника методе анализе (садржаја) докумената. У оквиру аналитичког поступка који се практикује када се квантитативна техника примењује, кодирање података представља системску радњу којом се вербални подаци претварају у нумеричке са циљем лакшег оперисања подацима и у циљу бржег закључивања на основу њих. У том мислу, када се код теоријског одређења предмета истраживања приступи, на пример,

разматрању постојећег сазнања, а истовремено је потребно утврдити и неке количине, димензије или мерљиви интензитет онда се организује кодирање као неопходну радњу која упрошћава поступак истраживања. Уколико у формулацији предмета истраживања употребљавамо појмовно категоријални систем за који нисмо сигурни да у потпуности одсликава природу посматране појаве, онда је учесталост термина могуће проверити квантитативном техником и уз употребу кодекса појмова и шифара.¹⁹⁷ Уколико из докумената који су изабрани као извори података изаберемо јединице за посматрање, утврђује се њихово присуство и квантитет. Истовремено, пажљиви истраживач региструје и одсуство неких појмова који си били очекивани у предметној документацији, што је такође изван корективни импулс приликом дефинисања предмета истраживања. Сваком појму који улази у кодекс појмова и шифара додељује се бројна ознака. На основу тога, могуће је у обрнутом процесу нумерички исказ вратити у вербални без мењања иницијалних својстава. Како наводи Руди Стојак, свако кодирање је једна врста операционалне класификације.¹⁹⁸ На основу резултата анализе кодекса појмова и шифара истраживач долази до укупне суме података која на прецизан начин упућује на неку количину. Ако се говори о извесним политичким опредељењима који су изражени кроз пребројавање извесних ставова, у коначном се добија укупна сума која илуструје извесно стање. Тако се може утврдити количина позитивних, негативних или неутралних ставова по извесним питањима а која су у вези са терминологијом употребљеном за дефинисање предмета истраживања. Ако истраживач утврди да ставови свих испитаних категорија немају подједнак интензитет и важност, онда се приступа пондерисању извесних категорија које на такав начин улазе у кодекс појмова и шифара и у пребројавање.

¹⁹⁷ „Анализом процеса истраживања категоријалног система, можемо констатовати постојање – јављање следећих основних врста појмова: 1) појмове које преузимамо у целини, прихватајући њихово дато значење и садржај, место у систему, односе са другим категоријама – појмовима њихову научну и сазнајну функцију и термине којима су означени; 2) појмове које садржајно преузимамо, али чије термине селекционирамо и прецизирамо; 3) појмове које прерађујемо; 4) појмове које конструишемо из два или више појмова, и најзад 5) нове појмове које стварамо за потребе истраживања. С. Милосављевић, И. Радосављевић, наведено дело, стр. 435.

¹⁹⁸ Више у: Руди Стојак, наведено дело.

Код операционолног одређења предмета истраживања анализа (садржаја) докумената ће се извесније употребити у квалитативној техници како би се утврдили ставови о компонентама предмета истраживања. Први корак у тој активности јесте анализа односа и релација ради издвајања битних и методолошки прихватљивих чинилаца који представљају истраживану појаву како би се дошло до модела предмета истраживања. У операционолном смислу, одређење предмета се састоји од дефинисања чинилаца предмета истраживања, од временског, просторног и дисциплинарног одређења предмета истраживања.

Применом квалитативне технике методе анализе (садржаја) докумената обезбеђује се корективна функција приликом димензионисања садржаја предмета истраживања. Закључци о битним садржајима истраженим из докумената и осталих извора података, класификовани по категоријама и поткатегоријама дају прилично јасан оквир истраживачу у оком обиму и са којим циљевима претпостављено истраживање може да се организује.

Осим тога, у појмовно-категоријалном смислу, од укупне интеракције прелиминарног одређења предмета и хипотетичког става о проблему истраживања овом методом се могу селектовати компоненте садржаја предмета истраживања, које се састоје од вербално и смисаоно тачно димензионисаних исказа повезаних са прелиминарним одређењем предмета и са хипотетичким ставовима о проблему истраживања.

Када су у питању временско, просторно и дисциплинарно одређење предмета истраживања није немогуће конкретизовати улогу методе анализе (садржаја) докумената, као уосталом, ни било које друге научне методе. Ипак, ове компоненте операционолног одређења предмета истраживања не захтевају анализу веза, односа и релација, нити пребројавања неке супстанце садржаја предметне појаве. Ипак, могло би се рећи да код дисциплинарног одређења предмета истраживања метода анализе (садржаја) докумената може да нађе своју сврху првенствено у смислу упућивања на информацију да ли су се слична истраживања забележена у изворима података и релевантној документацији сврставала као интердисциплинарна или

интрадисциплинарна истраживања, односно, на који начин су димензионисани и постављени хипотетички оквир и циљеви истраживања, а самим тим на који начин је пројектовано научно истраживање.

2. Улога методе анализе (садржаја) докумената у пројектовању истраживања

Процес научног истраживања јесте веома сложен и специфичан систем комплексних радњи, поступака, активности, анализа, закључивања, одлука и сл. Његова сложеност исходи из сложености и значаја сваког његовог појединачног конститутивног дела. Значај и специфична потреба за истинитим и прецизним акцијама произлази и из чињенице да се овим процесом открива нешто непознато и то по принципима научног доласка до истинитости. Другим речима, животу људи и њиховом искуству додаје се нешто што је до тада било непознато и што ће трајно остати у поседу друштвене заједнице, без обзира колико је највећем броју људи често апстрактно то што се научним процесима открива.

Процес истраживања уопште, а посебно процес истраживања у науци, представља у нашем искуству до сада најбољи начин за досезања тог новог сазнања. Са своје четири главне целине пројектовање, организовање, реализација и извештавање, обезбеђује комплексан приступ ономе што се истражује у појави која се истражује, и истовремено обезбеђује ангажовање свих расположивих ресурса ради остварења предвиђених циљева. Свака од ове четири главне целине, садржи потцелине ниже хијерархијске вредности, које су у чврстој међусобној зависној узрочно-последичној вези и које битно одређују процес у његовим бројним особинама и структурама.

Прва битна целина процеса научног истраживања јесте пројектовање истраживања као услов за организовање и реализацију процеса истраживања. Пројектовање истраживања је интелектуална активност којом се израђује пројекат истраживања, који поседује унутрашњи систем координираних делатности. Ма колико дата слобода мишљењу и искуственом одлучивању, пројекат у једном тренутку мора да буде уклопљен

у низ елемената, радњи и поступака како би се обезбедио смислени редослед извршења улога сваког појединачног елемента. Зато се може рећи да је пројекат и научни и оперативни документ којим се организује нека активност, али у исто време он је и замисао о томе како неки проблем треба истражити. Улога методе анализе (садржаја) докумената у пројектовању истраживања може да се сагледа и објасни уз извесне специфичности које су значајне и подразумевајуће за сваку методу научног истраживања, посебно ако се користи за пројектовање истраживања, а касније и у току реализације.

Метода анализе (садржаја) докумената може да се користи у изради пројекта истраживања и то код израде нацрта научне замисли, планова истраживања и инструментарија са планом обраде података. Ова метода ће омогућити да истраживач одабере адекватне податке из постојеће литературе и оствареног научног сазнања, из комуникација које поводом истоврсних истраживања постоје, али и из претпоставки о будућим сазнањима, и угради их у сегменте пројекта истраживања.

Добро конципиран пројекат истраживања повезује на тај начин теорију и истраживачку праксу, односно, ранија, текућа и будућа научна сазнања која се тек очекују. Осим тога, функција пројекта јесте и да повеже фазе процеса научног сазнања, теорију и методологију и теорију и стварност. Тако се повезујућа функција пројекта остварује на више нивоа и траје од почетка парадигматског и теоријског заснивања истраживања па до израде извештаја о резултатима истраживања. Усмеравање истраживања у пројекту се обезбеђује кроз дефинисање прикупљања, обраду и тумачење података, док се синхронизујућа функција препознаје у постојању (или непостојању) артикулисаног динамичког јединства радњи и поступака.

У овом делу пројекта истраживања акценат посебно пада на будућу улогу методе анализе (садржаја) докумената. Осим што се пројектује њена улога и планира употреба у прикупљању и обради података, потребно је обезбедити адекватне податке и у фази техничке израде пројекта истраживања. Овом методом је потребно обезбедити податке таквога садржаја који се идентификују са природом посматране појаве из које су издвојени проблем и предмет истраживања. Међутим, како и у којим фазама

пројектовања истраживања употребити методу анализе (садржаја) докумената, па и било коју другу методу до сада је мање разматрано, будући да се о употреби метода говорило само у погледу улоге коју метода остварује у фази реализације истраживања. Сада постоји покушај да се објасни како метода анализе (садржаја) докумената учествује у смисаоној умној активности коју називамо пројектовање истраживања и чији је крајњи циљ и крајњи продукт пројекат као научни и оперативни документ.

Идентификација садржаја, значења и својстава претходи класификацији података. Идентификација битног садржаја може се изводити према неком унапред одређеном круцијалном својству, јер је битно знати да исти податак, али са разичитим битним својствима може истовремено да буде препознат у различитим појавама. Може се изводити и тако што се формирају сродне групе прикупљених података, а затим се једноставном анализом уочавају заједничка својства. Поред аналитичког ишчитавања садржаја и закључивања по том основу, могуће је на основу једноврсности садржаја сажимањем истих својстава формирати класификације са особинама дивизије или партиципације. У сваком случају је неопходно обратити пажњу и на обележја и садржаја и форме забележеног исказа, без обзира да ли се ради о писаном или вербалном садржају, или комбинацији различитих техника регистровања комуникационог процеса. Па чак и кад по својим обележјима не констатујемо комуникационо коло, из неких битних, карактеристичних својстава садржаја квалитативном анализом се издвајају подаци који могу бити употребљени у некој од потцелина процеса пројектовања истраживања. Треба бити свестан да се поред података који су квантитативних карактеристика, дакле, могу да се броје и номинално исказују кроз величине и мере, појављују и подаци који имају само особине својстава као значајне репере за којима трагамо. На пример, ако у неком истраживању политичких појава за предмет имамо истраживање о нормативним условима за извршење изборног процеса, подаци које користимо приликом пројектовања истраживања говоре о броју неких прописа и одлука, о броју чланова неких тела, о броју временских јединица потребних за спровођење избора, броју кандидата на изборима, броју

мандатних места и другим врстама нумеричких комбинација. Друга врста података се односи на одређена својства која су квалитативне природе и указују на извесне тенденције и стања. О њима се може говорити као о релативној процени нивоа односа субјекта према неком својству податка и врло условно ове информације могу да буду квантификоване као степен неког односа са зависним одређењима као што су појмови претежно за, половично, претежно против, у целини за, у целини против, уздржаног става, без става, и сл.¹⁹⁹

Подаци које прикупљамо и класификујемо методом анализе садржаја, а које користимо у сврху израде пројекта истраживања уколико поседују мерљива, квантитативна својства, већ су класификовани кроз кодекс појмова и шифара. Још приликом ишчитавања релевантне грађе, ако се ради о подацима из само једног извора, у обрасце кодекса се уписују подаци који ће бити анализирани а који поседују одређене карактеристике које су унапред задате као критеријуми категорија и поткатегорија. Ти се критеријуми односе на битно својство садржаја, битно својство форме, релевантно својство односа, усмерености, интензитета, итд. Током ових радњи је важно да сви искази имају својства исте природе и да се примењује тзв. конвенционално круцијално својство, које се најчешће и примењује у истраживањима у политичким наукама, што поједностављено речено значи груписање око простих идентичних ознака.²⁰⁰ Ако су садржаји података небројиви, тј. ако означавају некаква квалитативна одређења и онда се врши класификација на начин да се подаци уносе у обрасце стратификовани по садржају или форми. На тај начин се остварује класификација квалитативних података који се користе у фазама израде пројекта истраживања и омогућава њихово упоређивање, анализа и закључивање на основу анализе.

Прикупљање и груписање адекватних података уједно је и провера припремљености свих релевантних услова и околности за израду пројекта

¹⁹⁹ Више у: Џевад Термиз, Славомир Милосављевић, Практикум из методологије политикологије, Сарајево, 2000, стр. 269.

²⁰⁰ Исто.

истраживања. Идејна скица је документ који претходи пројекту истраживања и започиње, како се то уобичајено среће у литератури, анимацијом наручиоца. Она садржи понуда наручиоцу истраживања, кратку оријентацију и прелиминарно одређење предмета истраживања са навођењем могућих циљева истраживања и основних хипотетичких ставова о проблему. Затим се наводе и значај и оправданост истраживања, али и основне методе и технике који ће бити употребљени у истраживању као и потребно време, кадрови и средства. Концептуализација представља прву целину у пројектовању истраживања. О неким деловима концептуализације као што су парадигматско и теоријско заснивање, избор теме за истраживање, констатовање проблема и његова прелиминарна дефиниција и улози методе анализе (садржаја) докумената већ смо раније говорили. Истраживачки задатак се сматра дефинисаним научним оперативним документом којим се исказују битне одредбе о проблемима и предмету истраживања, као и о начинима истраживања и оквирним средствима. Већ је раније објашњено како се врши избор теме за истраживање и која улога методе анализе (садржаја) докумената у том смислу може да се оствари. Назив теме се налази на почетку истраживачког, пројектног задатка. Након тога се наводи шта се истраживањем жели постићи у смислу циљева при чему се истраживач може помоћи класификацијама из категорија које су евидентирани у обрасцу за прикупљање података. Приликом исказа о намерама попут исказа о циљу истраживачког задатка, може се проверавати релевантност изреченог и по форми и по садржају, и кориговати у одређеној мери. На овом месту до изражаја долази објективност истраживача и његов научни професионализам. Наиме, методом анализе (садржаја) докумената се могу јасно и недвосмислено извести закључци о некој појави без обзира да ли је комуникација о њој, или она сама, приказана кроз транспарентни или латентни садржај, или комбиновано. Истраживачу, дакле стоје на располагању адекватни подаци о неком реалитету и то у квантитативном и квалитативном смислу. Пројекат истраживања и циљеви који се кроз пројектни задатак постављају могу да буду у супротности са садржајима категорија прикупљених података о појави из разлога што истраживач

игнорише базу података и усмерава истраживање према циљу који је тенденциозно одређен и који игнорише научне принципе. Поред тога, у самом пројектном задатку могу се дати и кратке појмовно-категоријалне одредбе и усмерења, а прецизније се одређују задатак, циљ и начин истраживања.

Друга целина јесте израда нацрта научне замисли у којој први корак представља формулација проблема истраживања. О улози методе анализе (садржаја) докумената приликом формулације проблема истраживања већ је раније дато објашњење, као и за дефинисање и одређење предмета истраживања. Остаје да се покуша објашњење места и улоге методе анализе (садржаја) докумената приликом одређивања хипотеза и индикатора који представљају кључне мисаоне претпоставке о предмету истраживања и идентификацију тих претпоставки у реалном свету.

Кључни став у хипотези почива на примарној интуицији истраживача. Карактеристично за истраживања у друштвеним наукама а самим тим и у политикологији јесте то да објективност истраживача не ретко посустаје под притиском сујете, предрасуда, субјективног арбитража и пристрасности па до отворене намере да се извесно питање одређене појаве другачије прикаже. Већ је раније помињана веза која се успоставља између појаве као реалитета у којем је проблем отворен, између успостављене формулације проблема и предмета истраживања али и веза између предмета и циљева истраживања. Управо хипотетички оквир истраживања поставља оперативне претпоставке које треба потврдити. Тако се посебан напор појављује у намери дефинисања исказа и описа односа између два конститутивна елемента нацрта научне замисли кроз објашњење шта се истражује и са којом сврхом. Међутим, методом анализе (садржаја) докумената, кроз формиране категорије садржаја чије су јединице стратификоване према поседовању одређених идентичних својстава, служе приликом постављања хипотетичког оквира као корективни фактор. Првенствено са циљем да се не постављају хипотезе које нису у функцији односа који постоји између предмета истраживања и постављених циљева, као и оних хипотеза које индикаторима не доказују повезаност са проблемом

истраживања најављеним у некој појави. Такође, ова метода у квантитативном, а посебно у квалитативној техници помаже да се избегне постављање хипотеза које није могуће доказати јер је кроз евиденционе обрасце и кодекс појмова и шифара евидентно да не поседује квалификовану квантитативну и квалитативну учесталост, односно, да није својство посматране појаве. Познато је да хипотезе треба да буду пропорционалне у односу на предмет истраживања, односно, треба да буду адекватне и симетричне операционалном одређењу предмета и сагласне са циљевима истраживања и теоријски или емпиријски проверљиве.²⁰¹ Да би се то постигло, хипотезе по свом исказу треба да буду реални мисаони одраз претпостављене идеје истраживача поткрепљен добрим познавањем карактеристика и својстава посматране појаве, добрим знањем опште методологије и научних метода и реално постављеним циљевима истраживања.

Не очекује се да у свим овим аспектима метода анализе садржаја може у потпуности да учествује у креирању елемената пројекта истраживања, јер се ангажман ове методе у пуном капацитету очекује касније у фази прикупљања и обраде података, а у напред наведеном смислу и у свим осталим фазама процеса научног истраживања. Позивајући се на Војина Милића када говори о полазној тачки у истраживањима друштвених појава, Руди Стојак каже да у практичном смислу методологија методе анализе садржаја почива на теоријском концепту који подразумева мисаоне радње помоћу којих се ствара полазна хипотетска основа.²⁰² У том смислу, код постављања хипотетичког оквира у неком истраживању, методама анализе (садржаја) докумената на адекватан начин је могуће анализирати постојећа научна знања, схватити постојање празнина у том знању и уочити постојеће и нерешене научне проблеме. Осим тога, овом методом се приликом дефинисања хипотеза откривају могућности повезивања нових чињеница које настају из активности анализе својства категорија које представљају стварносну појаву и теоријских ставова о чиниоцима исте појаве.

²⁰¹ Више у: Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, наведено дело.

²⁰² Руди Стојак, Метода анализе (садржаја), Сарајево, стр. 125.

Метода анализе (садржаја) докумената која се користи у процесу пројектовања истраживања појављује се у најпре у корективној функцији. Она ће се у научном истраживању јавити и у другим фазама, посебно у фази прикупљања и обраде података, али и у другим фазама укључујући и закључивање о резултатима истраживања. На тај начин, истраживач заправо има две улоге методе анализе (садржаја) докумената које су по природи исте, али по обиму обухвата различите. Не мисли се да се истраживање ради пре истраживања, нити да се метода анализе (садржаја) документа користи пре него што су прикупљени подаци и формиране категорије и јединице посматрања. Ова, условно речено, претходна улога методе анализе (садржаја) докумената, бави се постојећим фондом података и евидентираном научном теоријом, али и информацијама које проистичу из комуникација у вези са предметном појавом и теоријама и латературом у вези са њом. Ако хипотезе постављамо уз асистенцију инструментаријум и могућности анализе (садржаја) докумената, онда се у хипотетичком питању садрже све неопходне суштинске целине појаве садржане и у опису предмета и циљева истраживања, а самим тим се и назире поступак касније провере хипотеза.

Ако, на пример, истражујемо неку политиколошку појаву која се односи на политичке странке потребно је на основу расположивих емпиријских и теоријских знања поставити хипотетички оквир. У том оквиру је неопходно поставити неколико ставова који говоре о неким специфичним својствима политичких странака и то на начин на који су својства стратификована и у предмету истраживања. Дакле, поставља се неки став, тврдња коју треба потврдити и она се легитимише навођењем индикатора. Већ сада је могуће, на основу података који се налазе у инструментаријуму методе анализе (садржаја) докумената и категорија и учесталости које илуструју појаву, доzirати садржај хипотетског оквира у адекватној размери који неће бити ни шири ни ужи од формулисаног предмета истраживања. У том смислу, утврђују се фреквенције вести и информација о предметном проблему истраживања везаном за политичке странке. Затим се региструју квантитативни и квалитативни подаци о субјектима, односно, подаци о политичким странкама и њиховим активностима. Истраживач на основу

података из анализе садржаја комуникација јасно може да види интензитет пажње о неком политичком субјекту који постоји са стране аутора информација али и са стране конзумента тих података, било да је јавност уопште или стручна и научна јавност. Он може да те доступне податке искористи у креирању хипотеза тако што ће објективно тврдити оно што у својим хипотетским ставовима тврди и за то као индикатор понудити јединице посматрања из анализе садржаја. Са друге стране, као што је већ најављено, он исте податке може да игнорише и поставља друге хипотетске тврдње са другим, стварним или псеудо индикаторима. Колико слојевито може да се ослони на анализу (садржаја) докумената говори и то да он може да квалификовано анализира и особине одашиљалаца информација и прималаца података о предметној појави, у овом случају о политичким странкама. Наиме, може се анализирати рецепција информација о политичким странкама кроз податке о примаоцима информација и то, пол, старост, занимање, образовање, социјални и друштвени статус и слично, али и статистички подаци о учинку извесне политичке организације у односу на оно што је декларативно саопштено и на оно што је у стварности урађено, а обоје у односу на политичку идеју из програмских опредељења странке. Тако се операционализација хипотеза у великој мери може ослонити на методу анализе (садржаја) докумената и црпити податке из евиденционе базе анализе садржаја.

Ако би по истом примеру политичких странака у даљем говору о хипотезама покушали да прецизније опишемо улогу методе анализе адржаја доумената можда би било могуће тврдити да се провера хипотезе врши при самом њеном постављању, што није случај. На пример, у хипотези, кроз изречени став тврдимо да политичке странке одлучујуће утичу на друштвени живот одређене заједнице, па и на формирање и одржавање (или урушавање) општих вредности тога друштва. Операционализацијом хипотезе тврдимо да политичка странка одлучујуће утиче на одређене појаве и понашања јер је присуство њених представника у јавности и у медијима учестало и видљиво. Такође тврдимо да учестало појављивање водећих личности политичке странке доприноси бољем прихватању ставова те

странке код шире популације грађана, као и то да је често појављивање гаранција популарности а самим тим и политичке стабилности одређене странке. Међутим, у анализи (садржаја) докумената могу се врло брзо и поуздано утврдити ставови грађана о одређеној политичкој странци, и то транспарентна и латентна мишљења, и дискрепанца између квантитативних података и квалитативног закључка. Затим се може утврдити квалитативна вредност појављивања водећих личности у јавности, али и ставови грађана о томе, при чему је могуће анализирати структуру конзумента по категоријама (како високо образовани а како они са нижим образовањем примају наведене информације) и утврдити да ли учестало појављивање лидера политичке странке одговара стварној популарности, а посебно, које категорије грађана мисле позитивно а које негативно о наведеном питању. У том смислу, када располаже таквим подацима из анализе (садржаја) докумената, који су добијени, на пример, анализом штампе, истраживач може да коригује своја уверења и ставове и избегне да у хипотезе уграђује сопствене предрасуде о одређеној појави.²⁰³ У том случају може потпуно променити поларизацију ставова у хипотезама и обезбедити веома поуздане индикаторе јер се својства тих индикатора номинално огледају у евиденционом обрасцу и кодексу појмова и шифара као инструменту методе анализе (садржаја) докумената. Тако се овом методом унапред обезбеђују поуздани квантитативни подаци али и квалитативни аналитички закључци па ће тако исправна формулација хипотезе обезбедити да се у фази њене провере потврде ставови и спречи компромитовање индикатора. У супротном, тврдња која је а priori последица неке ненаучне интенције, или предрасуда о трајности особина неких појава кроз време и догађаје, која се уграђује у став хипотезе, поред почетних супротности у односу на чињенично стање, у процесу тестирања хипотеза показале или нетачност хипотезе или ненаучни принцип који не кореспондира са потребом за истинитим научним сазнањем.

²⁰³ Видети још: Руди Стојак, *Анализа садржаја листова Комунист, Борба и Ослобођење*, МСЦ „Вељко Влаховић“, Сарајево, 1980.

3. Улога методе анализе (садржаја) докумената у реализацији истраживања

Реализација истраживања као главна оперативна фаза процеса истраживања представља сложени и организовани систем радњи и поступака, мисаоних, интелектуалних, техничких, организационих, административних, финансијских и бројних других у којој се дешавају одлучујуће радње над прикупљеним документима. Односно, у овој фази сређују се и обрађују прикупљени подаци, врше потребна мерења ако су предвиђена, оцењују се и анализирају општа својства података, проверавају хипотезе и приступа се научном закључивању.

У овој фази процеса дешава се и реконцептуализација о којој је раније било речи, уколико је то потребно, а самим тим и реконструкција пројекта истраживања. Такође, прикупљају се и подаци о техничким детаљима у вези са истраживањем који се односе на време и место истраживања, истраживаче и сараднике, финансијском оквиру, условима и начинима рада на терену и сл.

Могло би се рећи да реализација истраживања започиње предистраживањем које обухвата прикупљање различитих података, пре свега оних који су везани за предмет истраживања и појаву из које проблем и предмет исходе, али и за сам пројекат истраживања као оперативни и научни документ. Јер, без обзира на напор који је учињен на припреми истраживања, а посебно на утврђивању свих саставних елемената пројекта истраживања, неопходно је да се пред главно истраживање изврше нека контролна истраживања или како наводи Руди Стојак, претестирања у анализи садржаја.²⁰⁴ Он тврди да је веома важно због бројних специфичности везаних за развијеност ове методе али и одсуство фундаменталних истраживања у области из којих анализа садржаја исходи, да се претестирања уведу као обавезна пракса приликом примене ове методе. Претестирање би тако представљало пробно истраживање на мањим јединицама сврстаним у узорке како би се тестирали поузданост и адекватност пројекта

²⁰⁴ Руди Стојак, *Метода анализе садржаја*, Институт за проучавање националних односа и ДП Графичар, Тузла, 1990, стр. 141.

истраживања, али и узорци појаве која је повод истраживању. Управо Руди Стојак наводи да се у истраживачкој пракси врло често дешавало да се истраживање у потпуности обустави уколико се испостави да методологија не одговара појави о чијем једном делу постоји постављен проблем и предмет истраживања или да је појава таква да је због одређених установљених својстава није могуће на адекватан начин истражити, или да су у инструментима постављене такве класификације и категорије које не одговарају природи посматране појаве.²⁰⁵ Исти аутор каже да је велика потешкоћа са којом се истраживачи у овој фази срећу управо рад са класификацијама и категоријама у анализи садржаја. Успешно сажимање класа и категорија у облике политомија и дихотомија треба извести на логичан начин и уз стриктно поштовање логичких правила класификације као што су доследност, потпуност, дискриминацијска оштрина и међусобна искључивост. Стога је сасвим јасно да предистраживање омогућава да се рашчлањавањем и преданализом неког конкретног узорка материјала утврде општа својства популације и узорка и провери адекватност оперативне логике, посебно приликом класификације и категоризације садржаја докумената.

Други део структуре оне фазе коју називамо реализација истраживања јесте непосредан рад на прикупљању података, било да се ради на терену или кроз анализу литературе. Коришћењем литературе прибављају се документа и подаци који првенствено служе за истраживања у теоријском смислу. Важно је нагласити да се на терену прикупљају подаци који су емпиријске природе и то у кореспонденцији са другим људима, појединцима, групама или колективима, при чему се подразумева да то могу бити и лица која имају свест и извесна знања о истраживаној појави, али и људи који дају одговоре, информације и податке о неком делом појаве или одређеном питању, а да немају свест и представу о целини испитиване појаве или о дефинисаном проблему истраживања. Будући да се мисли на прикупљање података

²⁰⁵ „Категоризација је једна од операција класификације. Суштина израде категорија је да се целина неког материјала рашчлани на саставне елементе у логичке групе и подгрупе према сличности (аналогији) на основу претходно одређених и дефинисаних критеријума за категоризацију.“ Р. Стојак, исто, стр. 119.

методом анализе (садржаја) документа, треба напоменути да је највећа грешка која би могла да буде учињена приликом класификације и категоризације прикупљених докумената таква да се категорије погрешно именују и да се попуњавају елементима који имају супротну логику и значење од значења које се од чинилаца извесне појаве очекује и на основу чије анализе су и постављени проблем и предмет истраживања.²⁰⁶

Када се размишља о могућности примене методе анализе (садржаја) докумената у свим фазама процеса научног истраживања, и код фазе реализације истраживања постоји специфична дилема када је у питању изолована употреба научних метода. Метод се може искористити за израду структуре неке фазе, дакле као активни чинилац израде оперативне научне основе или као коректив урађеног. Истовремено, сваки од тих научних метода може бити употребљен као главни метод истраживања. И у претходним разматрањима проблематизовало се питање могућег места и улоге методе анализе (садржаја) докумената у свим фазама процеса научног истраживања. Постављала се дилема око тога да ли се ради о истраживању унутар истраживања или пре истраживања, односно, како било која метода, па тако и анализа (садржаја) докумената може бити употребљена у свим фазама процеса истраживања ако се још не располаже прикупљеним подацима. Већ смо раније код Славомира Милосављевића и Ивана Радосављевића прочитали да се ова метода користи у истраживању постојећег научног фонда и то пре израде пројекта истраживања у којем се користи више разних метода, затим као метода прикупљања података, као метода обраде података у испитивању и као самостална једина метода прикупљања и обраде података и формирања научног сазнања, а неретко и као једино могућа метода научног сазнања одређених метода истраживања.²⁰⁷ Нека врста одговора на поменуту дилему налази се и код Џ. Термиза у делу у којем објашњава ток примене анализе садржаја. Суштина примене сваке методе јесу методолошка правила и научна коректност. Иста

²⁰⁶ Више у: Руди Стојак, наведено дело.

²⁰⁷ Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 52.

правила треба да важе и када се метода издвојено користи у некој фази процеса истраживања. У том смислу, за активност примене методе у реализацији истраживања спроводи се поступак који је идентичне структуре као и код структуре целог процеса истраживања. Прво се открива посебан предмет анализе садржаја из главног предмета истраживања, а затим и оне хипотезе и индикатори у којима је примена анализе (садржаја) докумената операционално прихватљива. То значи, ова метода се употребљава код индикатора који су по карактеру неки исказ који је у неком документу дат транспарентно или латентно, односно, експлицитно или имплицитно.²⁰⁸ Код даље примене ове методе у реализацији истраживања неопходно је одредити у којој мери ће се предмет истраживања обухватити квантитативном а који квалитативном анализом. Понекад постоје ситуације када се се једна техника анализе искључује и када је предмет, хипотезе и индикаторе могуће третирати само квантитативном или само квалитативном техником, мада се најчешће среће потреба за ангажовањем обе технике анализе. То значи да је сваки извор података унапред потребно детаљно познавати. То се односи на оне информације и податке о извору података који су на било који начин доступни нашем знању па према томе је и могуће добити неке информације о њима. Установљава се припадност популацији, односно, оној врсти докумената која има сведочења било које врсте о предметној појави или о неким њеним својствима. Врло често, посебно у данашње време, и посебно у политичким наукама, обимност докумената који су извор информација превазилази све могућности истраживача да их констатују, класификују и анализирају. Због тога се из релевантне популације докумената бира репрезентативни део који на одговарајући начин легитимише популацију, односно саму појаву. Тај део представља узорак који се састоји од нижих јединица које ће истраживачи непосредно анализирати у процесу истраживања. Тако се у тим посматраним јединицама налазе и бројиве и небројиве вредности и својства које истраживач мора да узме у обзир. На тај начин је јасно да се и приликом

²⁰⁸ Џевад Термиз, Методологија друштвених наука, Лукавац, 2009, стр. 291.

употребе методе анализе (садржаја) докумената у реализацији исраживања примењују обе њене технике. Нека квантитативна својства се региструју и утврђује њихова учесталост у смислу интензитета, количине, трајања и других мерљивих категорија и уз помоћ инструмената квантитативно обрађују, а друга својства која се односе на неке особине региструју се и анализирају кроз квалитативне параметре који се упоређују са истородним параметрима евидентираним у посматраној појави. Већ је више пута помињано да квалитативна анализа докумената, тј. нефреквенцијска даје одговоре на питања како и шта је нешто речено, док квантитативна објашњава шта, како и колико је нешто изречено, при чему се неведено односи и на форму и на садржај докумената.²⁰⁹

После дефинисања структуре анализе неопходно је одредити и тачан концепт и план примене методе анализе (садржаја) докумената у фази реализације истраживања, што се пре свега односи на тачно дефинисање обима садржаја који треба да буде третиран, али са конкретно дефинисаним задацима и крајње жељеним стањем које се очекује. У том смислу се припремају инструменти за анализу. Ако би се у реализацији истраживања посматрала нека појава политичке природе, методом анализе садржаја би се забележило и њено квалитативно и квантитативно стање. За ту сврху је неопходно унапред припремити евиденциони лист који ће се користити код квалитативне анализе и то ако о одређеном политичком реалитету који је одређен за посматрање и анализу настојимо да забележимо више обележја која су повезана са обележјима дефинисаним у предмету истраживања.

Свака од наведених радњи би требало да буде предвиђена у плану поступака и инструмената у којем се на недвосмислен начин одређује временска артикулација активности и редослед извођења. Сада се поставља питање на који начин одредити обухват и редослед примене анализе садржаја, тј. квантитативне и квалитативне анализе и који су то параметри који условљавају структуру плана. Свакако да је потребно кренути од ставова у хипотезама и индикаторима који идентификују изречене ставове. Пажња

²⁰⁹ Видети више: Марија Богдановић, *Квантитативни приступ у социологији*, Службени лист, Београд, 1981.

истраживача се концентрише на оне индикаторе који садрже изричите ставове и тврдње или су део нормативне регулативе. Сваки такав став и исказ који објашњава тврдњу у ставу исказаном у хипотези прво ће бити анализиран у смислености исказа али и у садржају и обухвату појма. Јер на тај начин ће се анализом садржаја обезбедити концентрација истраживачке енергије на јединственом правцу и избећи прешироко или преуско обухватање предмета истраживања у хипотетским ставовима.

Када се нека политичка појава посматра кроз интерпретацију догађаја, односно, кроз записе о тим догађајима у медијима или кроз интерпретацију од стране трећих лица, постоји и квалитативни и квантитативни садржај који је потребно приметити и евидентирати у одређеним обрасцима. Међутим, ако се посматра само једно одређено својство у некој политичкој акцији и то само са квалитативног аспекта, на пример, присуство емоција у говору политичара, онда није потребно користити било коју врсту инструмената.

Али, када се ради о квантитативном садржају, тада се обавезно израђују инструменти као што је кодекс појмова и шифара и то пре израде евиденционог листа. Управо код израде кодекса појмова и шифара потребно је приступити детаљној анализи ставова хипотеза и индикатора. Кодекс појмова и шифара има специфичну научну, оперативну, координирајућу и административну улогу. Још од Берелсона је постављена норма да се у кодекс унесе оне категорије које треба да прецизно дефинишу саставне елементе структуре садржаја и форме, односно, категорије онога како је речено и онога шта је речено.²¹⁰

Садржај који одговара опису политичке појаве која је тема, саопштава се тако да се у његовим реченицама препознају синтагме и језичка значења која су у вези са предметом истраживања. Ова категорија онога шта је речено названа је као категорија материје, односно супстанције и односи се на све појмове који се користе да би се описао предмет истраживања.

²¹⁰ Видети више: Bernard Berelson, *Content Analysis in Communication Research*, Glencoe, Ill: Free Press, 1952.

Следећа је категорија усмерености и она се односи на оне интенције у говору које описују извесна емотивна стања, односно, извешан активан однос према посматраној појави или њеном истакнутом делу. Али када се анализира садржај у којем се препознаје извесно својство које није мерљиво али које има одлучујуће опредељење карактера једне појаве (организованост, систематичност, демократичност, приврженост и сл.) говори се о категоријама стандарда и општих мерила. На то се надовезују категорије вредности које у садржају дефинишу ставове и жеље према одређеним универзалним и трајним категоријама. Уколико се у садржају који се посматра методом анализе садржаја и чија се својства евидентирају у кодексу појмова и шифара идентификују описи начина реализације неке политичке акције или идеје, ради се о категоријама метода или средстава. Сам опис субјеката неке политичке акције садржане у предмету и појави која се истражује указује на категорију основних карактеристика и илуструје непосредни утисак који може да буде и субјективан и објективан и следи категорију актера у којој се не описују њихове индивидуалне црте већ њихове функције и улоге. Поред наведеног говори се још и о категоријама ауторитета у којима се сврставају они субјекти који су означени за носиоце важних функција или на други начин остварују извешан утицај, затим, категорије порекла које су у вези са природом извора информације и категорије циљева, односно, прималаца порука. Поред категорија шта је речено, у категоријама форме, односно како је речено евидентира се спољашња манифестација третмана садржаја. Категорије облика саопштавања класификују медиј у којем се порука затекла и кроз који је остварена комуникациона трансмисија, али и сам облик саопштења, у смислу да ли је вест, коментар, анализа и сл, и да ли је емитован путем електронске, радио или штампане емисије, док категорија облика исказа и судова препознаје ставове који су произвољни, чињенични, прогностички, итд. Категорија интензитета описује карактер инспирације приликом саопштавања поруке, тј. емоционални занос, варијације интонације, језичке украсе, поштапалице и друге манифестације вербалне и невербалне природе. Категорије трикова, које није једноставно идентификовати, говоре о псеудо

украcима и латентним и транспарентним конструкцијама које су најчешће двосмислена или вишесмислена интерпретација садржаја чији је један део обично лажан. У то још спадају и паролe и реторски елементи у вербалном или у писаном саопштењу, али и у говору тела и гестовима код комуникација које су забележене и видео снимком.²¹¹

У релевантној литератури налазимо да је могуће формирати статичан, сукцесиван и динамичан кодекс појмова и шифара. Ово опредељење не полази приоритетно од воље и намере истраживача већ је последица одлуке коју уобличавају пре свега примарна својства докумената и предмета истраживања. Односно, како је кодекс појмова и шифара, заправо покушај стратификације и систематизације појмова који у скупу објашњавају појаву и дефинисани предмет истраживања, то се подразумева да сама појава треба да путем кључних појмова покаже каква врста кодекса ће бити на снази.

Не треба изоставити ни чињеницу да и одабрана техника анализе такође доприноси изгледу кодекса појмова и шифара.

Уопштено говорећи, статичан кодекс не обезбеђује простор за додавање нових категорија. У оквиру дефинисаних основних категорија могуће су извесне интервенције. Међутим, ради се поузданом систему са јасно дефинисаним категоријама и појмовима унутар њих.

Већ код сукцесивног кодекса, могуће је после одређених фаза вршити проверу, измену и допуну категорија новим појмовима, али и по потреби модификовати систем категорија у односу на почетни поредак класификације. Сукцесивни кодекс поново је могуће применити после измена категорија што подразумева да се раније фазе морају поновити. Са друге стране, континуирани или динамички кодекс садржи само начелни оквир класификације категорија, а континуирано се може мењати у складу са сазнавањем нових околности које његово мењање изискују. При томе, треба имати на уму да су поузданост и прецизност динамичког кодекса прилично умањени.

²¹¹ Више у: Џевад Термиз, Методологија друштвених наука, Графит Лукавац, 2009.

Фаза реализације истраживања у којој се примењује метода анализе садржаја са аспекта класификације, категоризације и израде кодекса и других инструмената посебно је захтевна у истраживањима у политичким наукама. Политика као друштвена пракса, као наука и као комплекс активности, акција, идеја и циљева подразумева вишеслојно и вишесмислено сагледавање значења појмова и садржаја комуникација који кроз категорије улазе у кодекс појмова и шифара. Сваки елемент политике почива на неком предефинисаном интересу који је најчешће присутан у латентној форми. У комуникацијама у политичким активностима поруке су оријентационе вредности хијерархијског поретка, баш као и циљеви и норме. Језик комуникације је специфичан и сагласан природи интереса и циљева у политици. Ипак, језик је углавном формализован и обухвата одређене појаве и процесе карактеристичне за политичку делатност. Управо због тога је приликом примене методе анализе (садржаја) докумената у фази реализације истраживања, што значи и у току израде кључних алата и инструмената, важно имати сталан критички осврт према категоријално-појмовном инструментарију.

Поред тога што то подразумева прецизан и коректан научни осврт и пажњу над свим деловима пројекта научног истраживања, то пре свега значи да истраживач мора без резерве да познаје област у којој истраживање спроводи применом методе анализе (садржаја) докумената. То даље значи да мора да поседује активна и свежа знања и информације о трендовима у политици на свим нивоима.

Неопходно је добро познавање комуникационог круга који има више елемената од којих су најважнија три: пошиљалац поруке, преносилац саопштења и прималац информације. У политици то значи, слање порука о понашању и политичким активностима и саопштавање намера кроз поруке од стране носилаца политичких функција. Њихове поруке су често двосмислене, обогаћене триковима и украсима, семантичким инверзијама и контрадикторностима, али по правилу, увек са јасно препознатљивим тенденцијама и интересима који из тенденција проистичу. Преносиоци порука су медији, штампани и електронски, у којима савремене технологије

глобалног повезивања и укључивања друштвених мрежа у све аспекте свакодневног живота дају потпуно нову димензију чији се обриси још не могу ни наслутити.²¹²

Кодекс појмова и шифара методе анализе (садржаја) докумената у фази реализације истраживања, више него било који инструмент друге методе, омогућава да се утврде дефиниције основних категорија садржаја о појави о којој је нека информација одаслата. Осим тога, утврђују се категорије садржаја који се о истој појави налази у неком документу који је овом методом прикупљен и обрађен, као и категорије садржаја формулисане у предмету истраживања кроз ставове, судове и закључке

Уз напред наведено у кодексу се дефинишу и критеријуми и мерила за вредновање категорија у прикупљеним подацима, па и поред специфичности језика у политици, како је раније поменуто да наводе Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић, могуће је констатовати карактеристичне спреге термина и појмова и њихове низове, конституисање у језичке изразе и исказе и утврдити основне форме, поретке и значења.

Због тога поменути аутори предлажу врло прихватљиву врсту поједностављеног основног категоријалног система садржаја исказа у кодексу појмова и шифара. Тим базичним категоријалним системом начелно би се кроз шест целина могли обухватити сви могући релевантни садржаји из напред наведених дефиниција.

Као прва категорија наведени су услови и поводи. Овом категоријом треба појмовно обезбедити одговоре о пореклу исказа, односно документа, понашању аутора, понашању интерпретатора, онога који послату информацију својом делатношћу мултипликује према примаоцима, и коначно, понашање крајњих прималаца са описом реакције и последица акције при чему се подразумева и опис осталих учесника у политичком процесу.

Друга категорија се односи на карактеристике учесника који су аутори, преносиоци, сведоци и конзументи неке политичке делатности описане у

²¹² Видети још: Славомир Милосављевић, Џевад Термиз, Вера Арежина, *Аналитика медија*, Медиа план институт, Сарајево, 2010.

политичком или другом документу из кога се црпе појмови и категорије. Следећа категорија исходи из претходне и тиче се мотива, интереса, циљева и оријентационих вредности свих претходно набројаних субјеката.

Сви наведени субјекти имају извесне активности које представљају следећу битну категорију у предложеном основном поретку категорија. Напред поменуте активности спроводе употребом неких метода и коришћењем извесних средстава као веома важне категорије, да би последњу претпостављену категорију представљале последице и резултати активности.²¹³ Подразумева се да овако комплексна структура може да има извесне недостатке и да понекад у потпуности не може да обухвати све специфичности или могуће варијације карактеристика динамичности савремених политичких појава, субјеката и актера политичких процеса. Недостатак ће свакако бити ублажен уколико се паралелно проучавају и остале околности које су уобичајено уграђене у предмет истраживања а односе се на атмосферу настанка и деловања извесне политичке појаве или процеса. Наиме, важно је знати услове у којима се извесна појава одвија са аспекта времена и простора, интензитета и учесталости појаве и усмерености тенденција. Зато је метода анализе (садржаја) докумената метода која захтева добру припрему и посебан план примене методе, како би се обезбедила потребна научна систематичност и у потпуности искористили капацитети ове методе.

²¹³ Више у: Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 570-577.

4. Улога методе анализе (садржаја) докумената у закључивању на основу прибављених података истраживања

Закључивање почиње од самог почетка истраживања траје кроз све његове фазе. Заправо, све време траје процес доказивања и оповргавања, али закључивање које одговара на питање о степену остварености циља постављеног у пројекту истраживања дешава се након проверавања хипотеза, односно, након свих радњи и поступака који су везани за обраду података.

Како ће се метода анализе (садржаја) докумената искористити у фази закључивања, могуће је сагледати ако се првенствено идентификује потреба асистенције инструментарија ове методе у фази закључивања. Логично јесте да се проверени и доказани капацитет техника и инструмената ове методе, који се користе за идентификовање транспарентног и латентног садржаја у документима може употребити и у фази закључивања.

На првом месту треба истаћи мултифункционалност два аналитичка поступка, квалитативне и квантитативне технику методе анализе (садржаја) докумената. Оне омогућавају да се закључивање изводи континуирано и контролисано са неопходним параметрима квалитета и учесталости извесних својстава појаве на основу чијег присуства и функције и изводи закључке.

Закључивање уз помоћ анализе инструментаријума који припада методи анализе (садржаја) докумената није ништа друго него упоређивање сакупљених и обрађених јединица анализе садржаја по квалитету и квантитету са истим категоријама садржаним у индикаторима који аргуменују ставове појединачних хипотеза. Циљ даљег закључивања јесте да појединачне хипотезе, по идентичном поступку оправдају ставове посебних хипотеза. Јасно је да потврђивање може да буде структуисано тако да се посебна хипотеза потврди у целини, потврди у већини или са делимичним потврђивањем става и делимичним оповргавањем. На исти начин остварује се и закључак о генералној хипотези. Аргументовањем

посебних хипотеза на основу индикатора и потврђивањем њихових ставова и одређеном преовлађујућем односу, потврђује се и генерална хипотеза. То подразумева да се пре саопштавања кроз извештај заправо потврђује коначан став о предмету истраживања, па самим тим и о остварености циљева истраживања. Оно што још може да буде улога методе анализе (садржаја) докумената у овој фази процеса научног истраживања односи се на могућност квантификације потврђивања хипотеза. Да ли је, на пример, закључак о потврђеним хипотезама само прости производ потврђених посебних и појединачних хипотеза у целини или у неком преовлађујућем износу који обезбеђује закључивање о генералној хипотези? Да ли се квантитативном техником методе анализе (садржаја) докумената може поуздано пресудити о томе и констатовати номинална вредност потврда или оповргавања? Претпоставимо ли да може, треба размислити о томе да ли је у том случају и квалитативна техника потребна као допуна квантитативној, и да ли су аргументи који су изведени из анализе својстава индикатора и ставова хипотеза подложни анализи у вези извесних латентних садржаја или значења која карактеришу својство индикатора или став хипотеза, а да нису бројива? Неки аутори, у које спада и аутор ове дисертације, сматрају да квалитативна анализа методе анализе (садржаја) докумената није потребна, али се у исто време отвара и питање потребе кодекса појмова и шифара. Наиме, саме закључке, као својеврсне исказе о потврђивању или оповргавању хипотеза на свим нивоима стратификације, који су срочени као коначни ставови о појединачним деловима појаве, можемо разврстати по категоријама и поткатогијама у квантитативној анализи. На тај начин ће се јасно установити количина потврђених и непотврђених појединачних и посебних хипотеза. Категорије у односу на потврђеност става хипотезе могу да буду, на пример: потврђен у целини, преовлађујуће потврђен, делимично потврђен, док поткатогије у оквиру сваке категорије могу да буду изабране од, на пример, следећих појмова: услови, поводи, учесници, мотиви, интереси, циљеви, активности, методи, средства, последице, резултати, и сл. Као подршка закључивању на основу напред предложене анализе могуће је исказе из закључака о потврђивању или оповргавању хипотеза тематски

анализирати, па чак и пондерисати делове исказа за које утврдимо да је потребно да интензивније обележавају неко својство, ради закључивања по принципу коефицијента доминације. Такође се помоћу ове врсте анализе може извршити разврставање исказа по значењу уз процену интензитета (нпр. потврђено без дилеме, дилеме у потврђивању, преовлађујуће оповргавање).

Приликом закључивања, поред очигледног садржаја истраживачу је важан и латентни садржај који о предметној појави даје додатна, или пак суштинска објашњења. Неке од особина исказа као што су интензитет или тенденције у саопштењима сазнају се најпре помоћу инструмената методе анализе (садржаја) докумената. Од раније је познато да у емпиријским истраживањима закључивање на основу података има карактер индуктивног јер се од појединачних података формира закључак о квантитативном и квалитативном односу варијабли и индикатора. Могло би да се каже да скуп квалитативних и квантитативних својстава који је о извесној појави прибављен, а који је последица методолошки исправно обрађених података, садржи адекватне информације о некој појави.

Ипак, услов јесте да се констатује да о појави постоји адекватан обим докумената и података, да су прикупљени подаци део јединственог узорка који припада стратификованој полулацији и да је тај скуп података адекватно методолошки и научно одабран да представља конкретну појаву.

Са друге стране, очекује се и да су индикатори наведени уз поштовање истих принципа. Уколико би се десило да у индикаторима затичемо сасвим другу врсту података, чија се природа не подудара са подацима извађеним из документације, ради се немогућности извођења закључка и истраживање се прекида или враћа на фазу реконцептуализације.

Метода анализе (садржаја) докумената подржава мисаони процес којим се на логичан начин формира обједињено и систематизовано научно сазнање. Међутим, не закључује се само о суштини природе проблема који је у предмету и проблему истраживања истакнут. На крају истраживања закључује се и о процесу и својствима реализованог истраживања, затим о предмету истраживања, али и у вези са појавом због које је предмет

истраживања и дефинисан.²¹⁴ Олакшање у приступу закључивања долази из могућности употребе података из класификација и категорија које су садржане у кодексу појмова и шифара и у другим инструментима који се у методи анализе (садржаја) докумената користе. На пример, код закључивања по неким јединицама посматрања са сензитивним својствима, код којих не постоје квантитативне димензије, тешко је доћи до фазе закључивања ако претходно нису брижљиво разрађене категорије по логичким и семантичким правилима, али и по искуству истраживача који мора да поседује адекватна знања о предмету истраживања. У том случају се може примењивати закључивање на основу категорија преко широко класификованих скала категорија и поткатегорија чиме се могу обухватити и неке нијансе појаве које могу да буду носиоци таквих значења која су кључна за разумевање природе појаве и суштине проблема који се истражује. Ова техника методе анализе (садржаја) докумената омогућава и то да се широко постављене категорије и поткатегорије прегруписавају и сажимају у мањи број категорија који не губи својства свеобухватности али омогућава лакше манипулисање јединицама анализе у категоријама и поткатегоријама.²¹⁵

На другој страни, квалитативна техника методе анализе (садржаја) докумената код закључивања пружа аргументе за прецизније и одважније закључивање по ономе шта је речено у исказу закључка о резултатима истраживања. Контекст исказаног садржаја састављен је од потконтекста сложених чинилаца. Анализом контекста по правилима логичког закључивања и правилима формирања ставова и судова овом техником анализе (садржаја) докумената не сагледава се количина јединица нечега што је на неки начин изречено већ само шта је речено и какво значење садржи у општем контексту посматране појаве. У том слислу у закључивању истраживач се понаша као одашиљалац поруке. Иако је научно истраживање строго контролисана независна структура састављена од бројних чинилаца неминовно се присуство и утицај истраживача исказују у свим фазама

²¹⁴ Џевад Термиз, наведено дело, стр. 365.

²¹⁵ Илустративан пример за напред наведено истиче Руди Стојак, код истраживања које је седамдесетих година 19. века спроведено у Француској у поводу службене посете Хрушчова и сусрета са француским председником Де Голом.

процеса па и код закључивања. Истраживач има на уму карактеристике природе и структуре прималаца поруке која се кроз закључивање одашиље. У том смислу, у фази израде извештаја истраживач ће настојати да порукама саопшти резултате свога рада на начин на који ће потврђујући своје закључке оправдати сврху утрошених средстава и оправдати време ангажовања извесног броја истраживача. У том смислу је значајно да се карактеристике прималаца порука из извештаја о истраживању знају унапред, иако ће се закључивање спроводити са амбицијом која је искључиво научне природе.²¹⁶

Овом методом се олакшава и закључивање о контексту који је повезан са околностима у којима се цео процес истраживања одвија. Резултати истраживања ће се у једном тренутку саопштити и потом пратити ефекти у пракси. Анализа садржаја не подразумева само усмеравање пажње на садржај. Код закључивања на основу података квалитативна техника ове методе даје и одговоре на питања која су у вези са специфичностима друштвеног окружења у којем се посматрана појава налази, али и о околностима у којима се истраживање изводи. На тај начин је приликом закључивања значајно имати ослонац на квалитативну технику методе анализе садржаја. Наиме, посебно приликом закључивања у истраживањима у политичким наукама контекст друштвене средине има изразити утицај на особине појаве у целини или неких њених одлучујућих делова. Даље је потребно напоменути да ова техника методе анализе садржаја може да утврди и латентне поруке као што је више пута поменуто, али и да анализира специфичности језичког контекста и контекста структуре исказа. Истраживачу који закључује на основу компаративног закључка о потврђивању ставова хипотеза са присутним особинама индикатора од помоћи може да буде једино јасно разумљив вокабулар и значењски регистар појмова. Тај регистар треба да садржи разумљива и описана значења појмова која ће приликом новог истраживања исте појаве задржати примарна значења и функције које из значења произлазе. Ако, на пример, истраживач

²¹⁶ Видети још: Никола Милосављевић, *Основи научног истраживачког рада*, Научна књига, Београд, 1989.

закључује на основу података по категоријално-појмовној структури која је постављена приликом дефинисања основних конституенаса процеса истраживања као што су проблем и предмет истраживања, неопходно је да са истом врстом појмовног регистра, у смислу значења појмова, оперише и приликом закључивања. Уколико истраживање траје дужи временски период могуће је да исти појмови исто звуче али различито значе у другим околностима.

Код политичких странака, на пример, долази до својеврсних трансформација програмских идеја и идеолошких скретања са леве на десну страну и обрнуто. Оно што је у једном тренутку било саставни део вокабулара десне опције у неком новом контексту припада странкама леве политичке опције али изговарано опет од стране десничара. У том смислу анализа (садржаја) докумената битно може да појасни не само садржај контекста неке поруке или идеје изречене у поруци, већ и бројне техничке детаље који подробније описују посматрану појаву и реалније дочаравају њене кључне карактеристике. Закључак је да се методом анализе (садржаја) докумената решава и проблем анализе нелингвистичког садржаја који каткад може и пресудно да определи закључак о некој појави. Уколико анализом неког писаног саопштења, па и научног, поред коректно датог садржаја утврдимо да његове физичке, хемијске и друге нелингвистичке особине одударују од контекста времена у којем су појава или предмет истраживања лоцирани онда се истраживачу олакшава успостављање аутентичног и адекватног правца истраживања и онемогућава дискрепанца форме и садржаја истраживања и закључка о истраживању. О томе и Руди Стојак каже да се анализа нелингвистичког садржаја временом структуисала у два правца. Прво то је анализирање броја, улоге и садржаја порука свих учесника укључених у неки систем комуникација, а друго је систем анализе кода, природе и садржаја поруке, али и као техничка страна анализирања комуникација.²¹⁷

²¹⁷ Руди Стојак, *Метода анализе садржаја*, Институт за проучавање националних односа и ДП Графичар, Тузла, 1990, стр. 276.

Могућа опција даље примене методе анализе (садржаја) докумената видљива је код разматрања степена закључка о појави у односу на закључак о предмету истраживања. Наиме, када се закључак о предмету истраживања донесе он истовремено не представља и закључак о појави у целини. Иако по битним својим својствима закључак о предмету у начелу одсликава природу појаве у целини, то не мора увек тако да буде. Појава из које предмет потиче садржи својства вишег нивоа општости која се могу констатовати у квалитативној анализи контекста. Док је код предмета истраживања пажња истраживача концентрисана на закључивање о структурама, својствима, односима и везама само из оних делова предмета који су обухваћени ставовима хипотеза и који су поменути у индикаторима, код закључивања о појави у целини техника је више дедуктивна и на неки начин се поново барата категоријама и целинама које се односе на појаву у целини.

5. Улога методе анализе (садржаја) докумената у практичној примени резултата истраживања

Разматрање места и улоге методе анализе (садржаја) докумената приликом практичне примене резултата истраживања повезано је са низом предуслова и околности који се морају узети у обзир како би ефекат примене ове методе био у потпуности оправдан у овој фази која долази након што је истраживање завршено и резултати саопштени. Наиме, само коришћење резултата истраживања подразумева поступке, радње и активности у којима се примењују закључци, ставови и чињенице као ново научним методама откривено сазнање. Ово сазнање може да се примењује као теоријска или практична вредност и то у основним, теоријским, примењеним, стручним и другим истраживањима или непосредно у неком од важних животних делатности. Закључцима из извештаја се решава неки проблем или смислено и плански побољшавају услови живота и рада људи и других живих бића или нежива природа прилагођава људским потребама.

У сваком случају, неопходно је да се метода анализе (садржаја) докумената, уколико се покаже да њена примена има оправданост, примењује плански и у контролисаном обиму и са оним инструментаријумом који може да индикује неке показатеље који илуструју, на пример, степен успешности практичне примене резултата истраживања или задовољење одговора на извесна питања од општег значаја а која су релевантна за ширу популацију.

Резултати истраживања се практично примењују почев од тренутка када се презентују и уруче наручиоцу истраживања. Наручилац ће резултате истраживања користити на начин и у складу са идејом коју је имао приликом наручивања пројекта истраживања. Метода анализе (садржаја) докумената веома је ефикасна у идентификацији тенденција које указују на то да ли је неко истраживање наручено са сврхом и циљем за које се представља да је наручено или постоји латентни циљ који ће бити очигледан тек приликом практичне примене резултата истраживања. На пример, методом анализе

(садржаја) докумената долазимо до података који извештај садржај истраживања приказују као потребу дневне политичке праксе, а иницијално су наручени као научни пројекти од општег значаја. То дакле значи да се ефекти практичне примене резултата истраживања могу регистровати применом методе анализе (садржаја) докумената и идентификовати квантитет, квалитет и тенденција. Најпре ће се наведено извршити применом квалитативне технике ове методе. Уобичајено ће се анализирати опште друштвено и политичко окружење и дати генерална карактеристика таквог окружења. Анализираће се актери, односно, субјекти политичке активности, а самим тим анализирати и мотиви, интереси и намере. Анализом изјава субјеката политичке праксе, анализом саопштења медија или анализом писања стручног аудиторијума успоставиће се прелиминарна идеја и слика окружења у којем се извесни процес одвија, односно, у којем се истраживање изводило.

Када се резултати неког истраживања саопште, методом анализе (садржаја) докумената се може евидентирати и анализирати да ли понашање субјеката политичких активности који су били обухваћени истраживањем одговара закључцима који су у извештају дати. Иако се често експлицитно не могу препознати латентне намере наручилаца истраживања, врло често се у политичким истраживањима и расправама нека теоријска тема, проблем или питање, препотчињава интересима наручилаца истраживања. У таквим случајевима, пажљиви истраживач који се окреће анализи (садржаја) докумената може да уочи и реалну дискрепанцу коју није једноставно прикрити, а која постоји између исказа хипотеза и њихове структуре и индикатора који се наводе уз њих. Наиме, индикатори као и хипотезе, имају извесну актуелност у одређеним друштвеним и временским констелацијама и њихова критика и анализа је једноставнија и јаснија уз одређену временску дистанцу и након извесног теоријског и посебно практичног искуства. Међутим, док актуелност хипотеза са протоком времена јењава, особине индикатора имају своју актуелност која истиче из физичких, материјалних и других забележених и видљивих особина, па је могуће проверавати да ли су хипотезе постављане према неким привременим потребама и намерама,

односно, да ли су индикатори навођени само из формалних разлога. Не треба искључити и могућност да је методом анализе (садржаја) докумената могуће посматрати само индикаторе и анализирати њихову структуру и улогу која им је декларативно задата. Притом, могуће је адекватно упоредно пратити практичну примену резултата истраживања и аргументацију коју о ставовима из хипотеза дају особине и понашање индикатора. Сврха таквог посматрања и праћења је и провера адекватности индикатора и ефикасности практичне примене резултата истраживања која се опет читава у односу на идентичне индикаторе.

Уколико се резултати непосредно не предају наручиоцу уобичајено је да се израђује низ прилога и додатака у сврху олакшавања коришћења резултата истраживања. Истраживачи имају за циљ да у делатној пракси што пре препознају примену резултата сопствених истраживања и сагледају ефекте нове праксе. Ово сагледавање ефеката може бити остварено њиховим непосредним увидом у фазе примене резултата истраживања, или ће о њиховим резултатима постојати извесна научна и стручна критика. Таква критика може бити афирмативна или са тенденцијом указивања на пропусте, али ће у сваком случају бити извесни вид забележене комуникације који ће се исказати у свом квалитативном и квантитативном обиму и са извесном тенденцијом.

Поред генералног приступа који се може регистровати као позитивна или негативна перцепција примене резултата неког истраживања, методом анализе (садржаја) докумената можемо да пратимо појединачне ефекте примене резултата истраживања. Уколико се извесна забележена комуникација саопштена поводом примене резултат истраживања класификује по јединицама и категоријама кроз методу анализе (садржаја) докумената, могуће је утврдити перцепцију стварне научне и практичне вредности извесног истраживања чији се резултати пактично примењују. Ово је могуће урадити и на друге често једноставније начине, али ће се применом инструмената методе анализе (садржаја) докумената обезбедити потребна дистанца, непристрасност и научни карактер анализе.

Овом методом је могуће непристрасно анализирати и бројне друге аспекте једног научног истраживања и то онда када су резултати тог истраживања саопштени. Анализом категорија и јединица посматрања извесне комуникације која је део саопштења о практичној примени резултата истраживања може се уочити и то да ли је након истраживања било поребно додатно описивати, појашњавати и конкретизовати значење резултата истраживања. Не улазећи у анализу повремених потреба да се извесни пасажии закључка научног истраживања морају додатно и детаљније објаснити, најчешће је довољно да се коришћењем извештаја о резултатима истраживања постиже коначни циљ и завршава пројекат истраживања. Јер извештај представља дефинисану научну форму која је подложна прилагођавању потребама науке, која се евидентира и региструје у научној евиденцији и коју је могуће прилагођавати у форме одређених класификација и типизација и из којих се јасно уочавају научне чињенице, закони, ставови, препоруке и прогнозе.

Суштина извесног извештаја о резултатима истраживања, са начелном дефинисаном научном формом, прати потребе, способности и навике наручиоца истраживања када су у питању примењена, акциона или нека експериментална истраживања. Међутим, бележи се да је повремено уз закључке о резултатима истраживања потребно извршити одређена прилагођавања са циљем да се резултати истраживања непосредно употребе у пракси. Анализом (садржаја) докумената могуће је установити којим категоријама оперише извештај о резултатима истраживања и са каквим вокабуларом је истраживање закључено а са друге стране, током праћења практичне примене резултата истраживања може се установити да ли се ради о комплементарном речнику са јеинственим значењем упоребљених појмова. Истовремено, утврђује се и то на који начин је извештај прилагођен практичној примени и да ли су додаци и прилагођавања адекватни, тј. да ли је примена резултат истраживања ефикаснија.

Код неких аутора налазимо да постоје три примарне сврхе због којих се прилагођавање изводи, и то: а) извештај се формира као основа одлучивања о активности, б) извештај се уграђује у информативни систем и в) извештај

се прилагођава вршењу комплекса функција.²¹⁸ Иако се у први мах може учинити да сви накнадни додаци, упутства, усмерења и извештаји оптерећују главни извештај о резултатима истраживања, треба напоменути да са методолошке стране они имају своје оправдано место јер омогућавају шири увид у резултате истраживања а истовремено су у функцији популаризације извесног научног сазнања, посебно ако то сазнање има и ширу практичну примену и општу корист. С тим у вези, аналогно категоријама у методи анализе (садржаја) докумената, и у саставу извештаја о резултатима истраживања могу се класификовати извесне категорије помићних докумената који ближе операционализују закључке из истраживања.

Већ цитирани аутори тако наводе као први преглед (попис) важних ставова из извештаја. Сасвим је оправдано да се ради ефикаснијег деловања у неколико редова, реченица или пасуса истакну најважнији ставови из извештаја. Они ће послужити да се приликом операционализације закључака истраживања перманентно на уму има главна сврха истраживања. Методом анализе садржаја је могуће одредити квантитативни и квалитативни сиже истраживања и на основу пребројавања и оцене квантитативне представе, дефинисати кључне закључке и ставове. На тај начин ће се најчешће помићане речи, ставови или теме, зависно шта се одреди као јединица посматрања, бити идентичне по квантитету, смеру и значењу и у истраживачком материјалу и у digest прегледу који објашњава главни извештај и истраживање у целини. На другом месту, такође захваљујући употреби методе анализе (садржаја) докумената могуће је формирати преглед који даје информације о најбитнијим документима и подацима који су прикупљени током прикупљања и обраде података и који су у највећој мери експлоатисани током истраживања. Идентично претходном примеру, значајно је имати на доступан и ефикасан начин константни увид у кључне документе и збирке података који су окосница формирања хипотеза, који представљају аутентификацију индикатора и који су на крају,

²¹⁸ Наведене сврхе се испуњавају израдом посебних додатака или извештаја: digest (скраћени) извештај, израдом посебних извештаја или система посебних извештаја и додатака. Више: Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 664.

класификовани и систематизовани за нека наредна истзраживања. Подразумева се да је систематизација и класификација извршена по начелима методе анализе (садржаја) докумената.

Преглед препорука, списак отворених питања и изведених хипотеза може у значајној мери да на једноставан начин омогући брзи увид истраживачима у карактер, сврху, циљ и резултате истраживања. Ово је пре свега значајно за истраживаче који се баве сличним истраживањима са истим или разичитим научним циљевима. Метода анализе (садржаја) докумената може применом квантитативне и квалитативне технике да изведе употребљиву процену о оправданости постављеног научног циља. Да ли је научна дескрипција, објашњење или прогноза адекватна одређеном проблему истраживања и задатом општем циљу истраживања, а посебно да ли се закључком о извршеном истраживању тврди да је постављени степен научног циља остварен? Да ли се реакције јавности, опште и стручне, поклапају са тврдњом истраживача о испуњености постављеног циља и да ли је у том смислу извештај о истраживању адекватан, односно истинит?

Сва ова и друга бројна питања могу бити предмет употребе методе анализе (садржаја) докумената у праћењу практичне примене резултата истраживања. Најчешће, пратиће се реакција стручног и општег јавног мњења и на основу забележене комуникације одредити поларитет рецепције неког извештаја о извршеном истраживању. Са друге стране, ова метода може имати контролну и арбитражну функцију у компаративној анализи теоријског, које је садржано у извештају о извршеном истраживању, и практичног које се евидентира током непосредне примене резултата истраживања. Није, међутим, могуће унапред дефинисати да ли ће се користити само квантитативна или само квалитативна техника ове методе. Уколико је потребно да се утврди нека учесталост, на пример, колико пута су извесни кључни ставови и поменути у самом тексту који сачињава документацију истраживања, или колико пута ти исти ставови наглашени у извештају о резултатима истраживања, она ће се примењивати једноставна квантитативна техника анализе садржаја при чему може по процени да се израђује и кодекс појмова и шифара. Наведени кодекс, са резултатима који из

њега буду исходили, моћи ће да послужи као репер за каснију упоредну анализу учесталости ставова идентичног смисла и садржаја али у процесу практичне примене резултата истраживања и праћења ефеката тих истраживања.

Логично је да ће праћење практичне примене наметати и извесне дискусије, расправе, анализе, студије, семинаре, и друге врсте стручних и општих расправа. Методом анализе (садржаја) докумената пружа се могућност да се у дужем временском периоду ови накнадни ефекти, коментари и ставови могу пратити и анализирати, непосредно и посредно и на тај начин евидентирати садржај комуникације који може да покаже значајна усмерења у вези са истраживањем, било да се ради о потреби корекције, допуне или потпуне измене закључака извесног истраживања, било да се ради о препорукама за наредна истраживања око отворених питања или неоткривених сазнања. На тај начин метода анализе (садржаја) докумената, боље од било које друге методе и технике, на научан, контролисан и систематски начин евидентира драгоцену запажања о практичној примени резултат истраживања која се могу упоређивати са целим током неког истраживања или са појединим његовим фазама. Истовремено, на научан и систематски начин прикупљају се драгоцени подаци који исходе из дела стручне јавности и то кроз чланке, расправе, студије, огледе, полемике и слично, чиме се ствара драгоцену научну евиденцију о научним и другим помоћним остварењима који ће у потпуности одсликавати укупну атмосферу која постоји око једног истраживања, посебно када отпочне практична примена резултата.

6. Улога методе анализе (садржаја) докумената у изради извештаја о истраживању и резултатима истраживања

Улога коју метода анализе (садржаја) докумената може да има приликом израде извештаја о истраживању и извештаја о резултатима истраживања је веома значајна. Уколико се извештаји схвате као облик комуникације, као заокружени процес слања и примања порука, анализом и креирањем форме и садржаја таквог саопштења доприноси се бољем разумевању субјективних мотива и објективних резултата истраживања на крају једног процеса научног истраживања. У том случају битно је препознати неколико кључних елемената који овај комуникацијски процес уводе у стандардни образац друштвене комуникације.²¹⁹

Јасно је да истраживач или група истраживача почиње, води и завршава истраживање према неком плану који подразумева и израду извештаја као дела истраживања којим се истраживачи обраћају јавности, дакле, другим истраживачима, заинтересованим појединцима и групама и/или општем аудиторијуму. У том смислу први значајни елеменат комуникације који препознаје метода анализе (садржаја) докумената јесте пошиљалац саопштења. У овом случају, пошиљалац је истраживач, научник, оспособљено лице које има свест о процесу комуникације и претпоставља и очекује извесне ефекте код прималаца саопштења, односно, извештаја о истраживању, као крајњег елемента овог процеса.

Веома је значајно за шири контекст праћења практичне примене резултата истраживања али и ефеката примене резултата истраживања у пракси, анализирати и евидентирати податке о пошиљаоцу поруке, односно, извештаја о истраживању или резултатима истраживања. Ово је нарочито заанимљиво и актуелно у истраживањима у политичким наукама при чему се политички субјекти, актери политичких догађаја и одлучивања у политици могу наћи у више карактеристичних позиција и улога а које су у вези са

²¹⁹ Видети још: Ненад Хавелка, Бора Кузмановић, Драган Попадић, *Методe и технике социјалнопсихолошких истраживања*, Центар за примењену психологију, Београд, 1998.

самим процесом истраживањима, са намерама и идејама због којих је истраживање покренуто или са очекивањима од ефеката практичне примене резултата истраживања. Тако се политички актер може наћи у улози наручиоца извесног истраживања. Исти или слични субјекти који су у вези, могу бити и део истражвачких тимова који ће истраживање спровести према подацима и документима који буду прикупљени и по хипотезама и индикаторима које сами буду поставили. Веома је интересантно, а то је могуће анализирати методом анализе (садржаја) докумената, како ће, на пример, неки универзитетски професор, члан извесне политичке партије и уједно руководилац неког истраживања, одабрати своје сараднике, поставити проблем и предмет истраживања и дефинисати хипотетски оквир, како ће усмерити прикупљање и обраду података, водити истраживање и на крају дати извештај о резултатима истраживања и истраживању у целини, ако се, на пример, предмет истраживања односи на неке актуелне политичке процесе који зависе од мишљења и расположења стручне и опште јавности, јавног мњења и медија који треба да резултате истраживања на одређени начин ставе на увид широј популацији. У том смислу, након анализе таквих односа, метода анализе (садржаја) докумената може сугерисати потребу оцењивања објективности и научне коректности и оправданости неког истраживања, све под условом да постоји објективни аналитичар који ће методу анализе (садржаја) применити, али и воља да се резултати анализе презентују.

Између пошиљаоца и примаоца поруке налази се садржај саопштења који се појављује у више својих форми, при чему су те форме дефинисане и стандардизоване, о чему ће више речи бити касније. Садржај саопштења обавезно се структурира према подацима који говоре уопштено о истраживању и према другој групи података која се односи на саме чињенице везане за конкретне резултате истраживања, али ће аутор извештаја, током његовог уобличавања неминовно настојати да у садржај угради и део личних импресија, нека лична запажања и ставове па и латентне поруке које могу бити личне или поруке одређене интересне групе. Управо из напред наведених разлога, метода анализе садржаја јесте

занимљива и лако употребљива метода која посебно у истраживањима у политичким наукама има своју популарност, јер, као у наведеном примеру, може на научан, брз и прилично поуздан начин да одговори на бројна питања од интереса за ширу публику, па и на она која су латентно пласирана кроз извештај из научне сфере.

Поред садржаја, следећи елеменат јесу средства за пренос саопштења. Средства за пренос саопштења, поруке, информације, или у овом случају, извештаја о резултатима истраживања које има форму саопштења, могу бити разноврсна и специфична и по облику и природи функционисања али и по амбицији публике коју је потребно информисати. Није увек могуће једним научним речником, ма како флексибилно било обликовано неко саопштење, представити резултате истраживања и објаснити сврху самог истраживања, посебно ако се ради о лицима из ненаучних кругова или неадекватног стручног и научног образовања. Зато је и о начинима комуникације, приликом давања саопштења, тј. израде извештаја о истраживању и о резултатима истраживања, неопходно водити посебну пажњу. Некада ће бити довољно да се извештај преда наручиоцу који ће га даље употребити према својим идејама и то је извештај који има наглашени интерни карактер. Некадаће се извештај јавно публиковати при чему може бити даље интерпретиран, тумачен и реинтерпретиран у складу са идејама, искуством и намерама онога ко средства трансмисије порука контролише. Не тако често, али је могуће, да се резултати неког научног истраживања саопштавају и путем средстава јавног информисања, при чему се једноставно отварају и разне полемике, дискусије и расправе о самом предмету истраживања или о ефектима које је саопштавање резултата истраживања изазвало.

У овај систем треба укључити и ефекте саопштења, као апстрактни елеменат који је важно пратити и анализирати. Ефекти саопштења могу бити посматрани независно од самог истраживања и то као посебан задатак у којем је могуће употребити методу анализе (садржаја) докумената. Највећи изазов у том смислу би представљало формирање категорија и уобличавање кодекса појмова и шифара, будући да је неопходно методолошки јасно и коректно на првом месту дефинисати шта је све то што ћемо сврстати у

ефекте и шта извесна појава треба да поседује да би добила својство ефекта, односно, на неки начин индикатора интензитета практичне примене резултата истраживања.

На овом месту се поставља питање да ли је наведени процес двосмеран и интерактиван или се комуникација одвија само у једном смеру од пошиљаоца ка примаоцу? Да ли се методом анализе (садржаја) докумената могу регистровати ефекти као апстрактни елемент и у којој мери? Подразумева се да ће пре или касније комуникацијски процес примити елементе двосмерног процеса који има своје логичко образложење и са аспекта интереса пошиљалаца саопштења, али исто тако и из угла посматрања и интереса прималаца порука, тј. саопштења код којих изазива одређене ефекте и производи извесне даље акције.

Када би према методологији примене методе анализе (садржаја) докумената извештај о истраживању структурисали према категоријама подразумевано би се говорило о групи обавезних категорија о којима се саопштавају извесне почетне и коначне чињенице. На првом месту извештај ће саопштити информације о прикупљеним подацима, односно, коришћеним документима по којима је истраживање извршено. Неминовно ће се препознати и веза са досадашњим сазнањима о предмету истраживања а на тај начин и усмерити пажња на документа и податке по којима су нека ранија истраживања изведена. Следећа категорија коју анализа садржаја као оперативна метода препознаје у процесу ове типске комуникације јесу информације о субјектима, мотивима и интересима у процесу научног истраживања. Ово је нарочито интересантно у истраживањима у политичким наукама где постоје значајан нагласак на интересима појединаца и група, који се неминовно читавају и у резултатима неких истраживања, а самим тим и у интонацији и структури извештаја о тим истраживањима. Врло често је значајно приметити како се канал преноса информација посебно истиче када постоји евидентна намера да се пренесе нека битна информација у одређеном тренутку. Обично се у научним саопштењима канали преноса порука теже идентификују или се ради о каналима који нису од интереса и пажње шире популације. Међутим, када се

процени да резултат неког научног истраживања (на пример подаци о старости неког народа или новооткривени важни догађаји из националне историје) има употребљиву дневнополитичку вредност, тада се може приметити како се резултати, или делови резултата научног истраживања преносе каналима и медијима којима их је најчешће немогуће и замислити.

Следећа категорија која се методом анализе (садржаја) докумената може евидентирати као битна категорија извештаја о научном истраживању јесте група категорија о друштвеном и политичком контексту у којем се неко истраживање реализује, као и о околностима које су од позитивног или негативног утицаја на спровођење неког истраживања. Везано за ову категорију питања, у извештај би могла да се укључи и категорија питања која се бави структуром циљева и описом постигнућа у остварењу постављених научних циљева. Ако се анализира искуство истраживача и сагледа обим њихових претходних ангажовања могуће је упоредити декларативне намере и исказане циљеве са извесним скривеним намерама и интересима који се могу пројектовати и у извештају о истраживању и о резултатима истраживања. С тим у вези јесте интересантно забележити да ли су у извештају о резултати истраживања дати извесни предлози, усмерења или упутства за решавање извесног теоријског или практичног проблема, и да ли су ти предлози и усмерења временски компатибилна или анахрона са општим контекстом у којем се извесна друштвена појава одвија.

Битно својство једног извештаја о истраживању и о резултатима истраживања јесте речник којим је саопштење, односно, извештај, односно комуникацијски садржај састављен пре него што је одаслат.²²⁰ У истраживањима у политичким наукама јасно је да и у извештају о истраживањима могу да се очекују елементи дневнополитичког речника, мада ће истраживачи настојати да саопштење буде научно коректно и стандардизовано. С тим у вези метода анализе (садржаја) докумената, и квантитативно и квалитативно може да препозна фаворизовање некога или

²²⁰ Видети више: Славомир Милосављевић, *Извештај о научном истраживању*, Центар високих војних школа оружаних снага, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 1990.

нечега, без обзира да ли је садржајно чињенично стање коресподентно са оним што је у извештају наведено. Са друге стране, искључиво научни инструментаријум такође даје податке о коресподенцији између регистрованих чињеница у процесу научног истраживања и чињеница и података наведених и интерпретацији резултата истраживања у извештају о резултатима научног истраживања. Очекује се да делови извештаја садрже категорије које се односе на епистемолошку основу научне методе коришћене у истраживању, али такође и на теорију која је у вези са појавом, извесним реалитетом из којег проблем и предмет истраживања исходе. Извештај се квантитативно и квалитативно бави и индикаторима као посебном арбитрарном категоријом на коју се резултати истраживања ослањају. Метода анализе (садржаја) докумената региструје садржај извештаја о резултатима истраживања у делу којим се описују хипотезе и начин њиховог потврђивања или оповргавања ставова у исказу хипотеза. У прелиминарним извештајима садржај ће се односити директно на резултате истраживања који ће на неки начин бити дихотомијски представљени у односу на задатак дат у дефинисању циљева научног истраживања. Са друге стране, фазни извештаји који се о резултатима истраживања могу сретати неће садржавати генералне категорије из којих се може просуђивати о резултатима и успешности истраживања у целини, али ће представљати пресек одговора на питања успешности по фазама и етапама посебно у лонгитудиналним истраживањима.

Ако методу анализе (садржаја) докумената користимо као помоћну методу приликом дефинисања и израде извештаја о истраживању и о резултатима истраживања, истраживачи ће са друге стране настојати да њене капацитете и способности искористе на начин што ће искористити класификоване и прикупљене податке који су настали у фази прикупљања и обраде података. Тако ће од користи бити бројне класификације категорија са јединицама посматрања које поседују тачан опис и карактеристике, као и слична својства припадности са другим истим и сличним јединицама. На пример, у просторно дефинисаним извештајима када се према принципима компарације анализирају исте појаве у различитим просторним димензијама,

могуће је на основу аналогije посматрања јединица из истог узорка усмерити пажњу истраживача и на појаве из исте популације и појаве. Слично је и са проблемски односно тематски дефинисаним извештајима или са методолошко-методским дефинисаним извештајима. Јер о свим случајевима се подразумева да је метода анализе (садржаја) докумената коришћена у свим фазама процеса научног истраживања. Њеном употребом формира се база посматраних и анализираних јединица посматрања које имају идентична својства након адекватног дефинисања и представљају извесну константну у целом истраживању. Када се такве јединице, као носећи делови појмовно-катогијалног апарата кодирају извесним нумеричким ознакама, њихова употреба током целог истраживања се поједностављује, а метода анализе (садржаја) докумената испољава значајну улогу у подршци процеса истраживања у свим његовим фазама.

V УЛОГА МЕТОДЕ АНАЛИЗЕ (САДРЖАЈА) ДОКУМЕНАТА У ПРАЋЕЊУ НАУЧНИХ И ДРУШТВЕНИХ ЕФЕКТА ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање одређене појаве у циљу долажења до истинитог научног сазнања подразумева постојање одређених ефеката који настају након саопштавања резултата истраживања. Метода анализе (садржаја) докумената може у одређеним условима да буде употребљена у праћењу научних и друштвених ефеката истраживања у различитим областима.

1. Улога методе анализе (садржаја) докумената у праћењу ефеката у науци

Свако научно истраживање које је планирано, организовано и реализовано као подразумевано значајан, сложен и друштвено користан процес производи одређени учинак на друштвени систем или појединце и групе са једне стране, и на саму науку или научну дисциплину у целини, или на неки њен специфичан и одређени део, са друге стране. Можда подједнако, колико је значајан сам процес планирања организовања и реализације истраживања, исто толико је значајано и бележење ефеката које у научној и друштвеној сфери резултати неких научних истраживања производе. Заправо, исправније би било рећи да те учинке или ефекте, производи институција научног истраживања у целини пре него сами његови резултати. Јер како у научним, тако и у друштвеним круговима ефекти које неко истраживање ствара сагледавају се у више фаза и етапа.

Методски би било исправније да се на овом месту најпре поброји све што у обухват појма ефекат спада и да се на тај начин прецизније и јасније понуди објашњење самих појава које ћемо научним и друштвеним ефектима називати. Међутим, за тако нешто би било потребно много више простора и времена, па ће се овом приликом ефектима назвати само неке од бројних

појава које се најчешће региструју као учинак резултата истраживања, учинак процеса истраживања, последице и дејства, успеси, користи и слабости и сл. У том смислу ће бити по први пут у овом раду дато објашњење могућности примене једне научне методе, у овом случају методе анализе (садржаја) докумената у сврху праћења научних и друштвених ефеката истраживања у неким областима друштвеног живота, а пре свега у науци, пракси и за праћење учинка неког истраживања код јавног мњења.

Праћење ефеката у науци употребом методе анализе (садржаја) докумената почива на претпоставци да је ефекте могуће регистровати и дефинисати као појаву која је секундарна последица планирања, организовања, реализације, закључивања, извештавања и примене резултата истраживања. Ефекте је даље неопходно квалитативно и квантитативно систематизовати и сврстати у категорије ради извршења анализе. И код праћења ефеката у науци потребно је нагласити да они припадају некој изреченој или на други начин одаслатој комуникацији која поседује категорије онога шта је речено и онога како је речено. Све те категорије, поткатегорије и јединице посматрања узимају се у обзир приликом праћења и анализирања ефеката у науци.

Комуникација која садржи ефекте које је могуће квалитативно и квантитативно регистровати и пратити и који се односе на промене и кретања у сфери науке, подразумева скуп свих порука и значења изражених кроз симболичну комуникацију. У савременом свету посебно до изражаја долазе могућности које пружа интернет, а посебно у способности брзе претраге великог броја јединица и докумената.²²¹ Међутим, према истраживањима која су недавно спровођена, највећи део светског становништва користи само занемарљиви део могућности које за анализу садржаја пружају компјутери и глобална мрежа.²²² Ова комуникација се одвија захваљујући употреби алата као што су речи, фотографије, шеме, књиге, филм и други облици посредовања између пошиљалаца и прималаца

²²¹ Видети и: Christopher Weare, Wan-Ying Lin, *Content Analysis of the World Wide Web: Opportunities and Challenges*, *Social Science Computer Review*, Vol. 18, No. 3: 272-292, 2000.

²²² Видети више: Stein Laura, *Social movement web use in theory and practice: a content analysis of US movement websites*, *New Media & Society*, Vol. 11, No. 5: 749-771, 2009.

поруке, уз назнаку да се ради о специфичном вокабулару и језику речи и симбола који припадају пољима научних истраживања.²²³ То значи да нису у употреби у свакодневној општој комуникацији међу људима, али и то да праћење ефеката који се описују и саопштавају поводом неке промене у науци треба да буде поверено лицима која су оспособљена да препознају квантитативну присутност неког квалитативног својства које те ефекте објашњава. У том смислу је значајно да се приликом формирања категорија посматрања и током квалитативне анализе прецизно препознају елементи субјективности који су неминовно присутни. Наиме, и приликом било каквог саопштавања извесних порука у сфери науке и научног истраживања пошиљалац неминовно у поруци учествује са својим личним ставовима и субјективним погледима на свет. То не мора да буде негативна појава али је свакако треба регистровати и анализирати јер даје извесна додатна појашњења и опис ширег контекста у којем се истраживање или неко научно разматрање одвијало. Говорећи о томе шта комуникација подразумева Живан Танић каже да је то једна врста друштвене интеракције. У том смислу може се говорити и о друштвеној интеракцији у сфери науке и научних истраживања при чему се анализа неког истраживања или расправа о научном проблему сматра као расправа о ефектима оствареним у науци.²²⁴

Праћење тих ефеката је могуће кроз анализу комуникација чији је садржај обухватио неку актуелност у погледу скорашњег истраживања или постављања новог научног проблема. То значи да ефекат у некој области, у овом случају у области науке јесте уско повезан са термином актуелност. Ефекат постоји онда када нешто ново, или нешто постојеће, као на пример, постојеће научно сазнање које се саопштава или интерпретира на други начин, утиче на одређену друштвену праксу и изазива полемику или нову акцију. Само праћење ефеката треба да има за циљ сагледавање управо

²²³ Видети слично истраживање анализом фотографија поводом сукоба на Косову и Метохији: Nikolaev Alexander G, *Images of War: Content Analysis of the Photo Coverage*, *Critical Sociology*, Vol. 35, No. 1: 105-130, 2009.

²²⁴ „Садржај комуникације је смислен, па зато се и може сматрати као заједничка средишна тачка (тло) сусрета између комуникатора, оних којима је садржај упућен (аудиториј, конзументи) и аналитичара.“ – Живан Танић, *Методе посматрања (анализе) докумената*, Висока школа политичких наука, трећи ступањ, скрипта, Београд 1963, стр. 17.

раније поменутих субјективних ставова стручног или општег мњења о некој научној ствари или проблему.

Ефекти које смо напред поистоветили са учинцима у појединим сегментима деловања производе се перцепцијом манифестног садржаја који је у поруци видљиво или латентно уграђен. С тим у вези Танић каже да манифестни садржај комуникације носи у себи три примарна значења, односно три дата смисла. На првом месту је то објективни рефлекс предмета одражавања, затим, интенције (и значење) које у њему комуникатор испољава и смисао (и значење) који садржају придаје онај ко прима (конзумент, аудиториј).²²⁵

На овом месту ће се обратити више пажње само на неке категорије онога шта је речено и онога како је речено, које на илустративан начин објашњавају начин праћења научних и друштвених ефеката истраживања у сфери науке. У том смислу као прве се истичу категорије метода или средстава. Живан Танић навод да ове категорије издвајају у комуникацијама оне методе, средства и поступке које комуникатор употребљава са тежњом или жељом да оствари неки ефекат на аудиториј.²²⁶ На први поглед би се могло помислити да је у расправама о научним проблемима субјективизам аргумент елиминисан, те да делатници у научним пословима, истраживачи, теоретичари и научни радници уопште, свако саопштење по питању неког научног проблема доносе објективно и по одређеној прописаној методологији. Међутим, јасно је да ће коментар поводом неког научног закључка, саопштења, открића или намере да се неко истраживање спроведе, други научници али и опште мњење давати своја мишљења и ставове која могу бити у највећој мери објективна али и ненамерно или са намером субјективна. Сама чињеница да се на тај начин успоставља нека врста полемике и размене мишења и ставова упућује на то да се говори о ефектима, односно, учинцима који су у науци регистровани.

²²⁵ Исто.

²²⁶ „Категорије метода се ређе употребљавају и то претежно у анализи политичких материјала, пропагандних материјала, политичких и реторских беседа, групних односа када се испитују употребљена средства за групну акцију и сл.“ – Исто, стр. 29

Ефекти у науци забележени на систематски, методски и аналитички поновљив начин говоре о утиску у вези са извесним учинком, па се на тај начин може говорити о вишеструкој користи коју праћење, посматрање и анализа ефеката имају на даљу научну теорију и праксу. Међутим, осим о категоријама битно је обратити пажњу и о адекватном одабиру популације и узорка из којих ће се селектовати категорије и јединице посматрања.

Наиме, да би се на релевантан начин посматрали и анализирали ефекти у науци, потребно је и неопходно прикупити узорак из адекватне популације или, уколико популација није обимна посматрати је и анализирати у целини. То значи да је за праћење ефеката у науци употребом методе анализе саржаја докумената важно обухватити све оне носаче информација који обухватају комуникацију у чијем се садржају налазе релевантне информације које се односе на актуелна збивања у науци и поводом научних истраживања. Тако ће се пажња првенствено обратити на све научне часописе, билтене и издања у штампаној или електронској форми који имају поуздане научне референце.

Постављањем пројекта научног истраживања или плана употребе методе анализе (садржаја) докумената, који је неопходан приликом коришћења ове методе, неизоставно је потребно дати просторне и временске одреднице, односно обухват популације. На такав начин ће се извршити димензионисање предмета посматрања и анализе. Међутим, категорије треба да обезбеде да се и појмовно категоријални апарат који је претпостављен у истраживању уклапа у смисао и значење јединица посматрања. Наиме, није исто када се посматрају ефекти у науци у часописима који су о томе писали двадесетих година прошлога века на неком другом континенту, на пример, часописи у Америци, и праћење ефеката у науци, на пример, 2012. године у Европи када је актуелан био научни проблем и праћење ефеката у физици поводом открића тзв. Хигсовог бозона.²²⁷ Исти је случај и са специфичностима приликом праћењем ефеката код јединица које припадају друштвеним или природним наукама. Метода анализе (садржаја) докумената обезбеђује објективно и систематично

²²⁷ The Higgs boson, Европски савет за нуклеарна истраживања, 11/01/2015, <http://home.web.cern.ch>

уопштавање и пребројавање јединица посматрања које су сврстане у категорије. И док код природних наука квантитативни показатељи дају податке истраживачу са знатно више поузданости и могућности проверавања, код друштвених, а посебно у политичким наукама до изражаја долази квалитативна анализа квантитативног материјала и откривање и тумачење латентних порука и пројекција њихових ефеката. Код Оле Холстија налазимо да је анализа садржају успешна када њоме можемо да опишемо главна обележја комуникације, да закључимо о догађајима који су претходили комуникацији, у овом случају о проучавању процеса неког научног истраживања и на крају, да закључимо о учинцима комуникације, односно ефектима у области на коју се доминантно садржај комуникација односи. Учинак или ефекат који се овом методом региструје и анализира може се кроз анализу категорија регистровати на више начина. Као прво меоже се одређена категорија ефеката на једноставан бинаран начин регистровати као нешто што се појавило или се не појављује. На пример, неко истраживање чији су резултати истраживања саопштени, показује да се на одређени начин код исте врсте истраживања може у значајној мери обезбедити уштеда финансијских средстава. Тиме се ефекат економичности истиче и наглашава у свим комуникацијама које описују одређено истраживање и посматрач дакле може да забележи и квантификацију тога ефекта, тј. колико пута се поменула економичност као ефекат. Са друге стране, квалитативна техника ове методе анализираће и оценити да ли се економичност као ефекат у науци помиње у позитивном или негативном контексту. Тако се поред бинарног бележења (да/не) врши и пребројавање, тј. одређивање учесталости неког појма који говори о ефекту који се посматра, затим се може просуђивати на основу простора, величине наслова и фотографија које су посвећене илустрацији неке категорије или јединице посматрања у посматраном узорку или популацији и на крају квалитативном техником се може оценити снага, односно интензитет интерпретације којом је категорија или јединица посматрања заступљена и представљена у документу.

2. Улога методе анализе (садржаја) докумената у праћењу ефеката у пракси

Праћење ефеката у пракси, у нашем случају у политичкој пракси применом методе анализе (садржаја) докумената представља сложену и захтевну активност коју је неопходно на адекватан начин осмислити, временски и просторно димензионисати, организовати и спровести. Већ на почетку ове расправе неопходно је дефинисати сврху једне такве активности. Наиме, зашто је потребно пратити ефекте у пракси, на који начин се то може извести и каква практична или теоријска научна или стручна корист може да се очекује? Са друге стране, намеће се питање којим све техникама и методама је то могуће реализовати и какви су у овом конкретном случају домети методе анализе (садржаја) докумената? Поред наведеног, значајно је размотрити који и какви инструменти за евиденцију ефеката треба да буду успостављени. Да ли је могуће извесна запажања преносити као индивидуалну или колективну импресију или је потребно поставити критеријуме за праћење и евидентирање ефеката према посебним специфичним пондерима? Коначно, да ли је могуће запажања, као неке врсте исказа или невербалних манифестација увести у категорије, односно у кодексе појмова и шифара и на тај начин омогућити даље лакше манипулисање подацима приликом њихове обраде и анализе?

Праћење ефеката у пракси не би требало да представља пуко посматрање процеса апликације неког резултата научног истраживања. Такође није ни само праћење карактеристика понашања неког изума који се уводи у оперативну употребу. Из наведеног би требало да следи да праћење ефеката у пракси представља комплексно аналитичко и систематско прикупљање података о неком појединачном конкретном делу научног истраживања које је доживело практичну примену. Поставља се питање да ли и нека теоријска открића која се уграђују у систем науке или у систем едукације и усавршавања људи такође могу да представљају праксу у којој је могуће пратити напредовање и ефекте примене нових сазнања? По претходној аналогiji све што има апликативну вредност и производ је неког

научног процеса може да буде посматрано кроз аспект запажања о практичним ефектима и то применом методе анализе (садржаја) докумената. Али, ефекти у пракси могу да се прате коришћењем неке научне методе, и на неким другим конкретним делатностима који немају научни префикс и нису производ процеса научног истраживања. Још од Аристотела пракса се третира као деловање које у себи садржи свој смисао. У пракси је садржан и циљ па је пракса по себи сврховито деловање. Отуда, у ужем смислу, пракса представља непосредну примену теоријских знања. Самим тим, посматрање ефеката у пракси, даје и неке одговоре на питање одрживости и исправности теорије, затим сазнања о процесу научног истраживања који је довео до извесне теорије која треба да се огледа у пракси, и коначно, праћење ефеката у пракси може да усмери размишљања ка неком будућем пројекту чије се димензије, обим, карактер, врста и структура могу изменити и поправити на основу искуства које се стекне праћењем ефеката у пракси.

Претходно изнето је нарочито важно у светлу размишљања о посматрању праксе која не поседује параметре који се могу евидентирати чулима, већ се њихово постојање, интензитет и ефекти морају изводити као посебно интерполирано схватање на основу других евидентних чинилаца. На пример, практично понашање грађана на изборима може да се констатује само на основу резултата избора у укупној збиру резултат гласања. При томе није могуће оценити какво је политичко опредељење одређених категорија (група) грађана који гласају, тако да се не може одредити ни тенденција њихове праксе.

Напред наведено почива на извесним ставовима да се појам праксе може анализирати на два начина, о чему је највише расправљао академик Михаило Марковић²²⁸. Да би се дефинисали облици праксе неопходно је одредити критеријуме поделе праксе. Он каже да је у оквиру првог начина принцип поделе такав да постоји могућност непосредног интересубјективног искуства о разним облицима праксе. Супротно томе, постоје и облици праксе у којима се не доживљава интересубјективно искуство на директан начин.

²²⁸Више у: Драган Чорбић, О неким схватањима појма праксе код нас, У: Зборник Правног факултета у Нишу, Ниш, Правни факултет, 1980.

Тамо где је интерсубјективно искуство непосредно, говори се о материјалној пракси, као што је физички рад, производња добара, учествовање у бројним облицима друштвеног живота, говор, покрети и сл. У други облик праксе спада она стварност која је производ неког деловања али о којој искуство има само субјекат који ту праксу врши. Међутим, Марковић и ову праксу сматра материјалном јер се може испитивати посредним методама које су интерсубјективног карактера. У ту праксу спадају произвођење и тумачење опажаја и емоција, обликовање сопствених чула, вредносно оцењивање, мисаоне операције, и сл. на тај начин, водећи се идејом да је истинито само оно што је у пракси проверено, Михаило Марковић представља три основна вида праксе: а) преображавање природне околине у којој човек живи, б) стварање различитих облика и установа друштвеног живота – друштвена комуникација и в) самостварање човека – процес уобличавања себе као индивидуе у личност укидањем различитих облика своје отуђености и развијањем у себи свих потенцијала људског бића.²²⁹

Пре одлуке о употреби неке методе, у овом случају методе анализе (садржаја) докумената и то за праћење ефеката у пракси, истраживач спроводи све процедуре које су предвиђене као увод у процес научног истраживања, почев од теоријске концептуализације преко операционализације истраживања, до формирања конкретних индикатора. Комплементарност између теорије на којем почива проблемско питање и методе која ће бити примењена је неопходни услов. Метода анализе (садржаја) докумената је флексибилна метода са доказаном могућношћу анализе прошлих и удаљених појава о којима постоји нека забележена информација. Још се подразумева да таква информација садржи елементе комуникације. Физички облик комуникације када су у питању посматрања ефеката у пракси могу бити аудио и видео записи о понашању неке посматране појаве чији се ефекти прате.²³⁰ Такође, то могу бити усмени и видео снимљени материјали који бележе коментаре о оној појави и њеним

²²⁹ Михаило Марковић, Дијалектичка теорија значења, Нолит, Београд, 1971, стр. 175.

²³⁰ Видети више: Alexander Lerch, *An Introduction to Audio Content Analysis: Applications in Signal Processing and Music Informatics*, Wiley-IEEE Press, 2012.

ефектима која је предмет пажње. Коментари могу да потичу од стручне и лаичке јавности. Они могу да буду стручно употребљиви уколико су део организованог процеса (на пример, нека мерења), али се у друштвеним наукама, а посебно у политичким, и друге дискусије и коментари могу искористити за закључивање о некој појави. Све те коментаре, дискусије, запажања и закључке начелно је могуће систематски пребројавати и процењивати и на основу тога вршити интерпретацију и анализу материјалних форми комуникације између појединаца, између група, и комбиновано. Осим наведене квантитативне акције, квалитативном техником анализе је потребно регистровати идентитет и кредибилитет конституенаса комуникације. Наиме, није потребно пребројавати категорије и јединице посматрања уколико су некредибилног порекла. На пример, уколико се прате ефекти практичне примене неког техничког изума на неком полигону, могуће је регистровати усмене и писане коментаре стручне публике и лаика, или новинара који ће пасивно регистровати догађај.

Ради праћења ефеката у пракси, најпре ће се квалитативном техником методе анализе (садржаја) докумената категорисати кредибилни пошиљаоци поруке, а након тога анализирати садржај и изводити закључци. Са друге стране, коментари лаичке јавности неће бити разматрани и разврставани у квантитативном смислу, јер нису од релевантног утицаја на закључивање о неким техничким ефектима. Али, уколико се ради о праћењу ефеката у пракси неке политичке појаве, онда ће се и коментари јавног мњења без обзира на структуру узимати у обзир и разматрати као однос јавног мњења према неким ефектима у пракси изазваним неким променама у политичким појавама.

Као и код сваке друге ситуације у којој се примењује метода анализе (садржаја) докумената и код посматрања ефеката у пракси неопходно је успоставити процес кога ће сачињавати логички повезани кораци. На почетку се треба одлучити за популацију у којој ће се вршити посматрање ефеката у пракси. То могу да буду догађаји или евиденције догађаја у којима је могуће регистровати неке практичне ефекте. Избор популације у вези је са истраживачким питањем и садржи подударне елементе који карактеришу

јединице популације. Приликом дефинисања популације подразумевано се пажња обраћа на то да се посматрања изводе на истом типу практичних активности како би се могла упоређивати својства ефеката. Популација треба да садржи јасно дефинисане параметре и критеријуме као што су извор и пријемник поруке, локација, учесталост, дистрибуција и временски оквир комуникације.

Други корак представља избор случајева или узорака. Узорак би могао да буде скуп истоврсних активности на којима се посматрају и анализирају ефекти у пракси. То подразумева да би било неопходно успоставити јединствен критеријум око јединица које чине узорак. Пракса која се посматра има своје специфичне законитости и околности. У том смислу, није исто посматрање и евидентирање неких ефеката у пракси на истим појавама ако се оне не налазе у истим условима и истом окружењу. Узорак мора да поседује такве карактеристике које омогућавају да се његова репрезентативност може проверавати на својствима јединица посматрања. Јединице посматрања на тај начин потичу из истог територијалног и временског подручја, имају исти идентификациони карактер и идентичну идентификацију у смислу припадања одређеном скупу појава. Коначно, скуп појава, као узорак који садржи јединице посматрања, које ће се сврставати у категорије мора да има логичку везу и смисаону подударност са теоријским основама појаве у оквиру које се посматрање ефеката у пракси изводи.

Пред ову методу се такође поставља и значајан задатак који се тиче проучавања релевантности оних ефеката који се сврсисходно могу употребити и које вреди анализирати и описивати. Неки ефекти у пракси могу бити од битне важности за сазнања о некој појави или њеном делу, неки ће дати само делимично употребљиве резултате, а неки ефекти не морају ни имати конкретну и логичку везу са суштином предмета посматрања. При избору оних ефеката који ће бити обрађивани и на основу којих ће се извлачити неки закључци, битно је напоменути да је за одабир ефеката из праксе одлучујући критеријум однос између закључка из извештаја о научном истраживању које је у вези са практичном делатношћу код које се ефекти посматрају, са исказом закључка стручних лица које евидентирају и

оцењују ефекат у пракси нечега што се у пракси проверава, без обзира да ли се ради о неком техничком средству или пак о апстрактним појмовима као што су расположење грађана, облици политичког организовања и сл. На први поглед рекло би се да се ради о веома једноставном задатку. Нешто што је у процесу научног истраживања закључено, налази се као исказ у резултатима истраживања. Оно што се добије као резултат посматрања ефеката у пракси такође ће имати неки закључак након сагледавања тих ефеката. Међутим, сама компарација је веома сложена јер се ради о два различита исказа, како по садржају и форми, тако и по степену научне законитости која је приликом формирања исказа употребљена. Јер закључак из процеса научног истраживања представиће осврт на резултате истраживања који су настали као последица верификованих и етаблираних научних поступака и процедура, док ће закључак који настаје као последица процеса посматрања и анализе ефеката у пракси претежно садржавати субјективне закључке и импресије када се ради о апстрактним ефектима или конкретним ефектима код апстрактних појава, односно, имаће примењени технички речник параметара, мера и односа ако су у питању извесни патенти или нека техничко-технолошка достигнућа. На тај начин, потребно је превазићи јаз између суштине теоријског закључка и карактера техничког описа неких ефеката.

Треба нагласити још један потенцијални изазов који се пред истраживача поставља када ефекте у пракси анализира применом методе анализе (садржаја) докумената. Наиме, веома је важно дефинисати и одредити да ли се неки ефекти у пракси посматрају непосредно, у реалном времену, или као аудио или видео снимак, као неки писани материјал који садржи нечије импресије о неким ефектима или као препричавање неке друге особе на основу сопственог искуства о неким ефектима. Подразумева се да ће поред квантитативне технике методе анализе (садржаја) докумената, велику улогу у откривању кредибилитета извора информација имати и квалитативна техника методе, која треба да обезбеди да се ефекти у пракси посматрају на оним појавама и у оним случајевима када постоји

конкретна употребљивост и када се посматрање ефеката у пракси продужено може применити или у теорији или у некој даљој пракси.

3. Улога методе анализе (садржаја) докумената у праћењу ефеката јавног мњења

Заинтересованост за праћење ефеката јавног мњења није само научна и стручна преокупација одређених група истраживача већ и прворазредна пажња и занимање политичке праксе. Снага јавног мњења се врло често са разлогом приказује у мултипликованом смислу иако сагласност око јединствене дефиниције шта јавно мњење тачно представља и какав интензитет може да, у зависности од осталих околности, произведе на општу и политичку праксу друштвене заједнице и даље не постоји. Налазимо да јавно мњење може да представља изражавање ставова формираних заједничким искуством и интеракцијом заинтересованих појединаца о неком спорном друштвеном питању, уз могућност да настала већина утиче на ток акције ка решавању тог питања.²³¹ Међутим, у основи се поставља питање и следеће структуре: да ли се може говорити о постојању јединственог јавног мњења, или се пак ради о више јавних мњења које сачињавају извесне скупине људи повезаних неким заједничким карактеристикама? На тај начин те скупине би требало да представљају појединци истих ставова и интереса. Јавно мњење према томе може да има неку врсту друштвене савести и критичке улоге, па је посебно значајно изучавање његовог места и улоге у политичкој теорији и пракси. Неизоставно, јавно мњење има улогу контроле активности носилаца политичких функција, али јавно мњење такође, може да изражава и своје ставове када су у питању садржаји и теме који нису уско везани за политику, већ се тичу било којег дела делатне праксе људи.²³²

Уколико се заузме мишљење да јавно мњење представља изражени и исказани став одређене групе људи по одређеним питањима, претпоставља се да тај однос може да има негативан и позитиван поларитет, односно, да о

²³¹ Драгомир Панџић, О дефинисању појма јавно мњење – још једном. У: Јавно мњење, концепт и компаративна истраживања, Институт друштвених наука, Београд, 2007.

²³² Видети још: Руди Супек, *Испитивање јавног мњења*, Напријед, Загреб, 1968.

неким питањима изражава сагласност и подршку а у другим негодовање и противљење. У оба случаја ради се о реакцији на одређену акцију. Може, заправо, да се каже да таква врста реакције одређене групе има и неке особине идеолошке манифестације посебно када су посредни питања из области политичких одлука које производе неке конкретне последице и ефекте.²³³ Другим речима, постојала је извесна иницијална акција, која је осим конкретних практичних манифестација представљала и слање поруке једне групе ка другој према моделу јавног или институционалног општења. Реакција јавног мњења може да представља одговор на иницијалну поруку ма како она била изражена, па је у том смислу могуће извршити и анализу одговора према обрасцу који је раније навођен у теорији о првобитним облицима примене методе анализе (садржаја) докумената, а примењен у раним расправама Мертона и Лазарсфелда.²³⁴

Сагласно напред наведеном, проучавање јавног мњења и праћење ефеката одговора на извесну друштвену акцију представља изузетно комплексан и неизвестан задатак. Мера у којој се метода анализе (садржаја) докумената може применити за праћење ефеката јавног мњења још увек је непозната. Претпоставка је да метода анализе (садржаја) докумената може да отвори нове могућности у сагледавању ефеката јавног мњења на тај начин што ће забележити и анализирати комуникацију која неминовно постоји у обраћању јавног мњења према одређеним друштвеним ентитетима. На пример, ако би ради илустрације напред наведеног у најкраћем требало објаснити поступак он би свакако садржао све елементе процеса научног истраживања, али би претпоставио изузетно добро познавање методе анализе (садржаја) докумената од стране истраживача, и то како квантитативне тако и квалитативне технике анализе, о чему објашњење следи.

Наиме, прво би анализа отпочела постављањем неке почетне хипотезе. Суштина исказа те генералне хипотезе би се односила на природу

²³³ Видети још: Klaus Krippendorff, *Reliability in Content Analysis*, Human Communication Research, Vol. 30, No. 3: 411-433, 2004.

²³⁴ Марија Каљевић, *Неке могућности примене анализе (садржаја)*, Социологија, год. XIV, бр. 2, 1972, стр. 216.

оне појаве која је садржана у комуникацији, односно у поруци која је део комуникације и потиче од неког дела јавног мњења. Уколико се, на пример, упоређује политички став и однос неке идејно повезане групе која чини део јавног мњења, према неком политичком ставу исказаном у новинском чланку и коментарима, онда почетна хипотеза може бити дефинисана кроз проблематизовање односа нечег општег према појединачном и субјективног према објективном, као што је пример политичка и војна неутралност.

У техничком смислу, у евиденциони образац могу да се упишу наслови категорија, као на пример, „категирија“, „фреквенција“, и „интензитет“. Након овога одабирају се категорије према интуицији и искуству истраживача које ће према процени да доведу до жељених резултата. Како је почетна хипотеза о стварности политичке праксе, онда се и категорије постављају према том карактеру хипотезе. Тако се, на пример, могу узети категорије: „унутрашња политика“, „међународни односи“, затим „јавно мњење“ и „експертско мишљење“. Проучавањем докумената препознаје се постојање наведених категорија кроз реч или појам који означавају било коју категорију која је одређена. У одређени простор у којем су наведене категорије уписује се номинални исказ броја фреквенција које су регистроване током проучавања докумената. Ако би се појавила следећа реченица: „Будући да статус војне и политичке неутралности има реперкусије и на спољну политику и на унутрашња питања, важно је да се јасно определи да ли одлуку о статусу треба да донесе јавно мњење или она треба да буде експертски став.“ Очигледно је да се помињу 4 речи или појма у којима се спомиње једна од наведених категорија. У овом случају то су појмови унутрашња политика (питања) и међународни односи (спољна политика), и јавно мњење и експертско мишљење (став). Поред категорија које се на било који начин идентификују уписују се ознаке помињања (најчешће вертикална црта). Ако се у следећој реченици опет наиђе на било коју ознаку (реч или појам) изнова се уписује појављивање све док се анализа текста не исцрпи. Свака од наведених категорија која на неки начин представља став аутора или редакције може да се посебно вреднује и пондерише одређеним степеном интензитетета важности у одређеном претпостављеном контексту.

Табеларни приказ наведеног примера могао би да изгледа овако:

КАТЕГОРИЈА	ФРЕКФЕНЦИЈА	ИНТЕНЗИТЕТ	
Унутрашња политика	III	2, 5, 3, 2, 4	16
Међународни односи	III	4, 3, 2, 2	11
Јавно мњење	II	5, 3	8
Експертско мишљење	III	4, 3, 3	10
Сума			45

На исти начин, кроз коментаре читалаца (које у овом упрошћеном случају представљамо као део јавног мњења) израђује се исти евиденциони образац са идентичним категоријама, при чему је јасно да ће фреквенције и интензитет бити другачији, јер ће представљати коментаре читалаца. Упоредивањем табела може се одредити тенденција и закључак о истом питању, али кроз гледишта аутора чланка (претпоставимо експерта из наведене области) и читалаца који представљају јавно мњење. Збрајањем интензитета сваке категорије у оба евиденциона обрасца долази се до одговора о истинитости става почетне хипотезе. Ово је био најпростији замишљени пример модела могуће примене анализе (садржаја) докумената у праћењу ефеката јавног мњења.

Ако би се о обзир узели сложенији случајеви праћења ефеката јавног мњења, подразумевано је да се метода анализе (садржаја) докумената употреби у пуном капацитету и са израђеним кодексом појмова и шифара. За такав посао је неопходно пажљиво и стручно читање садржаја у циљу проналажења и дефинисања категорија на основу којих се може вршити даља квантитативна анализа. Истраживање почиње припремом материјала и докумената али и алата и пратеће документације за евиденцију као инструментарија научне методе. Садржаји се обично налазе категорисани у више врста докумената. Тако се, као у претходном примеру, најпре полази од анализе постојеће историјске и научно-теоријске литературе која се односи

на конкретну тематику у оквиру једне друштвене државне творевине, али и на нивоу међународне заједнице. Потом се прегледају садржаји политичке литературе и докумената из дневне политичке праксе и кореспонденције који могу бити релевантни као носиоци извесне комуникације, а која је у вези са проблемом и предметом истраживања. Затим следе нормативна документа у којима су побројани нормативни оквири, смернице, ограничења, стратегије, и то пре свега закони и подзаконска акта. Неопходно је пре отпочиња истраживања подсетити се и методолошке литературе, понајпре из разлога и у случајевима када већ постоје истраживања сличног предмета проучавања која су истом, сличном, или потпуно различитом методом већ истраживана. Поред наведеног, могуће је као корисни материјал користити статистичке и друге институционалне изворе података као и изабране текстове и прилоге из штампаних и електронских медија, али и говоре на различитим скуповима, трибинама и форумима.²³⁵

На основу напред наведеног, очигледно да је неопходно потпуније дефинисати појам јавног мњења и детаљније одредити на које јавно мњење се мисли када се истраживању и праћењу ефеката приступа. На тај начин, избором јавног мњења (на пример, становништво градова), ствара се први услов за избор узорка. Сада је неопходно идентификовати одређени период и одређену врсту комуникације која је узима као популација за посматрање и анализу (на пример, ставови грађана градске средине на референдумима у последњих 30 година). У овом случају очигледно је да је као пример узет дугачак временски период. За истраживање појава у дужем временском периоду погоднија су лонгитудинална истраживања. Али, будући да се ради о референдумима и ставовима грађана градских насеља, претпоставка је да то није тако учестала активност, јер је референдум сложена политичка активност која се дуго припрема и ретко спроводи, углавном око животно важних питања једне друштвене заједнице. Већ код избора јединице анализе могуће је одредити се за ону јединицу која ће у комуникацији јавног мњења на најефикаснији начин одсликати ефекте који настају као последица

²³⁵Видети слично у: Стјепан Гредел, С ону страну огледала, ИИЦ ССО Србије, 1986.

активности јавног мњења. Ако би јединица посматрања била тема, тада би се, претпоставка је, на најбољи начин обухватила целина става веће популације која репрезентативно представља извесно јавно мњење. Анализом тема установило би се који су најважнији садржаји ставова јавног мњења поводом значајних друштвених тема и догађања у одређеном временском периоду. Суштина доприноса употребе методе анализе (садржаја) докумената огледа се у следећем. У различитим временским периодима, референдум као начелно дефинисана институција друштвеног изјашњавања има различити потенцијал и утицај у неком друштву. На пример, седамдесетих година двадесетог века у Југославији није било могуће једноставно покренути, организовати и спровести референдум уколико то није било под директном контролом партије на власти. Са друге стране, референдуми с краја XX и почетком XXI века на истом простору, били су карактеристични по истицању суштине и значаја формулације референдумског питања. Из наведених разлога, значајно је и присуство квалитативне анализе садржаја, исто толико колико и квантитативног поступка са дефинисаним категоријама и кодексом појмова и шифара, како би се обезбедила потпуна унутрашња и спољашња критика извора али и истинито разумевање друштвених односа и особина тих односа. Код истраживања јавног мњења, фокус пажње истраживача најчешће одлази на испитивање социјалних и политичких функција које доводе до потребе заузимања ставова јавног мњења а затим и до акције. Анализи стога подлежу и формални и неформални предводници одређеног јавног мњења или јавног мњења у целини, без обзира да ли они поседују или не неку званичну јавну функцију. Врло често, мишљење и ставови јавног мњења могу да буду индуковани животом, радом и понашањем неке личности или групе људи а који нису државни или национални званичници.²³⁶ Из тог разлога, поменута опрезност приликом одабира узорка јавног мњења је изузетно важна. На пример, актуелни случај једностраног и противправног проглашења независности јужне српске покрајине, као легалног дела српске државе, код различитог дела јавног

²³⁶ Видети још: Margrit Schreier, *Qualitative Content Analysis in Practice*, Sage Publications, 2012.

мњења изазива заузимање различитог става. У јавно мњење Србије убрајају се сви њени грађани и држављани, а у неким случајевима и сви они који привремено, али у краћем или дужем временском периоду живе на њеној територији. Јасно је да већина појединаца који сачињавају јавно мњење јужне српске покрајине има афирмативан став према једностраном и противправном проглашењу независности овог дела територије Србије. Међутим, и један значајан део популације који сачињава јавно мњење Србије а припада мањинским народима такође може бити на страни идеје о позитивном ставу за једнострано проглашење независности Косова и Метохије, јер су и њихове државе матице званично признале независност и државност отцепљеном делу територије Србије. На тај начин долази до озбиљног усложњавања узорка и значајног изазова приликом дефинисања категорија. На пример, и људи који нису имали став о војној и политичкој неутралности, а који су иницирани да подрже позитиван став о једностраном проглашењу независности Косова и Метохије, сада ће вероватно имати негативан став о војној неутралности и сматраће да је потребно прикључити се војним и политичким савезима, али оним савезима чије су земље чланице признале једнострано проглашену независност Косова и Метохије.

Поред наведеног, посебну специфичност при истраживању представљало би ћутање јавног мњења. На неки начин, ћутање и неизражавање ставова могло би да спада у категорију латентних порука чије постојање, порекло и значење тек треба дешифровати. У истраживањима у политичким наукама, приликом анализе политичких појава и активности, врло често се може срести ситуације у којима се препознавало ћутање јавног мњења, да би, већ првом следећом јавном приликом то ћутање било материјализовано кроз одређени став и одлуку, на пример, на гласањима на парламентарним изборима. У оваквим случајевима, слојевитим анализама понашања јавног мњења, пре свега употребом квантитативне анализе, могу се дати назнаке тенденција и евентуално прогнозировать неке политичке активности и догађаји

Такође, као што поступак налаже код других случајева примене методе анализе (садржаја) докумената, тако се и код праћења ефеката јавног мњења

на почетку формира категоријални систем на основу прелиминарног прегледа узорака примарне грађе и иницијалног истраживања на мањем узорку докумената. Одмах затим следи груписање категорија према карактеру логичке везе и то категорија садржаја – шта је то о чему јавно мњење саопштава став, и категорије облика излагања садржаја – како, на који начин и са којим интензитетом и поларизацијом (позитивно/негативно) је јавно мњење изнело став.²³⁷ Садржај се у сваком случају односи на предмет и усмереност саопштења, односно порука. Предмет посматрања, када су у питању ефекти јавног мњења, треба да буде опрезно одређен. То првенствено подразумева његову усаглашеност и усклађеност са дефинисаним проблемом који исходи из посматрања одређене појаве. У овом случају појава може да буде све што је у вези са понашањем јавног мњења, његовим изреченим или неизреченим ставовима, одређеним акцијама и иницијативама, као и са прошлим или претпостављеним ангажовањима активне или пасивне физичке или вербалне активности.

Посебан осврт истраживач ће направити у дефинисању оних особина које ће јавном мњењу као посматраном ентитету дати потврду истраживачког квалитета и легитимитета. Наиме, није исто када се јавно мњење узима као целина једне популације и када се о јавном мњењу говори као о скупу различитих делова који чине јавно мњење. Омладина једног друштва свакако представља одређено специфично јавно мњење које има своје интересе и ставове и које их на одређени начин и у одређеним приликама саопштава. Али, шта и ко сачињава јавно мњење које у једном друштву називамо омладином? Да ли се ово јавно мњење карактерише по одређеном старосном распону? Да ли је јавно мњење младих хомогено по ставовима када се узме у обзир да га сачињава и сеоско и градско становништво, и запослени и незапослени и студенти и они који не желе високо образовање? Поред ових, постоје и бројне друге специфичности које се морају узимати у обзир приликом пројектовања истраживања, а посебно

²³⁷Исто.

када се применом методе анализе (садржаја) докумената намерава истраживати веома флуидна, променљива и политички веома занимљива категорија као што је праћење ефеката јавног мњења.²³⁸

4. Улога методе анализе (садржаја) докумената у праћењу ефеката у другим сферама живота

Ако се ефекти у неким сферама живота могу пратити, анализирати и упоређивати и добијени резултати и закључци користити у циљу побољшања неке теорије или праксе, онда се најпоузданије до закључака може долазити применом научних метода. Када је у питању метода анализе (садржаја) докумената, подразумевано се највише пажње придаје анализи комуникација. Управо комуникација и анализа комуникација су од превасходног значаја у многим друштвеним областима, почев од социологије и психологије преко политике, одбране, уметности, економије, здравства па до најшире примене у праћењу свих важних комуникација у свим друштвеним областима које су кроз историју имале одлучујући утицај на развој неког друштва.²³⁹

Управо је метода анализе (садржаја) докумената погодна за ову врсту свеобухватне анализе, јер на објективан и систематичан начин описује, не само садржај комуникације, већ и кључне особине, статус, могућности и улоге како одашиљача тако и прималаца порука, али и особине укупног друштвеног контекста. Међутим, најважнији производ и резултат који се од примене методе анализе садржаја очекује јесте дефинисање трендова и тенденција. На основу разумевања карактера и интензитета тенденција, могуће је спровести прогностичка истраживања а самим тим и дефинисати стратегије и акционе планове за спровођење стратегија у различитим областима друштвеног живота једне заједнице.

²³⁸ Видети још: Милан Тимотић, *Методe мерења аудиторијума радија и телевизије*, РТС, Београд, 1998.

²³⁹ Пример коришћења методе анализе (садржаја) у праћењу живота, навика и облика понашања пушача и компанија које своје производе рекламирају. Видети више: Kurt M. Ribisl, Rebecca E. Lee, Lisa Henriksen, Harry H. Haladjian, *A Content Analysis of Web Sites Promoting Smoking Culture and Lifestyle*, Health Education & Behavior, Vol. 30, No. 1: 64-78, 2003.

На овом месту вредно пажње јесте навођење описа различитих области примене методе анализе (садржаја) докумената који у свом докторском раду помиње Жељка Манић. Наиме, позивајући се на релевантну литературу, ова ауторка наводи мање познату Берелсонову изјаву о томе како се анализа садржаја може применити у 17 различитих области у смислу праћења учесталости и интензитета друштвене комуникације. Тако су чести примери анализе садржаја у праћењу комуникације у медијима, почев од радио и телевизијских емисија па до штампаних новина и књига. Поред тога, ова ауторка помиње и улогу коју ова метода може имати приликом мерења читљивости грађе.

Иако се приступ овој методи у социолошкој и политиколошкој литератури у Србији радикално разликује, ова ауторка на посредан начин потврђује да се ова метода може користити у различитим фазама процеса научног истраживања. Наиме, читљивост грађе је веома важна приликом одабира и класификације докумената а самим тим и приликом дефинисања категорија, узорака и јединица посматрања. Социолошки приступ у српским научним расправама иде до тога да се методи анализе (садржаја) докумената даје само способност помоћне технике која се користи за прикупљање и пребројавање грађе, односно, поступка који нема развијену епистемологију па самим тим ни способност да се користи као научна метода. Управо и Жељка Манић у свом раду, на самом почетку, потврђује епистемолошку основу и научност методе анализе (садржаја) докумената, баш како је и у наслову свога рада именује као научну методу.²⁴⁰ У истом раду поменута је и улога методе анализе (садржаја) докумената као погодног средства за анализу језика комуникација у књижевности али и у реторици као специфичном облику друштвене комуникације. На свим овим местима ауторка наводи и релевантне примере углавном из стране литературе. Поред тога забележено је да анализа садржаја може да буде примењена и код

²⁴⁰Видети шире: Жељка Манић, Примена и могућности метода анализе (садржаја) у социологији, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, 2014.

проучавања психолошког стања појединаца и група.²⁴¹ Наведено је да се првенствено мисли на анализу личних докумената. Претпоставља се да се првенствено мислило на садржај личних докумената, мада је потпуно тачно да се заправо ради о комплекснијој анализи докумената као скупу физичких, техничких, хемијских и других особина, са одређеним индивидуализованим и персонализованим садржајем, који је створен у одређено време и у извесним околностима.

Будући да је комуникација суштина пажње методе анализе (садржаја) докумената, раније поменути могућност примене методе у одбрамбене сврхе и у неке друге сврхе које су у функцији државне управе, долази до пуног разјашњења у поступцима анализе комуникација које су саставни део прикупљених обавештајних података или других података који имају одређену вредност којом се стиче предност над непријатељем, односно конкуренцијом. Тако се метода анализе (садржаја) докумената може применити у ресору одбране, у областима везаним за унутрашње послове и рад полиције, у бројним сегментима и секторима рада министарства иностраних послова као и у ресорима финансија и правде.

Типичан пример успешне примене методе анализе (садржаја) докумената је ефикасан начин њене примене у научно-истраживачком пројекту „Отпор агресији НАТО“, потпројекат „Информисање и пропаганда у функцији отпора агресији НАТО – писани и електронски медији о отпору НАТО агресији“. У овом потпројекту, применом квантитативне технике анализе садржаја, анализирано је 18000 прилога из узорка штампаних медија у Србији и Црној Гори. Анализа је усредсређена на кључне категорије као што су: услови и поводи за агресију НАТО, мотиви, сврхе и циљеви агресије НАТО и отпор агресији, субјекти агресије и субјекти отпора агресији, активности субјеката агресије и субјеката отпора агресији НАТО, методе које користе субјекти агресије и субјекти отпора агресији НАТО, као и ефекти агресије и ефекти отпора агресији НАТО на СФРЈ 1999. године.²⁴²

²⁴¹ Исто, стр. 215.

²⁴² Видети шире: Отпор агресији НАТО, Научноистраживачки макро пројекат, Група аутора, Генералштаб Војске Србије и Црне Горе, Београд, 2009.

Као најбитније везано за методу анализе (садржаја) докумената у планској и организованој области као што је безбедносна аналитика, Неђо Даниловић и Славомир Милосављевић виде да предметни метод не подразумева само анализу. Иако је то почетни метод сазнања о садржају докумената као материјалном чиниоцу који се као посебни ентитет издваја из мноштва опште и службене кореспонденције, битно је да се документ касније, са укупном формом и садржајем, систематски раставља и анализира у његовим најједноставнијим чиниоцима. Међутим, најбитније је да се све не завршава само простом анализом и евиденцијом резултата, већ се у том сложеном поретку поступака укључују и друге аналитичко-синтетичке методе, као што су аналогичја и компарација и доказивање и оповргавање.²⁴³

Такође, приликом примене методе анализе (садржаја) докумената у области државне управе, а посебно у ресору одбране и безбедности, треба настојати да се ова метода користи у свом сложеном и најпродуктивнијем облику, при чему се кључно да се квантитативни део и квалитативна анализа разликују само формално, јер нити се квалитативна техника примењује само на истраживању квалитета, односно, својстава докумената, нити се квантитативна техника анализе бави само количинама, односно, учесталашћу одређене јединице посматрања. Још важније код практичне примене ове методе у безбедносно-обавештајној аналитици јесте употреба кодификованих инструмената, као што су кодекс појмова и шифара и евиденциони образац. Аналитички рад који има практичну примену, и чији резултати, закључци и предлози на основу резултата, служе за доношење важних одлука у име целог колектива, изискује Кодекс појмова и шифара или, како Даниловић и Милосављевић наводе на основу дугогодишњег искуства, Кодекс порука, обавештења и исказа.²⁴⁴ Када се примењује у безбедносној и обавештајној аналитици, кодекс појмова и шифара садржи категорије које се схватају као битне основне речи којима се описују одређени безбедносни или обавештајни реалитети. То могу бити тренутне,

²⁴³Исто, стр. 127.

²⁴⁴Кодекс појмова је суштински елеменат методе анализе (садржаја) докумената, а кодекс шифара је технички и помоћни део методе. Прим. Неђо Даниловић, Славомир Милосављевић, Основи безбедносне аналитике, Службени гласник, Београд, 2009.

изненда настале појаве које се опет категоришу као изазов, ризик или претња, или по истој категоризацији неке релативно трајне појаве које се прате и анализирају у дужем временском периоду. Уз сваку категорију додају се нумеричке ознаке, шифре, које служе за оперативно означавање категорија и за њихову лакшу примену, посебно приликом обраде података у неком од рачунарских програма.

Када је у питању непосредна конкретна функционална примена кодекса појмова и шифара, треба напоменути да се кодекс, приликом примене методе анализе (садржаја) докумената у безбедносној и обавештајној аналитици, не формира на основу произвољног утиска и субјективне перцепције неког безбедносног или обавештајног изазова, ризика или претње. Напротив, кодекс непосредно исходи из предмета аналитичког задатка. Операционално дефинисање предмета истраживања подразумева систематско одређивање категорија, тј. оних појмова који су квантитативно најчешће употребљавани приликом дефинисања особина одређене посматране појаве. Тако ће се, на пример, приликом анализе утицаја мигрантске кризе која подразумева велико померање људи са Блиског истока према Европи, користити они појмови, тј. категорије, које се у колоквијалном али и у стручном говору најчешће користе за описивање феномена који представља безбедносну појаву. Примера ради, избегаваће се повезивање појмова рат, насиље и страх за живот, од појмова миграција, спас, уточиште, јер је потребно дефинисати различите разлоге за миграцијске покрете. Познато је да се међу мигрантима из ратних подручја, који се сви пропуштају при уласку у Европску унију, могу наћи и милитантни појединци који ће миграцију искористити за илегално убацивање на територију Европе и за оружане нападе и тероризам. Са друге стране, међу економским мигрантима, који се не пропуштају јер им животи нису угрожени услед ратних и оружаных дејстава, обично нема терористичких елемената, али се и једни и други, иако се различито третирају, називају мигрантима. Из наведеног илустративног примера могуће је препознати важност прецизног и потпуног дефинисања особина категорија анализе садржаја и тиме обезбедити њихову оперативну употребљивост. Зато и Даниловић и Милосављевић, у већ поменутом делу,

наглашавају да је теоријско и операционално развијање предмета аналитичког радног задатка оквир за израду кодекса појмова и шифара, односно појмовно категоријалне архитектуре. Ово исходи из чињенице по којој су основне везе, контексти и значења већ садржани у предмету задатка док се њихова материјализација десила у категоријама садржаним у документима и описима појава које се анализирају.

Ако би се определили да ефекте у култури такође пратимо посредством анализе (садржаја) докумената, такође би било потребно дефинисати погодан начин за регистровање комуникацијских канала, препознати погодне садржаје, описати учесталост и анализирати и описати главне и пратеће особине везане за основне чиниоце комуникацијског ланца. Сада је, такође, од првенственог значаја, одређивање појмовно категоријалног апарата. Када се каже култура, потребно је да се дефинише обим и обухват појма и разјасни да ли се под термином култура подразумевају дневна догађања из ове значајне области друштвеног живота, под којим подразумевамо делатност у појединачним уметностима као што су књижевност, сликарство или музика, или се мисли на културу као целину начина и специфичности живота великих делова света, као што су западна култура, култура далеког истока, култура афричких народа и сл.²⁴⁵ Али, без обзира на то генерално одређење, метода анализе (садржаја) докумената ће сврсисходно послужити само уколико се на адекватан начин и по јасним критеријумима одреде категорије и јединице посматрања. Посматране јединице које се подвргавају анализи могу да буду писани материјали, материјални остаци културе, као што су споменици или усмена предања. Све напред наведено јесте могуће посматрати и анализирати методом анализе (садржаја) докумената, што само потврђује способност и флексибилност ове методе да предмет истраживања посматра кроз дужи временски период и на просторно и организационо удаљеним ентитетима уколико о њима постоји извесна забележена комуникација у било којем облику. Оно што ће

²⁴⁵ Пример анализе (садржаја) у којој су основне категорије културолошки феномени. Видети: Shahira Fahmy, *Picturing afghan women: A Content Analysis of AP Wire Photographs during the Taliban Regime and after the Fall of the Taliban Regime*, International Communication Gazette, Vol. 66, No. 2: 91-112, 2004.

категоријама бити обележено јесу кључни појмови који садржајно подразумевају извесне ставове, норме и вредности који се путем културе и уметности преносе на друге културе и тиме остварује цивилизацијска комуникација.

О томе, да ли метода анализе (садржаја) докумената има способности да региструје и анализира комуникацију као процес између учесника у комуникационом процесу у којем учеснике представљају цивилизације које једна другој шаљу поруке, потребно је много више времена и простора него што обим ове дисертације дозвољава.

Засигурно, метода анализе (садржаја) докумената може да се користи за праћење ефеката у другим сферама живота, на идентичан начин на који се користи у праћењу ефеката, на пример у науци. Потребно је да истраживачи буду оспособљени да методу и њене технике, инструменте и поступке искористе на адекватан начин, а то првенствено подразумева прецизно дефинисање истраживачког питања и јасно, прецизно и систематско категорисање појмова у кодекс појмова и шифара.²⁴⁶

При анализирању података садржаних у документима и материјализованих кроз посматране јединице, осим бележења квантитета и описа квалитативних карактеристика појаве, као што су порекло, природа или структура, могуће је закључити и о карактеру тренда појаве и забележити тенденције које прогностички трасирају будући ток и век посматране појаве.

²⁴⁶ Видети шире: Неђо Даниловић, Метода анализе садржаја докумената са инструментима, задужбина Андрејевић, Београд, 2015.

VI ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Научно разматрање и проучавање научних метода спада у оне интелектуалне послове и научна опредељења који трају током читавог живота, али који се никада не завршавају. Сложеност умних творевина, које називамо научним методама, без којих не постоје научна истраживања, па самим тим ни сав познати савремени свет у својој физичкој, природној, друштвеној и метафизичкој укупности, изискује потпуну и интензивну посвећеност људи који су се определили за истраживања унутар методологије као комплексне и систематске примењене науке. Сличан случај представља и бављење методом анализе (садржаја) докумената и разматрање и објашњење могућности које су из различитих разлога занемариване или остале изван опредељења да се разматрају мимо уобичајених представа о њеним могућностима.

У закључним разматрањима ове дисертације, из објашњења примене методе анализе (садржаја) докумената у истраживањима у политичким наукама, могуће је увидети неколико главних карактеристика које јасно одвајају ову методу изван уобичајене представе о оперативној методи која служи само за прикупљање података. Радикалнија негација мишљења изнетог у овој докторској дисертацији ишла би до описа методе анализе садржаја као технике, поступка или начина прикупљања и пребројавања докумената који ће се накнадно обрађивати применом неких других научних метода, уз јасно опредељење става да метода анализе (садржаја) докумената заправо и није научна метода. Са тим се аутор ове дисертације не слаже, образлажући на аргументован начин сопствене ставове и погледе.

Супротно томе, метода анализе (садржаја) докумената као самостална (појединачна) емпиријско-теоријска оперативна метода, са профилисаним логичким правилима, развијеном епистемолошком основом и евидентним

оперативно-техничким делом, може да буде самостално примењена у различитим фазама процеса научног истраживања и као једина метода у целом процесу истраживања. Осим тога, она поседује способност идентификације тенденција, па самим тим јесте погодна и за прогностичка истраживања у којима је важно препознати тенденције и утврдити трендове. Стога, је наглашено да се анализа (садржаја) докумената не своди само на пребројавање појављивања извесног квалитативног садржаја у циљу квантификовања учесталости одабране јединице, већ се улази и у каузалне везе и односе међу проучаваним појавама и детаљно анализирају и описују физичке, техничке и остале битне особине документа као носача информације, као и услова у којима је настајао, био одаслан, примљен и изазвао одређене ефекте. Истовремено, обезбеђује се обележавање развојног тренда и праћење промена карактеристика предмета истраживања, али паралелно, и обележавање правца промена односа између комуникатора и аудиторјума, а самим тим и промена у садржају појаве у будућности.

У овој докторској дисертацији објашњена је и потреба за постизањем коначне сагласности око самог имена методе, из разлога што у опису преовлађујућег начина њене употребе има више битних особина које указују да се не ради само о анализи садржаја већ о многим бројним карактеристикама документа, што даје значајно већи резултат истраживачу и омогућава комплексније и слојевитије закључивање о некој појави.

Као прво, може се са сигурношћу закључити да уместо често помињане синтагме анализа садржаја, ову методолошку операцију можемо са поузданошћу називати метода анализе докумената при чему се обавезно подразумева комплексан и систематски приступ који подразумева низ повезаних и условљених анализа. Стога, анализа садржаја треба да обухвати: материјалну, семантичку, логичку, лексичку, нумеричку, психолошку, политичку, социолошку, граматичку, културолошку, уметничку, техничку, филозофску, физичку, хемијску и по потреби и друге анализе, очигледних, наговештених и прикривених слојева садржаја. Укупан поменути садржај налази се забележен у неком облику при чему се анализира: порекло, материјал, старост, облик, боја, тежина, запремина, хемијски састав и све

друге потребне физичке и хемијске особине и величине ради тачног и потпуног идентификовања.

Осим садржаја документа и физичких и других особина носача информације, анализира се и веродостојност, аутентичност, целовитост, употребљивост и бројне друге конкретне и апстрактне околности у којима извесни документ егзистира, што није чест случај код већине других научних метода. Специфичност овог метода огледа се и у томе што се анализирају и околности у којима аутори порука (докумената) као и примаоци, као кључни елементи комуникације бивају такође подвргнути анализи. На тај начин, комуникација производи веома интензивну и видљиву друштвену интеракцију која се у свим својим својствима и обиму региструје употребом методе анализе (садржаја) докумената. Зато је у овом делу дисертације научно објашњено да ова метода има већу улогу него што се на први поглед може претпоставити, јер своје теоријско утемељење има и у неким другим методама чије поступке неминовно користи. Пре свега се мисли на методу посматрања, анализу и синтезу, статистичку методу, хипотетичко-дедуктивну методу, дискурс анализу, компаративну методу и методу класификације.

Друга дилема која је чешће била актуелизована током друге половине 20. века односила се на сврисходност и употребљивост две технике ове методе. Од самих почетака квантитативна техника је истицана као прихватљивији облик примене ове методе, из разлога што се сматрало да је пребројавање неког квалитета довољан обим поступка за дешифровање суштине садржаја неке комуникације. Осим тога, сматрало се да је квантитативна, фреквенцијска техника анализе она која захтева и израду сложених инструмената, као што је кодекс појмова и шифара, и да може да буде успешно примењена и за проверавање хипотеза, за разлику од квалитативне, нефреквенцијске технике анализе, где то није могуће. Поред тога, квантитативна техника методе анализе (садржаја) докумената има организован и формализован образац за евидентирање података, док је код квалитативне технике образац отвореног типа. Али, као што је и поменуто, кључна разлика јесте у томе што квантитативна техника анализе утврђује

категорије, идентификује шта је, како и колико речено и може да закључује о значењу реченог, али и да потврђује или оповргава ставове дате у исказу хипотеза. Међутим, квантитативној техници ове методе недостаје еластичност у поступку регистровања и евидентирања дескриптивних опажања о садржају, као и за суштинско описивање ставова и судова, посебно ако су дати као латентна значења. У том смислу у овом раду је са довољно објашњења илустрована неопходност примене комбиноване варијанте ове методе, тј. потреба да се квантификација извесног садржаја описује кроз квалитативно рашчлањавање. Таквим поступком се препознају латентна или намерно изостављена (али наговештена), а често и колатерално произведена значења.

Научно објашњена примена методе анализе (садржаја) докумената у свим фазама и етапама процеса научног истраживања, односи на све врсте истраживања које су у дисертацији поменуте. Било да се ради о научним или другим истраживања, емпиријским, теоријским или комбинованим, трансферзалним или лонгитудиналним, подразумева се да ће, зависно од услова у којима се наведена истраживања спроводе, ова метода имати ефекте различитог интензитета приликом примене у појединим фазама и етапама процеса научног истраживања. Такође је објашњено, да могућност примене квалитативне и квантитативне технике методе анализе (садржаја) докумената, уз потврђене могућности њеног епистемолошког, логичког и техничког дела, јасно потврђују да се у свим врстама научних истраживања, применом методе анализе (садржаја) докумената испуњавају услови који се односе на предмет сазнања (садржајна страна науке), на начин сазнања (методолошка страна науке) и на истинитост сазнања (суштинска страна науке). Поред наведеног, потврда тачности друге посебне хипотезе исходи и из резултата анализе индикатора који се односе на евиденцију примене методе анализе (садржаја) докумената у фундаменталним, примењеним, развојним и акционим истраживањима.

Укључивањем анализе садржаја у почетну фазу процеса истраживања постиже се исцрпна анализа основних значења појединих појмова и синтагми појединачно, али и разоткрива значење, место и улога нове теме у

контексту истих и сличних истраживања у истој или сродним областима. На тај начин се може оценити и релативна подстицајна снага коју ће изазвати рецепција садржаја, односно, семантичка и вербална снага иза које стоји идеја о неком циљу који се жели постићи.

Полазећи од такве рецепције садржаја, резултати истраживања у овој докторској дисертацији су потврдили почетну претпоставку у првој посебној хипотези, као и њој припадајуће претпоставке из све три појединачне хипотезе истраживања да се применом методе анализе (садржаја) докумената и њених техника (квалитативне и квантитативне) доприноси објективном опису, систематизацији и верификацији актуелног, оквирног сазнања о предмету истраживања. Практично, у овом делу докторске дисертације је доказано да се у процесу научног истраживања, методом анализе (садржаја) докумената, може на објективан и ваљан начин прикупити, анализирати, систематизовати и научно истражити све што је на неку сличну или претпостављену тему до сада рађено и на основу тога научно верификовати актуело оквирно сазнање о предмету истраживања.

Научно објашњење о могућностима примене ове методе у различитим врстама истраживања, као оперативне методе за прикупљање података са специфичним нормама и поступцима закључивања, која у садејству са другим методама поседује довољно јасну и квалификовану логику односа према хипотезама и индикаторима, потврђује и другу посебну хипотезу у докторској дисертацији, да се у свим врстама научних истраживања, применом методе анализе садржаја документат испуњавају услови који се односе на предмет сазнања (садржајна страна науке), на начин сазнања (методолошка страна науке) и на истинитост сазнања (суштинска страна науке). Тиме се остварује основна функција ове научне методе у опису, систематизацији и верификацији научног сазнања о предмету истраживања.

Резултати истраживања у одкторској дисертацији су аргументовано показали да метода анализе (садржаја) докумената има мању или већу улогу у свим фазама и етапама научног истраживања, почев од пресудне улоге у одређивању теме, проблеама и предмета истраживања, преко њене условљености елементима пројекта истраживања, места и улоге у

реализацији истраживања, закључивању на основу података из истраживања, до њене улоге у практичној примени резултата истраживања, изради извештаја о истраживању и извештаја о резултатима истраживања, чиме је у потпуности потврђена трећа посебна хипотеза истраживања и свих чест њој припадајућих појединачних хипотеза истраживања.

Наиме, резултати истраживања су потврдили да у тренутку када се истраживач опредељује између квантитативне или квалитативне анализе података неопходних за одређење проблема и предмета истраживања, треба препознати која врста информација може бити од веће користи за потпуније и прецизније формулисање проблема и предмета истраживања. Отуда, закључивање на основу методе анализе (садржаја) докумената треба да одговори на питање, шта се до сада о сличном проблему и предмету истраживало, какву и колику научну вредност имају претходна сазнања о проблему и предмету истраживања.

Резултати истраживања су аргументовано одговорили на постављено питање у формулацији проблема истраживања, како и у којим фазама пројектовања истраживања је неопходно употребити методу анализе (садржаја) докумената. У овој докторској дисертацији начињен је покушај да се научно објасни како метода анализе (садржаја) докумената учествује у смисаоној умној активности коју називамо пројектовање истраживања и чији је крајњи циљ и продукт, пројекат као научни и оперативни документ.

Улога методе анализе (садржаја) докумената у пројектовању истраживања објашњена је уз констатацију да се метода анализе (садржаја) докумената може користити у изради пројекта истраживања и то код израде нацрта научне замисли, сачињавања планова истраживања и конципирању инструмената истраживања са планом обраде података. Резултати истраживања су показали да метода анализе садржаја докумената омогућава истраживачу да одабере адекватне податке из претходног научног сазнања, из актуелног сазнања, али и из претпоставки о будућим сазнањима о истоврсном проблему и предмету истраживања и угради угради та сазнања у одговарајуће сегменте пројекта истраживања. Резултатима истраживања у докторској дисертацији потврђеноо је становиште да добро конципиран

пројекат истраживања повезује теорију и истраживачку праксу, односно, повезује ранија, текућа и будућа научна сазнања која се тек очекују. Осим тога, значајна функција пројекта истраживања јесте и да повеже фазе процеса научног сазнања, теорију и методологију и теорију и стварност. Тако се повезујућа функција пројекта остварује на више нивоа и траје од почетка парадигматског и теоријског заснивања истраживања па до израде извештаја о резултатима истраживања.

Усмеравање истраживања у пројекту се обезбеђује кроз дефинисање прикупљања, обраде и тумачења података, док се синхронизујућа функција препознаје у постојању (или непостојању) артикулисаног динамичког јединства радњи и поступака. Резултати истраживања су, такође, показали да у овом делу пројекта истраживања, акценат посебно пада на будућу улогу методе анализе (садржаја) докумената. Осим што се пројектује њена улога и планира употреба у прикупљању и обради података, потребно је обезбедити адекватне податке и у фази техничке израде пројекта истраживања. Метода анализе (садржаја) докумената која се користи у процесу пројектовања истраживања појављује се најпре у корективној функцији. Она ће се у научном истраживању јавити и у другим фазама, посебно у фази прикупљања и обраде података, али и у другим фазама укључујући и закључивање о резултатима истраживања.

Када се рсправља о могућности примене методе анализе (садржаја) докумената у свим фазама процеса научног истраживања, резултати истраживања су показали да код фазе реализације истраживања постоји специфична дилема када је у питању изолована употреба научних метода. Метод се може искористити за израду структуре неке фазе, дакле као активни чинилац израде оперативно научне основе или као коректив урађеног. Истовремено, сваки од тих научних метода може бити употребљен као главни метод истраживања.

И у претходним разматрањима проблематизовало се питање могућег места и улоге методе анализе (садржаја) докумената у свим фазама процеса научног истраживања. Постављала се дилема око тога да ли се ради о истраживању унутар истраживања или пре истраживања, односно, како било

која метода, па тако и анализа (садржаја) докумената може бити употребљена у свим фазама процеса истраживања ако се још не располаже прикупљеним подацима, посебно ако се зна да фаза реализације истраживања у којој се примењује метода анализе садржаја са аспекта класификације, категоризације и израде кодекса и других инструмената посебно је захтевна у истраживањима у политичким наукама.

Будући да се метода анализе (садржаја) докумената користити у фази закључивања, у дисертацији је, пре свега, сагледан начин да се првенствено идентификовала потреба асистенције инструмената ове методе у фази закључивања. Логично је било закључити да се проверене и доказане могућности техника, инструмената и поступака ове методе, који се користе за идентификовање транспарентног и латентног садржаја у документима може употребити и у фази закључивања. Резултати истраживања су показали да, прво, треба истаћи мултифункционалност два аналитичка поступка, квалитативне и квантитативне технике методе анализе (садржаја) докумената. Њиховом доследном примени омогућава се да се закључивање изводи континуирано и контролисано са неопходним параметрима квалитета и учесталости извесних својстава појаве на основу чијег присуства и функције се изводи закључке. Закључивање уз помоћ анализе инструмената који припадају методи анализе (садржаја) докумената није ништа друго него упоређивање сакупљених и обрађених јединица података по квалитету и квантитету са истим категоријама садржаним у индикаторима који аргументују ставове појединачних хипотеза.

Приликом закључивања, поред очигледног садржаја истраживачу је важан и латентни садржај који о предметној појави даје додатна, или пак суштинска објашњења. Неке од особина исказа као што су интензитет или тенденције у саопштењима, сазнају се најпре помоћу инструмената методе анализе (садржаја) докумената. Од раније је познато да у емпиријским истраживањима закључивање на основу података има карактер индуктивног јер се од појединачних података формира закључак о квантитативном и квалитативном односу варијабли и индикатора.

Метода анализе (садржаја) докумената подржава мисаони процес којим се на логичан начин формира обједињено и систематизовано научно сазнање. Међутим, не закључује се само о суштини природе проблема који је у предмету истраживања истакнут. Овом методом се олакшава и закључивање о контексту који је повезан са околностима у којима се цео процес истраживања одвија. Резултати истраживања ће се у једном тренутку саопштити и потом пратити ефекти у пракси. Анализа садржаја не подразумева само усмеравање пажње на садржај. Код закључивања на основу података квалитативна техника ове методе даје и одговоре на питања која су у вези са специфичностима друштвеног окружења у којем се посматрана појава налази, али и о околностима у којима се истраживање изводи. На тај начин је приликом закључивања значајно имати ослонац на квалитативну технику методе анализе садржаја.

Разматрање места и улоге методе анализе (садржаја) докумената приликом практичне примене резултата истраживања повезано је са низом предуслова и околности који се морају узети у обзир како би ефекат примене ове методе био у потпуности оправдан у фази која долази након што је истраживање завршено и резултати саопштени. Методом анализе (садржаја) докумената могуће је непристрасно анализирати и бројне друге аспекте једног научног истраживања и то онда када су резултати тог истраживања саопштени. Анализом категорија и јединица посматрања извесне комуникације које су део саопштења о резултатима практичне примене истраживања уочено је и то да ли је након истраживања било поребно додатно описивати, појашњавати и конкретизовати значење резултата истраживања.

Не улазећи у анализу повремених потреба да се извесни пасажии закључка научног истраживања морају додатно и детаљније објаснити, најчешће је довољно да се коришћењем извештаја о резултатима истраживања постиже коначни циљ и завршава пројекат истраживања. Јер извештај представља дефинисану научну форму која је подложна прилагођавању потребама науке, која се евидентира и региструје у научној евиденцији и коју је могуће прилагођавати у форме одређених

класификација и типизација и из којих се јасно уочавају научне чињенице, закони, ставови, препоруке и прогнозе.

Сва ова и друга бројна питања могу бити предмет методе анализе (садржаја) докумената у праћењу практичне примене резултата истраживања. Најчешће, прати се реакција стручног и општег јавног мњења и на основу забележене комуникације одређује поларитет рецепције неког извештаја о извршеном истраживању. С друге стране, ова метода може имати контролну и арбитражну функцију у компаративној анализи теоријског, које је садржано у извештају о извршеном истраживању, и практичног које се евидентира током непосредне примене резултата истраживања. Логично је да ће праћење практичне примене наметати и извесне дискусије, расправе, анализе, студије, семинаре, и друге врсте стручних и општих расправа.

Методом анализе (садржаја) докумената пружа се могућност да се у дужем временском периоду ови накнадни ефекти, коментари и ставови могу пратити и анализирати, непосредно и посредно и на тај начин евидентирати садржај комуникације који може да покаже значајна усмерења у вези са истраживањем, било да се ради о потреби корекције, допуне или потпуне измене закључака извесног истраживања, било да се ради о препорукама за наредна истраживања око отворених питања или неоткривених сазнања.

На тај начин метода анализе (садржаја) докумената, боље од било које друге методе и технике, на научан, контролисан и систематски начин евидентира драгоцену запажања о практичној примени резултата истраживања који се могу упоређивати са целим током неког истраживања или са појединим његовим фазама.

Истовремено, на научан и систематски начин прикупљају се драгоцени подаци који исходе из дела стручне јавности и то кроз чланке, расправе, студије, огледе, полемике и слично, чиме се ствара драгоцену научну евиденцију о научним и другим помоћним остварењима која ће у потпуности одсликавати укупну атмосферу која постоји око једног истраживања, посебно када отпочне практична примена његових резултата.

Резултати истраживања у овој докторској дисертацији су потврдили да је улога коју метода анализе (садржаја) докумената може да има приликом

израде извештаја о истраживању и извештаја о резултатима истраживања веома значајна. Уколико се извештаји схвате као облик комуникације, као заокружени процес слања и примања порука, анализом и креирањем форме и садржаја таквог саопштења доприноси се бољем разумевању субјективних мотива и објективних резултата истраживања на крају процеса научног истраживања. У том случају битно је препознати неколико кључних елемената који овај комуникацијски процес уводе у стандардни образац друштвене комуникације.

Ако методу анализе (садржаја) докумената, с једне стране, користимо као помоћно средство приликом дефинисања и израде извештаја о истраживању и о резултатима истраживања, истраживачи ће, с друге стране, настојати да њене капацитете и способности искористе на начин што ће искористити класификоване и прикупљене податке који су настали у фази прикупљања и обраде података. Тако ће од користи бити бројне класификације категорија са јединицама посматрања које поседују тачан опис и карактеристике, као и слична својства припадности са другим истим и сличним јединицама. На пример, у просторно дефинисаним извештајима, када се према принципима компарације анализирају исте појаве у различитим просторним димензијама, могуће је на основу аналогije посматрања јединица из истог узорка усмерити пажњу истраживача и на појаве из исте популације и појаве. Слично је и са проблемски односно тематски дефинисаним извештајима или са методолошко-методским дефинисаним извештајима. Јер о овим случајевима се подразумева да је метода анализе (садржаја) докумената коришћена у свим фазама процеса научног истраживања. Њеном употребом формира се база посматраних и анализираних јединица посматрања које имају идентична својства након адекватног дефинисања и представљају извесну константну у целом истраживању. Када се такве јединице, као носећи делови појмовно-категоријалног апарата кодирају извесним нумеричким ознакама, њихова употреба током целог истраживања се поједностављује, а метода анализе (садржаја) докумената испољава значајну улогу у подршци процеса истраживања у свим његовим фазама, чиме је у потпуности потврђена

четврта посебна хипотеза истраживања и све њој припадајуће појединачне хипотезе истраживања.

Од како је пре нешто више од шест деценија почело озбиљно и интензивно занимање научних кругова за могућности примене методе анализе садржаја, траје и расправа, полемика и дискусија о месту и улози ове методе, њеним могућностима и карактеристикама, али и покушај изналажења консензуса око њене коначне дефиниције. Међутим, све то време, ова метода се у мањој или већој мери примењује у истраживањима, пре свега, као оперативна метода за прикупљање података, али све чешће и као метода која се може употребити у свим фазама и етапама процеса научног истраживања, од дефинисања проблема истраживања, одређења предмета истраживања, до израде извештаја о истраживању и резултатима истраживања, чиме је у потпуности потврђена генерална хипотеза истраживања у овој докторској дисертацији.

Научност ове методе, њена епистемолошка основа, па и њена логичка и оперативна архитектура и структура, често су довођене у питање. У том смислу, најпре на страни социолошких катедри постоји специфичан куриозитет који се огледа у томе да се ова метода у најчешћем називала поступком или техником, паралелно са сврставањем у групу оперативних метода за прикупљање података, од стране истих тих аутора. Тако се недореченост, па и искључивост неких истраживача у социолошкој науци огледа и у томе да су практично изоловани сви аутори који постоје изван катедре социологије, пре свега политиколози, чак до мере да не постоји ни потреба да се њихова имена и веома значајна дела и помену у попису литературе. На првом месту ту се мисли на Живана Танића и Славомира Милосављевића, а затим и на Рудија Супека, Џевада Термиза, Ивана Радосављевића, Неђу Даниловића, Новака Милошевића и неке друге истакнуте истраживаче са простора Југоисточне Европе који су методу анализе (садржаја) докумената проучавали и своје научне резултате о примени ове методе саопштавали научној јавности.

Објашњењем конкретних и практичних могућности ове методе, у докторској дисертацији, донекле је отклоњена напред наведена, намерна или

случајна мањкавост. Утолико је овом дисертацијом отворена нова могућност за размишљање, расправу и ревизију знања о могућностима и модалитетима примене методе анализе (садржаја) докумената у савременим условима научног истраживања, што представља скроман допринос теорији и пракси методологије друштвених наука.

VII ЛИТЕРАТУРА

1. Аврамовић, Зоран, Миља Вујачић, Однос квалитативне и квантитативне методе истраживања школских уџбеника, „Теме“, Vol. XXXIV, No. 2: 447-461, 2010.
2. Аничин, Иван, Увод у научни метод, [http://www.ff.bg.ac.rs/Katedre/Nuklearna/clanci/Naucni metod.pdf](http://www.ff.bg.ac.rs/Katedre/Nuklearna/clanci/Naucni%20metod.pdf)
3. Аранђеловић, Јован, Улога индукције у научном истраживању, Научна књига, Београд, 1967.
4. Арежина, Вера, Проблеми мерења еколошке безбедности, МСТ Гајић, Београд, 2010.
5. Арежина-Ђерић, Вера, Специфичности мерења у политичким наукама, Српска политичка мисао бр. 3, год. 16. vol. 25, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
6. Аристотел, Политика, предговор Милош. Н. Ђурић, БИГЗ, Београд, 1984.
7. Бајме, Клаус фон, Политичка теорија у оквиру науке о политици, превео Драган Симеуновић, Основи политичких наука, практикум, Београд, 1994.
8. Берелсон, Бернанд, Анализа садржаја, Институт друштвених наука, Београд, 1960.
9. Беркли, Џорџ, Расправе о принципима људског сазнања, БИГЗ, Београд, 1977.
10. Бидлински, Франц, Правна методологија, ЦИД, Подгорица, 2011.
11. Богдановић, Марија, Квантитативни приступ у социологији, Службени лист, Београд, 1981.
12. Богдановић, Марија, Методолошке студије, Институт за политичке студије, Београд, 1993.

13. Боснић, Слободан, Емпиријско истраживање друштвених појава, ФПН Сарајево, 1969.
14. Бранковић, Србобран, Увод у методологију, квалитативни методи истраживања друштвених појава, скрипта, Мегатренд универзитет примењених наука, Београд, 2007.
15. Бранковић, Србобран, Методи искуственог истраживања друштвених појава, Мегатренд универзитет, Београд, 2009.
16. Вебер, Макс, Методологија друштвених наука, Глобус, Загреб, 1989.
17. Вујачић, Илија, Политичка теорија: студије – портрети – расправе, ФПН и Чигоја штампа, Београд, 2002.
18. Георг, Александер Л., Анализа садржаја у истраживању политичких појава, у: М. Печујлић, „Методологија друштвених наука“, Савремена администрација, Београд, 1982.
19. Гредел, Стјепан, С ону страну огледала, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд, 1986.
20. Група аутора, Методологија ратне вештине, Београд, 1996.
21. Гуд, Виљем, Пол Хет, Методи социјалног истраживања, Вук Караџић, Београд, 1966.
22. Даниловић, Неђо, Однос методе анализе (садржаја) докумената и других научних метода, у: Српска политичка мисао, број 3-4/2007.
23. Даниловић, Неђо, Славомир Милосављевић, Основи безбедносне аналитике, Службени гласник, Београд, 2008.
24. Даниловић, Неђо, Специфичности израде кодекса појмова и шифара у политиколошким истраживањима, докторска дисертација, ФПН Београд, 2005.
25. Даниловић, Неђо, Миодраг Гордић, Срђан Благојевић, Савремени системи безбедности, Завод за уџбенике, Београд, 2015.
26. Даниловић, Неђо, Метод анализе садржаја докумената са инструментима, Задужбина Андрејевић, Београд, 2015.
27. Диверже, Морис, Увод у политику, Савремена администрација, Београд, 1966.

28. Жижић, Милева, Миодраг Ловрић, Дубравка Павличић, Методи статистичке анализе, Економски факултет, Београд, 2001.
29. Зајечарановић, Глигорије, Основи методологије науке, Научна књига, Београд, 1987.
30. Илић, Владимир, Први александрински текст о анализи садржаја у социологији, Социологија Vol. LIII (2011), NO 4.
31. Илић, Владимир, Други александрински текст о анализи садржаја у социологији, Социологија Vol. LIV (2012), NO 3.
32. Камлер, Јорг, Предмет и метод политичке науке, у: Основи политичких наука, практикум, превео Драган Симеуновић, Београд, 1994.
33. Каљевић, Марија, Неке могућности примене анализе садржаја, Социологија, год. XIV, бр. 2, 1972.
34. Коен, Морис, Ернест Нејгел, Увод у логику и научни метод, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1979.
35. Лукић, Радомир, Увод у социологију, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1957.
36. Мала политичка енциклопедија, Савремена администрација, Београд, 1966.
37. Манић, Жељка, Примена и могућности метода анализе садржаја у социологији, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, 2014.
38. Марјановић, Јован, Теорија политике, Универзитет у Београду, 1996.
39. Марковић, Михаило, Дијалектичка теорија значења, Нолит, Београд, 1971, стр. 175.
40. Мијановић, Никола, Анализа садржаја као сврсисходна научно-истраживачка техника, Педагогија, vol. 39, бр. 2, 2001.
41. Милић Војин, Социолошки метод, Нолит, Београд, 1978.
42. Милосављевић, Никола, Основи научног истраживачког рада, Научна књига, Београд, 1989.
43. Милосављевић, Славомир, Извештај о научном истраживању, Центар високих војних школа оружаних снага, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 1990.

44. Милосављевић, Славомир, Истраживање политичких појава, Институт за политичке студије, Центар за омладину и пионире Палилуле, 1980.
45. Милосављевић, Славомир, Политичка акција – Методолошки проблеми емпиријског истраживања политичке активности, Институт за политичке студије ФПН, Београд, 1977.
46. Милосављевић, Славомир, Радосављевић Иван, Основи методологије политичких наука, „Службени гласник“, Београд, 2006.
47. Милосављевић Славомир, Радосављевић Иван, Репетиторијум из методологије друштвених истраживања, Институт за политичке студије ФПН, Београд, 1975.
48. Милосављевић, Славомир, Термиз Џевад, Арежина Вера, Аналитика медија, Медиа план институт, Сарајево, 2010.
49. Милосављевић, Славомир, Термиз Џевад, Практикум из методологије политикологије, Национална и универзитетска библиотека БиХ, Сарајево, 2000.
50. Милосављевић, Славомир, Пројекат истраживања политичких појава, у: М. Печујлић, Методологија друштвених наука, Савремена администрација, Београд, 1982.
51. Милошевић, Новак, Пројектовање истраживања у ратној вештини, ВИНЦ Београд, 1994.
52. Отпор агресији НАТО, Научноистраживачки макро пројекат, Група аутора, Генералштаб Војске Србије и Црне Горе, Београд, 2009.
53. Пантић, Драгомир, О дефинисању појма јавно мњење – још једном. У: Јавно мњење, концепт и компаративна истраживања, Институт друштвених наука, Београд, 2007.
54. Пејчић, Богољуб, Методологија емпиријског научног истраживања. Хрестоматија, Универзитет у Београду, Дефектолошки факултет, Београд, 1995.
55. Петровић, Гајо, Логика, Завод за уџбенике, Београд, 2007.
56. Печујлић, Мирослав, Методологија друштвених наука, Савремена администрација, Београд, 1989.

57. Плачко, Људевит, Анализа садржаја, Институт за друштвена истраживања Свеучилишта у Загребу, Загреб, 1990.
58. Политичка енциклопедија, Савремена администрација, Београд, 1975,
59. Попер, Карл, Логика научног открића, Нолит, Београд, 1973.
60. Радосављевић, Иван, Хипотетичко-дедуктивна метода у истраживању политике, СО Горњи Милановац – Дечије новине, 2006.
61. Ратковић, Радослав, Основи политичких наука, ИПС, Београд, 1985.
62. Ристић, Живан, О истраживању, методу и знању, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1995.
63. Сакан, Момчило, Методологија војних наука, ВИЗ Београд, 2006.
64. Стојак, Руди, Анализа садржаја листова Комунист, Борба и Ослобођење, МСЦ „Вељко Влаховић“, Сарајево, 1980.
65. Стојак Руди, Метода анализе садржаја, Институт за проучавање националних односа и ДП Графичар, Тузла, 1990.
66. Супек, Руди, Испитивање јавног мнијења, Напријед, Загреб, 1968.
67. Тадић, Љубомир, Наука о политици, Рад, Београд, 1988.
68. Танић, Живан, Метод посматрања (анализе) докумената, скрипта, Висока школа политичких наука (трећи ступањ), Београд, 1963.
69. Танић, Живан, Анализа садржаја у истраживању самоуправљања, у М. Печујлић, Методологија друштвених наука, Савремена администрација, Београд, 1982
70. Термиз, Џевад, Методологија друштвених наука, Лукавац, 2009.
71. Термиз, Џевад, Славомир Милосављевић, Практикум из методологије политикологије, Сарајево, 2000.
72. Термиз, Џевад, Славомир Милосављевић, Аналитика I том, Лукавац 2008
73. Термиз, Џевад, Методологија истраживања у криминалистичким наукама (скрипта), Сарајево/Приштина, 2008.
74. Тимоћић, Милан, Методе мерења аудиторијума радија и телевизије, РТС, Београд, 1998.
75. Фајгел, Станислав, Методе истраживања понашања, Центар за примењену психологију, Београд, 2010.
76. Хабермас, Јирген, Теорија и пракса, БИГЗ, Београд, 1980.

77. Хавелка, Ненад, Бора Кузмановић, Драган Попадић, Методе и технике социјалнопсихолошких истраживања, Центар за примењену психологију, Београд, 1998.
78. Халми, Александар, Методологија истраживања у социјалном раду, Алинеа, Загреб, 1995.
79. Чорбић, Драган, О неким схватањима појма праксе код нас, У: Зборник Правног факултета у Нишу, Ниш, Правни факултет, 1980.
80. Чујев, Ј. В., Ј. Б. Михајлов, , Прогнозирање у војсци, Београд, 1980.
81. Шамић, Мидхат, Како настаје научно дјело, Свјетлост, Сарајево, 1977.
82. Шешић, Богдан, Општа методологија, Научна књига, Београд, 1971.
83. Шешић, Богдан, Основи методологије друштвених наука, Научна књига, Београд, 1988.
84. Шушњић, Ђуро, Критика социолошке методе, Градина, Ниш, 1973.
85. Backman, Carl W, Sampling Mass Media Content: The Use of the Cluster Design, American Sociological Review, Vol. 21, No. 6, 1956.
86. Baylis, John, Steve Smith, The Globalization of World Politics – An Introduction to International Relations, Oxford University Press Inc, II edition, New York, 2001.
87. Berelson, Bernard, Content Analysis in Communication Research, Glencoe, III: Free Press, 1952.
88. Berelson, Bernard, Morris Janowitz, (ur.), Reader in Public Opinion and Communication, New York: The Free Press of Glencoe, 1953.
89. Byrd-Bredbenner, Carol, Saturday Morning Children's Television Advertising: A Longitudinal Content Analysis, Family and Consumer Sciences Research Journal, Vol. 30, No. 3, 2002.
90. Champion Dean J., Michael F. Morris, A Content Analysis of Book Reviews in the AJS, ASR, and Social Forces, American Journal of Sociology, Vol. 78, No. 5, 1973.
91. Clark Andrew M, Thomas B. Christie, READY . . . READY . . . DROP!: A Content Analysis of Coalition Leaflets Used in the Iraq War, International Communication Gazette, Vol. 67, No. 2, 2005.

92. Contemporary Political Science, A Survey of Methods, Research and Teaching, UNESCO, Publication No, 416 of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Printed by G. Thone, Liege (Belgium), Copyright 1950 by Unesco, Paris.
93. Content Analysis: A New Evidentiary Technique, The University of Chicago Law Review, Vol. 15, No. 4, 1948.
94. Deacon, David, Yesterday's Papers and Today's Technology: Digital Newspaper Archives and 'Push Button' Content Analysis, European Journal of Communication, Vol. 22, No. 1, 2007.
95. Fahmy, Shahira, Picturing afghan women: A Content Analysis of AP Wire Photographs during the Taliban Regime and after the Fall of the Taliban Regime, International Communication Gazette, Vol. 66, No. 2, 2004.
96. Gerstenfeld, B. Phyllis, Diana R. Grant, , Chau-Pu Chiang, Hate Online: A Content Analysis of Extremist Internet Sites, Analyses of Social Issues and public Policy, Vol. 3. No. 1, 2003.
97. Holsti, Ole, Content Analysis for the Social Sciences and Humanities, Addison Wesley, 1969.
98. Holsti, Ole R., Content Analysis, University of British Columbia, With the collaboration of Joanne K. Loomba and Robert C. North, https://www.depts.ttu.edu/education/our-people/Faculty/additional_pages/duemer/epsy_6304_class_materials/Content-analysis.pdf
99. Hsieh, Hsiu-Fang, Sarah E. Shannon, Three Approaches to Qualitative Content Analysis, Qualitative Health Research, Vol. 15, No. 9, 2005.
100. Kracauer, Siegfried, The Challenge of Qualitative Content Analysis, Public Opinion Quarterly, Vol. 16, No.4, 1952/53.
101. Krippendorff, Klaus, Reliability in Content Analysis, Human Communication Research, Vol. 30, No. 3, 2004.
102. Krippendorff, Klaus, Bock Mary Angela (ur.), The Content Analysis Reader, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2009.
103. Krippendorff, Klaus, Content Analysis, Annenberg School for Communication, Departmental Papers (ASC), University of Pennsylvania, Year 1989.

104. Lerch, Alexander, *An Introduction to Audio Content Analysis: Applications in Signal Processing and Music Informatics*, Wiley-IEEE Press, 2012.
105. Lombard, Matthew, Jennifer Snyder-Duch, Cheryl Campanella Bracken, *A Call for Standardization in Content Analysis Reliability*, *Human Communication Research*, Vol. 30, No. 3, 2004.
106. Nikolaev, Alexander G, *Images of War: Content Analysis of the Photo Coverage*, *Critical Sociology*, Vol. 35, No. 1, 2009.
107. Prasad, B. Devi, *Content Analysis A method in Social Science Research*, From: Lal Das, D.K and Bhaskaran, V (eds.). (2008) *Research methods for Social Work*, New Delhi: Rawat.
108. Reason, Matthew, Beatriz García, *Approaches to the newspaper archive: content analysis and press coverage of Glasgow's Year of Culture*, *Media, Culture & Society*, Vol. 29, No.2, 2007.
109. Remedios, Cris dos, *The Value Of Fundamental Research*, Discussion paper prepared for the IUPAB Council, Institut for Biomedical Research, The University of Sidney, Sidney, Australia, 2013.
110. Ribisl, Kurt M, Rebecca E. Lee, Lisa Henriksen, Harry H. Haladjian, *A Content Analysis of Web Sites Promoting Smoking Culture and Lifestyle*, *Health Education & Behavior*, Vol. 30, No. 1, 2003.
111. Roll-Hansen, Nils, *Why the distinction between basic (theoretical) and applied (practical) research is important in the politics of science*, Centre for the Philosophy of Natural and Social Science Contingency and Dissent in Science Technical Report 04/09, London, 2009.
112. Sagor, Richard, *The Action Research Guidebook*, Washington State University, USA, 2011.
113. Schafer, Joseph A, *Spinning the web of hate: Web-based hate propagation by extremist organizations*, *Journal of Criminal Justice and Popular Culture*, Vol. 9, No. 2, 2002.
114. Schreier, Margrit, *Qualitative Content Analysis in Practice*, Sage Publications, 2012.

115. Sparkman, Richard, Regional Geography, the Overlooked Sampling Variable in Advertising Content Analysis, *Journal of Current Issue and Research in Advertising*, Vol. 18, No. 2, 1996.
116. Stein, Laura, Social movement web use in theory and practice: a content analysis of US movement websites, *New Media & Society*, Vol. 11, No. 5, 2009.
117. Vujević, Miroslav, Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti, VII dopunjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
118. Weare, Christopher, Wan-Ying Lin, Content Analysis of the World Wide Web: Opportunities and Challenges, *Social Science Computer Review*, Vol. 18, No. 3, 2000.
119. What is basic research? The Third Annual Report of the National Science Foundation, U. S. Government Printing Office, Washington, DC, 1953.

IX БИОГРАФИЈА

Миливоје (Градимиr) Пајовић, рођен је 01. 12. 1968. године у Каони, Лучани, Србија. Основну школу је завршио у Краљеву, Средњу техничку школу у Краљеву, Вишу војну школу у Задру (1990), Факултет цивилне одбране у Београду (2004), Последипломске специјалистичке студије на Факултету политичких наука у Београду (2005), Последипломске магистарске студије на Факултету политичких наука у Београду (2009) и стекао звање Магистра политичких наука.

Студирао историју на Филозофском факултету у Београду.

Завршио је све нивое школовања и усавршавања у Министарству одбране и Војсци Србије, закључно са Генералштабним усавршавањем на Школи националне одбране.

Запослен је у на дужности начелника Центра за мировне операције Војске Србије. По чину је пуковник. У досадашњем запослењу кандидат је обављао разне командне дужности и обављао одговорне управне послове у Министарству одбране, односно Војсци Србије, укључујући и дужност начелника Управе за односе са јавношћу Министарства одбране.

Завршио је виши безбедносни курс "The Program for Security, Stability, Transition and Reconstruction" у George Marshall European Center for Security Studies, Garmisch-Partenkirchen, Germany (2009).

Завршио је више курсева из области безбедности и одбране (NATO School Oberammergau, Germany (2006), National Defense School, Austria (2007), (Cranfield University London) (2010).

Учесник је више симпозијума и форума из области националне и глобалне безбедности.

Члан је Удружења књижевника Србије и аутор неколико књига из књижевности и историографије.

Носилац је више домаћих и страних одликовања у области одбране и безбедности.

Говори енглески језик.

Библиографија:

- „Примена методе анализе садржаја (докумената) у проучавању архивске грађе“, Војно дело, /јесен/2012/, МЦ ОДБРАНА, Београд, 2012. – УДК: 930.25:025.4;001,814:930.25
- „Односи са јавношћу у функцији система безбедности као битног чиниоца политичког система“, (са С. Благојевић и М. Зоговић) Војно дело, 5/2015, Медија центар ОДБРАНА, Београд, 2015. – DOI: 10.5937/vojdelo1505133В
- „Два века војске у Браничеву“, (са Ј. Николић) монографија, МЦ „Одбрана“ и Историјски архив Пожаревац, 2013.
- „Хроника живота неколико генерација“, стручна рецензија и предговор књизи „Горњи Дубац у Драгачеву“, КПЗ Србије, стр. 8-10, Београд, 2011.
- „Владари српских земаља“, монографија, "Грамастик" Београд, I издање 2000, II издање 2004.
- „Владари српских земаља“, монографија, допуњено и проширено издање, МЦ ОДБРАНА, Београд, 2014.
- „Тактика мултипликовања силе у терористичким актима“, специјалистички рад, ФПН Београд, 2004.
- „Национални интереси Републике Србије у стратегији националне безбедности“, магистарски рад, ФПН Београд, 2009.

- „Војна неутралност Републике Србије у савременој европској безбедносној архитектури“, стручни рад, Војна академија, Школа националне одбране, 2010.
- „Свети кнез Лазар“, (историјска расправа), КРКА, часопис Епархије далматинске, бр. 20, Шибеник, 2007.
- „Доктор Куниберт и пуковник Хоџес“ (историјска расправа), Записи, Годишњак историјског архива Пожаревац, Година II, број 2. – УДК: 94:327(497.11:410)“18“
- „Војни архив – стварно и могуће“, Записи, Годишњак историјског архива Пожаревац, Година I, број 1. – УДК: 930.253:355(497.11) “1847/1945“
- „Стратегијско промишљање и тактичко понашање – узроци и последице“, Зборник радова са научног скупа „СОРЛОГ 2015“, МЦ „Одбрана“, Београд, 2015.

VIII ПРИЛОЗИ

- Изјава о ауторству
- Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада
- Изјава о коришћењу

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Миливоје Г. Пајовић
број уписа 925

Изјављујем

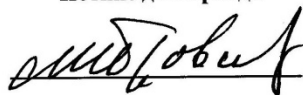
да је докторска дисертација под насловом

Примена методе анализе (садржаја) докумената у истраживањима
у политичким наукама

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 10.05.2016.

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора **Миливоје Г. Пајовић**

Број уписа **925**

Студијски програм **Политиколошке студије**

Наслов рада **Примена методе анализе (садржаја) докумената у истраживањима
у политичким наукама**

Ментор **Доц. др Вера Арџина**

Потписани _____

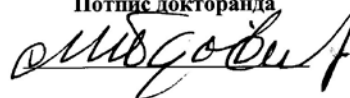
изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 10.05.2016.

Потпис докторанда

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Примена методе анализе (садржаја) докумената у истраживањима у политичким наукама
која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 10.05.2016.

